

**BÖLGESEL KALKINMADA KAMUNUN ROLÜ:
TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK ANALİZ**

Ebuzer AKSEL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yard. Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Haziran 2014

Afyonkarahisar

T.C
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BÖLGESEL KALKINMADA KAMUNUN ROLÜ:
TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK ANALİZ

Hazırlayan
Ebuzer AKSEL

Danışman
Yard. Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2014

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Bölgesel Kalkınmada Kamunun Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım

Ebuzer AKSEL

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Mahmut MASCA

: Doç. Dr. İhsan Cemil DEMİR

İmza
gökhan demirtaş
Mahmut Masca
İhsan Cemil Demir

İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Ebuzer AKSEL'in "**Bölgesel Kalkınmada Kamunun Rolü: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz**" başlıklı tezi, 26.09.2014 günü saat 16:00'da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

J. Akçay
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET

BÖLGESEL KALKINMADA KAMUNUN ROLÜ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK ANALİZ

Ebuzer AKSEL

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

Eylül 2014

Danışman: Yard. Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Bölgeler arası kalkınmışlık düzeyi farklılıklarından dolayı gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınma kavramı ön plandadır. Bu ülkelerde kamu politikaları, bölgeler arasındaki farklılıkları gidermeyi hedeflemektedir. Bu tezin amacı, Türkiye’de kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınma üzerine etkisini panel veri yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla bölgelerin ayırımında Türkiye’yi 26 farklı bölgeye ayıran İBBS (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması) Düzey 2’den yararlanılmıştır. Çalışmada belirtilen bölgelerin 2004-2010 dönemine ilişkin verileri kullanılmıştır. Sabit Etkiler Modeliyle yapılan tahmin sonuçlarına göre çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır. İlk olarak kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Detaylı olarak bakıldığında ise ulaşım ve eğitim alanında yapılan yatırımların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi, diğer kamu yatırımlarına göre yüksektir. İkinci olarak Türkiye’nin bölgesel kalkınmasında yabancı teşvikler pozitif etkiye sahipken yerli teşviklerin herhangi bir etkisi yoktur.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yatırımları, Yatırım Teşvikleri, Bölgesel Kalkınma, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

THE ROLE OF THE GOVERNMENT IN REGIONAL DEVELOPMENT: AN EMPIRICAL ANALYSIS ON TURKEY

Ebuzer AKSEL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMICS**

September 2014

Advisor: Asst. Prof. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

The regional development is a considerable issue for developing countries due to the development level differences between regions. Public policies of these countries intend to remove inter regional differences with regard to the development levels. The aim of this thesis is to analyze the effect of public investments and investment incentives on regional development in Turkey by using panel data method with the period of 2004-2010. For that purpose, the NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) Level 2 which divides Turkey into 26 separate regions is used for division of regions. According to the results of the Fixed Effects Model regression, there are two main findings. The first one states that the public investments effect regional development positively. If it is considered in details, the positive effects of public investments on transportation and education is greater than the effects of other public investments. Secondly, the domestic investment incentives do not contribute to the regional development of Turkey while the foreign incentives have positive impact on regional development.

Key words: Public Investment, Investment Incentives, Regional Development, Panel Data Analysis.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
EKLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM BÖLGESEL KALKINMA

1. KALKINMA	4
1.1. KALKINMA, BÜYÜME VE GELİŞME	6
1.1.1. Kalkınma ve Büyüme.....	6
1.1.2. Kalkınma ve Gelişme	7
1.2. KALKINMA GÖSTERGELERİ	7
1.2.1. Büyüme ve Gelir	7
1.2.2. Gelirin Dağılımı Adaleti.....	8
1.2.3.Eğitim Göstergeleri	8
1.2.4. Sağlık Göstergeleri	8
1.2.5. Ekonomik Kesimlerin Görünümü	9
1.2.6.Demografik Özellikler.....	9
1.2.7. Sosyal Göstergeler	10
1.3. KALKINMA MODELLERİ	10

1.3.1. Dengeli Kalkınma.....	10
1.3.2. Dengesiz Kalkınma.....	11
1.3.3.Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Sentezi.....	11
2.BÖLGESEL KALKINMA	13
2.1. BÖLGELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ	16
2.2. KALKINMA DÜZEYİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR.....	17
2.2.1.Nüfus artışı.....	17
2.2.2.Doğal kaynaklar	18
2.3.3. Sermaye Birikimi.....	18
2.4.4. Teknoloji	19
2.3. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI AMAÇLARI	19
2.3.1. Bölgeler Arasında Gelir Dağılımını Sağlama	19
2.3.2. Bölgesel Kalkınmada İstikrar Sağlama	20
2.2.3.Bölgelerarası Dengeleme ve Eşitleme	21
2.4. BÖLGESEL PLANLAMA	22
2.5. BÖLGESEL SINIFLANDIRMA	23
2.6. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI.....	24
2.7. BÖLGESEL KALKINMADA İKTİSADİ GÖRÜŞLER	26
2.7.1. Merkantilizm Bölgesel Kalkınma Teorisi	26
2.7.2. Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi	26
2.7.3. Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi	27
2.7.4. Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi	27
2.7.5. Birikimli (Kümülatif)Bölgesel Kalkınma Teorisi	28
2.7.6. Kalkınma Kutupları Teorisi	29
2.7.7. Merkez-Çevre Teorisi	29
2.7.8. Endojen Bölgesel Kalkınma Teorisi	30
2.7.9. Cazibe Merkezi Teorisi	31

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMADA KAMUNUN RÖLÜ

1. DEVLETİN ROLÜNE İLİŞKİN TEMEL İKTİSADİ GÖRÜŞLER.....	32
2. KAMU HARCAMALARININ MİLLİ GELİR İÇİNDEKİ YERİ	34

3. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI	35
3.1. İŞLEVSEL AYRIM	36
3.2. İDARİ AYRIM	36
3.3. EKONOMİK AYRIM.....	36
3.3.1. Cari Harcamalar	37
3.3.2. Transfer Harcamaları.....	38
3.3.3.Yatırım Harcamaları	38
4. KAMU YATIRIMLARI.....	38
4.1. KAMU YATIRIMLARININ AYRIMI	39
4.2. ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI.....	41
4.3. KAMU YATIRIMLARININ ETKİSİ	44
4.3.1.Eğitimin Nitelikli İşgücüne Katkısını Artırmak.....	44
4.3.2. Sağlık Olanakları İle İşgücü Verimliliği Sağlamak	45
4.3.3. Ulaşım Maliyetlerini Düşürmek.....	46
4.3.4. Turizm Sektöründeki Döviz Girişini Artırmak.....	47
4.3.5 Tarım Sektöründe Verimliliğin Artırılması	48
5. YATIRIM TEŞVİKLERİ.....	48
5.1. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN AMACI	49
5.2. TEŞVİK SİSTEMİNİN TÜRLERİ	51
5.3. YATIRIM DESTEK UNSURLARI.....	53
5.4. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN ETKİSİ.....	54
5.4.1. Geri Kalmış Bölgelerdeki Endüstrileri Geliştirmek	54
5.4.2. Bölgeler Arası Dengesizlikleri Gidermek.....	55
6. TÜRKİYE’DE KAMU YATIRIMLARI ve YATIRIM TEŞVİKLERİ	56
6.1. KAMU YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI	57
6.2. KAMU YATIRIMLARININ BÖLGESEL DAĞILIMI	58
6.2.1. Eğitim Yatırımları.....	60
6.2.2. Ulaştırma Yatırımları	61
6.2.3. Sağlık Yatırımları.....	62
6.3. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI	64
6.4. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAMUNUN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN UYGULAMA

1. LİTERATÜR TARAMASI	66
2. YÖNTEM.....	72
2.1. EN KÜÇÜK KARELER YÖNTEMİ	72
2.2. SABİT ETKİLER MODELİ	73
2.3. RASSAL ETKİLER MODELİ	74
3. MODEL.....	76
4. VERİ.....	78
4.1 GAYRİ SAFİ KATMA DEĞER.....	78
4.2 İSTİHDAM	78
4.3.DIŞ TİCARET.....	79
4.4.KAMU YATIRIMLARI	79
4.5 YATIRIM TEŞVİKLERİ.....	79
5. BEKLENTİ VE HİPOTEZLER.....	80
6. AMPİRİK SONUÇLAR	80
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	92

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo1. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Teorisinde Kamu Yatırımlarının Rolü	12
Tablo2. Az Gelişmiş ve Gelişmiş Bölge Özellikleri	17
Tablo3. Uygulama Çeşitlerine Göre Yatırım Teşviklerinin Dağılımı	52
Tablo4. Türkiye’de Kamunun Ekonomi İçindeki Payı	57
Tablo5. Türkiye’de Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı.....	58
Tablo6. 2004-2010 Döneminde Kamu Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı	59
Tablo7. Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Eğitim Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı	60
Tablo8. Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Ulaştırma Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı	62
Tablo9. Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Sağlık Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı	63
Tablo10. Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Sektörel Dağılımı.....	64
Tablo11. Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgelere Dağılımı.....	65
Tablo12. Ampirik Çalışma İçin Örnek Modeller	77
Tablo13. Ekonomik Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlerin Beklenen İşaretleri	80
Tablo14. Kamu Yatırım ve Teşviklerinin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisi.....	82
Tablo15. Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisi	86

EKLER DİZİNİ

Sayfa

Ek Tablo 1: Açıklayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi	115
---	------------

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülkeler
FE	: Sabit Etki – Fixed Effect
GSKD	: Gayri Safi Katma Değer
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
KGKD	: Kişi Başına Gayrisafi Katma Değer
NUTS	: The Nomenclature of Territorial Units for Statistics – İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne – Organisation for Economic Co-operation and Development)
OLS	: Sıradan En Küçük Kareler – Ordinary Least Squares
RE	: Rassal Etki – Random Effect

GİRİŞ

Kalkınma, gelişmekte olan ÷lkelerin en önemli hedeflerinden birisidir. Kalkınma bir ÷lkenin sadece milli gelir düzeyindeki artışları ifade etmez. Aynı zamanda bir ÷lkenin ekonomik siyasal ve sosyal yapısındaki değişimi de kapsamaktadır. Refah artışı ile birlikte eğitim, sağlık ve k÷ltür gibi alanlarda bireyin yaşam standartlarının gelişmesi, teknolojik gelişmeyle birlikte üretimde verimliliğin artması ve bu ilerlemenin sürdürülebilir olması kalkınma kavramının en önemli göstergelerinden birisidir. Literatürde bazı kalkınma tanımları, ekonomik büyümeyle birlikte oluşan gelir artışının daha adil bir şekilde dağılımına da vurgu yapmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ÷lkelerdeki bölgeler arasında gelişmişlik farklılıkları bulunmaktadır.

Bir ÷lke içinde yer alana farklı bölgeler, coğrafi koşullar, doğal kaynaklar, demografik yapı, girişimcilik yeteneği, altyapı farklılıkları ve sermaye birikimi gibi nedenlerle farklı gelişmişlik düzeylerine sahiptir. Bölgeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliklerinin giderilmesi zorunluğu, bölgesel kalkınma kavramını ön plana çıkartmaktadır. Bu noktadan hareketle kalkınma planlarının bölgesel düzeyde yapılması bir yöntem olarak tercih edilmektedir. Bölgesel planlamanın başarılı olabilmesi için bölgelerin sahip oldukları potansiyellerin ortaya konulması ve homojen yapıya sahip bölgeler için kalkınma politikalarının belirlenmesi gerekir. Bölgesel planlama ile her bölgenin kendine has özelliklerine göre politika ve projeler uygulanarak geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Diğer gelişmekte olan ÷lkelerde olduğu gibi Türkiye’de bölgeler arasında gelişmişlik düzeyleri açısından önemli ölçüde farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de uygulanan kalkınma planları, il ve ilçe düzeyine kadar indirgenmektedir. Bölge ayırımında Avrupa Birliği bölgesel istatistik sistemine uygun olarak 2002 yılında düzenlenen İstatistiki Bölge Birimi Sınıflandırılması (İBBS) üç farklı düzeyde kullanılmaktadır. 2007-2013 yılları arasını kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, bölgesel gelişmeye yer vermiştir.

Bölgesel kalkınmanın kaynağının kamunun rolünün ne olması gerektiği sorusunun cevabı, iktisat biliminde devletin ekonomiye müdahalesinin ne boyutta olması gerektiği tartışmalarıyla benzer bir arka plana sahiptir. Keynesyen iktisat

teorisi, talep yetersizliğinin bulunduğu durumlarda devletin ekonomiyeye müdahalesinin gerektiğini ileri sürmesi, bölgesel kalkınma teorileri için de gerekçe olmaktadır. Bununla birlikte Keynesyen görüş az gelişmişlik sorununun çözümüne ilişkin geniş kapsamlı bir çözüm sunmadığının belirtilmesi gerekir. İlerleyen dönemlerde Keynesyen bölgesel büyüme modelleri Neo klasik akım tarafından geliştirilmiş; bölge içi ve bölgeler arası dengeli büyüme yönünde argümanlar ortaya atılmıştır.

Geçmişten bugüne Türkiye’de devlet tarafından yürürlüğe konulan 10 farklı kalkınma planı bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle hem ülke kalkınmasında hem de bölgelerin kalkınmasında kamunun önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Türkiye’de kalkınma hedeflerine ulaşmak için yaygınca kullanılan politika araçları kamu yatırımları ve yatırım teşvikleridir. Kamu yatırımlarında bölgesel öncelikler gözetilerek sosyo-ekonomik açıdan dengeleyici ve bölgesel gelişmişlik düzeylerini azaltıcı projelere ağırlık verilmektedir. Türkiye’de kamu yatırımları hangi sektöre yapılırsa yapılısın çoğunlukla altyapı yatırımlarına yönlendirilmektedir. Yatırım teşvikleri ise üretim ve istihdamın artırılması, teknoloji düzeyinin geliştirilmesi, ihracat sektörlerinde katma değeri yükselterek bölgelerin rekabet düzeyini artırmak gibi amaçlar gütmektedir. Yatırım teşvikleri özel sektörü, göreceli olarak az gelişmiş bölgelere yönlendirmek amacıyla da kullanılmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmaya etkisini panel veri yöntemiyle incelemektir. Bu amaçla bölgelerin ayırımında Türkiye’yi 26 farklı bölgeye ayıran İBBS Düzey 2’den yararlanılmıştır. Çalışmada belirtilen bölgelerin 2004-2010 dönemine ilişkin verileri kullanılmıştır. Türkiye’de yer alan bölgelerin tamamına yer verilmesi nedeniyle uygulama bölümünde tahmin yöntemi olarak Sabit Etkiler Modeli uygulanmıştır. Kamu yatırımları, sektörler ayrışmış bir şekilde modelde yer alırken teşvikler yerli ve yabancı ayırımına tabi tutulmuştur. Çalışma, bölgesel düzeyde detaylı bir dizi değişkeni içermesi açısından önemli olduğu gibi Sekizinci ve Dokuzuncu Kalkınma Planlarına ilişkin dönemi kapsamı açısından da önemlidir.

Birinci bölüm, bölgesel kalkınma kavramı üzerinde durmaktadır. Kalkınma kavramı ve kalkınma modelleri üzerinde kısaca durulduktan sonra bölgesel kalkınma

ile ilgili iktisadi görüşlere yer verilmiştir. İkinci bölüm bölgesel kalkınmada kamunun rolü üzerine teorik açıklamalara odaklanmakta; Türkiye’de kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin boyutlarını ele alarak son bulmaktadır. Üçüncü bölüm kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınma üzerine etkisini inceleyen ampirik bir bölüm niteliğindedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA

1. KALKINMA

Kalkınma, gelişmekte olan ülkelerin en büyük hedefleri arasında gelmektedir. Kalkınma, her ne kadar iktisat kaynaklı bir kavram olsa da siyasal ve toplumsal denge mekanizmalarını kapsayacak kadar geniş bir anlam taşımaktadır. Bu noktadan hareketle Han ve Kaya (2008), kalkınmanın salt üretimin ve kişi başına gelirin artması ile birlikte az gelişmiş toplumda iktisadi ve sosyo-kültürel yapının yenilenerek değişmesini de içerdiğini belirtmektedir. Literatürde iktisadi kalkınma, “bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeyinin) yükseltilmesi” olarak tanımlanmaktadır (Kaynak, 2011: 77).

Kalkınma, devletin ulaşmak istediği ekonomik gelişimin düzenlenmesi ile birlikte toplumda meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasal alanda elde edilen değişim ve gelişim unsurlarının bütünü kapsamaktadır (Erzen, 2013: 12). Benzer noktalara vurgu yapan Clark, kalkınmayı bir ülkede milli gelir düzeyinde artışın sürekli artması ile ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında oluşan değişimleri içeren bir süreç şeklinde tanımlamaktadır (Çeken, 2008:293).

Literatürde yer alan bazı tanımlar ise ekonomik büyümenin yanı sıra ulusal gelir dağılımının daha dengeli bir olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Çeken (2008:297), bu iki noktaya ilaveten kaynaklarının rasyonel kullanılması, sanayi toplumuna geçilmesi, üretimde verimliliğin sağlanması, özellikle geri kalmış bölgelere alt yapı ve sosyal yatırımların yapılması, beslenme standartlarının artırılması gibi hususların kalkınma kavramı içinde yer aldığını belirtmektedir. Dülgeroğlu (1988:3) ise daha ekonomi temelli bir tanım tercih ederek kalkınmayı “belirli bir dönem zarfında üretim faktörleri birimleri başına verimliliğin artması dolayısıyla bir ülkenin kişi başına gelirinde artışların olduğu süreç” şeklinde tanımlamaktadır. Kalkınma, değişim ve gelişim sürecinde kaynakların dağılımı, kurumsal yapının, üretim tekniklerinin, toplumsal değerlerin, insanların tutum ve davranışlarının belirli

bir yön çerçevesinde ilerlemesi olarak da tanımlanabilir. Kalkınmanın belirleyici nitelik ve hedefleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; (Tolunay ve Akyol, 2006: 118).

- Azgelişmiş ülkelerin (AGÜ) temel hedeflerinin en başında ülke kaynaklarının toplumsal yapının koşullarına adapte edilerek uzun dönemli planlamalarının yapılması ve uygulamaya geçilmesi
- Üretim yapılan sektörlerde maksimum verime ulaşma
- Altyapı yatırımlarının farklı sektörlerin gelişmesine olanak sağlayacak şekilde uygulamaya geçirilmesi
- Ulusal gelir dağılımında adil gelir dağılımının gerçekleşmesi
- Beslenme koşullarının asgari kalori düzeylerinde değil de sağlıklı beslenme koşullarına uygun hale getirilmesi
- Eğitim sorunun geleneksel eğitim düzeyinden ülkenin uzun dönemde nitelikli insan ihtiyacını karşılayacak teknolojik bilgi ve teknolojik gelişmelere uyumlu sistem geliştirilmesi
- İnsanların sağlık ve barınma gibi ihtiyaçlarının bulunulan çağ standartlarına ulaştırılması

AGÜ'ler de kalkınmayı sağlamanın genel amacı olarak Aktuğ (2010), kalkınmada ekonomik ve sosyal değişiklik gerçekleşmesi ve toplumda belirli bir sınıfın ve zümrenin değil, tüm ülke halkının artan refahtan dengeli pay alması, insanların daha rahat yaşayabilmesi için ekonominin gelişmesi ve bu gelişimi sosyo-kültürel sorunları çözmede kullanılabilmesi olarak ifade etmektedir.

Kalkınma ile ilgili bir diğer kavramda sürdürülebilir kalkınmadır. Kalkınma ve çevre arasında bir çeşit denge arayışı çabası olarak da değerlendirilmektedir. Brundtland Raporu (1987) veya diğer adıyla "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda tanımlanan, sürdürülebilir kalkınma mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini azaltmamasıdır (Han ve Kaya, 2008: 257).Raporunda genel olarak sürdürülebilir kalkınmayı yoksulluğu ortadan kaldırılmasını doğal kaynaklardan elde edilecek yararın eşit dağılımı, nüfus kontrolünü ve çevre dostu teknolojilerin gelişmesi ile kalkınmanın devamlılığı esası olarak tanımlar. İktisadi büyümenin yoksulluğu önlemek ve dünyadaki çevre

sorunlarını azaltmak için gelişmekte olan ÷lkelerin aktif rol oynayacağı büyüme savunulmaktadır (Kaynak, 2011: 57).

1.1. KALKINMA, BÜYÜME Ve GELİŞME

Ekonomik büyüme, bir ÷lkede belirli bir dönemde gerçekteştirilen üretimdeki artışı ifade etmektedir. En temel göstergesi ise gayri safi yurtiçi hasılda meydana gelen artışlardır. Ekonomik kalkınma ise büyümenin yanı sıra bir ÷lke ya da bölgede yaşam standartlarının yükselmesini ifade etmektedir. Ekonomik gelişme ise ekonomik kalkınma ile benzerlik göstermektedir fakat birbirinden farklı kavramlar olarak kabul edilir. Gelişme, refah sorununu çözmüş kalkınmayı sağlayan ÷lkelerdeki sosyal ve siyasal alanlardaki ilerlemeyi ifade etmektedir.

1.1.1.Kalkınma ve Büyüme

Bir ÷lkenin mevcut kıt kaynaklarıyla üretim miktarını artırmak ve onların kalite çıtasını yükseltmek, üretim sınırını genişletmek, üretimdeki faydalanan teknoloji seviyesini yükseltmeye “ekonomik büyüme” denir (Aktuğ, 2009: 1). Büyüme iktisadi yapıda herhangi bir değişme olmadan toplam üretimde veya GSYİH’da belirli bir zaman aralığında meydana gelen artıştır. Kalkınma ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkelerde ekonomik büyümeyi de kapsayacak şekilde sosyal ve kültürel seviyede de yükselmenin meydana gelmesini içerir. Yaşam standartlarının yükselmesi, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel alandaki gelişmeler, ekonomik büyümenin sonucu olacaktır. Ayrıca kalkınma gelirin dengeli dağılımını da kapsamaktadır(Aktuğ, 2010: 11, 26).

Ildırar (2004:6) kalkınmanın 5 noktada büyümeden ayrıldığını ifade etmektedir: “*Kendi kendini besleyen (sürdürülebilir) büyüme, üretim ve tüketim kalıplarında yapısal değişim, teknolojik gelişme, sosyal, politik ve kurumsal modernizasyon, beşeri koşullarda gelişme*”. Görüldüğü gibi büyüme, kalkınma için ön şart olarak da görülebilir. Kalkınmada en baştan müdahale ve planlama yapılırken büyümede müdahale olmayıp kendiliğinden ortaya çıkan durum söz konusudur. Kalkınma sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkeler için kullanılırken büyüme hem az gelişmiş hem gelişmiş ÷lkeler için kullanılmaktadır. Ancak kalkınma kapsamında yer alan gelirin dengeli dağılımı, çevreye zararın indirgenmesi gibi

hedefler sadece az gelişmiş ülkeler için değildir. Gelişmiş ülkelerde bu hedef doğrultusunda politika üretmektedir(Kaynak, 2011: 85).

1.1.2. Kalkınma ve Gelişme

Ekonomik gelişme kavramı daha çok kalkınmış ülkeler için söz konusudur. Gelişme, toplumdaki demografik yapı, doğum ile ölüm oranları, kırsal ve kentsel nüfus oranları, şehirleşme hızı, çevre koşulları, sosyal gurupların temel ilişkileri, gelir dağılımı, sınıflaşma, göç oranı, bireylerin kültürel birikimi, kuramsal bilgilerde teknolojik bilgilerin düzeyi, devletin sosyal sorumluluk üstlenmesi gibi unsurların ekonomik gelişmeyle istenilen düzeye gelmesi anlamına gelmektedir. Sosyal tanım olarak gelişme, sosyal yapıyı etkileyen unsurların belirlenmesinde nesnelliğin olmamasından daha çok görecelik içermektedir (Yılmaz, 2011: 13).

1.2. KALKINMA GÖSTERGELERİ

Bir ülkenin kalkınma düzeyini ülkelerin kendine özgü ekonomik, sosyal ve siyasal farklılıkları nedeniyle tek bir ölçütle ifade etmek her zaman mümkün değildir. Bir ülkenin ya da bölgenin kalkınmışlık düzeyini ifade eden göstergeler, gelirle ilgili kavramlardan başlayarak yaşam standartlarını gösteren eğitim ve sağlık alanındaki birçok değişkeni içerdiği gibi demografik birçok göstergeyi içermektedir.

1.2.1. Büyüme ve Gelir

Bir ülkenin reel milli gelirindeki artışlar, o ülkenin piyasa büyüklüğündeki genişlemeyi ifade etmesi açısından geleceğe yönelik olumlu bir göstergedir. Ancak reel milli gelirdeki artışlar, nüfus artış hızından düşük olduğunda o ülkede gerçek anlamda refahın arttığından söz edilemez. Refah artışları ise kalkınma için önemli bir göstergedir. Bu noktadan hareketle kişi başına düşen reel milli gelir artışları kalkınma için en temel şartlardan birisidir. Bu amaca ulaşmak için gerekli sermaye birikiminin sağlanması da önemlidir (Dülgeroğlu, 1988: 2-3). Bu nedenle kişi başına düşen milli gelir, kalkınma göstergesi olarak kullanılmakta ve ülkeler, bu göstergeye göre sınıflandırılmaktadır (Köklü, 1977: 205). Ayrıca Tasdan (2011:7) tarafından yapılan kalkınma tanımında kişi başına düşen katma değer değişkeni de vurgu yapılmaktadır. Bu değişken verimliliği daha çok temsil etmesi açısından kişi başına düşen milli gelir ve ekonomik büyüme oranından daha anlamlıdır.

1.2.2. Gelirin Dağılımı Adaleti

Kişi başına düşen gelir miktarı, kalkınma düzeyini göstermesi açısından her zaman tek başına açıklayıcı olmayabilir. Gelirin toplum içinde dağılımı kalkınmanın bir diğer göstergesidir. Az gelişmiş ülkelerde orta sınıfın bulunmamasıyla birlikte zengin çok zengin ve fakirin çok fakir olması gibi ciddi gelir farklılıkları vardır. Gelir dağılımının dengeli olması ve güçlü bir orta sınıfın oluşması kalkınma düzeyinin artması açısından önemlidir. Kalkınmanın dinamikleri oluşturan tasarruf oranı ve sermaye birikimi bir diğer göstergedir. Orta sınıfın olmaması, gelirin üretim faktörleri arasında dengesiz dağılmasına neden olmaktadır (İsmayılov, 2007: 11).

1.2.3. Eğitim Göstergeleri

Kalkınma düzeyini belirleyen en önemli öğelerden birisi okuma-yazma oranıdır. Eğitim düzeyi ile kalkınma arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi vardır. AGÜ'ler de okuma yazma oranının düşük kalması kalkınmaya engel teşkil etmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise okuma-yazma oranı çok yüksektir ve kalkınmanın temelini oluşturmaktadır.

Eğitim düzeyini gösteren bir başka değişken okullaşma oranıdır. Eğitim-öğretim kurumları, kayıtlı öğrenci sayısı, öğretmen ve teknik elamanların sayısı ile bunlara yapılan harcamalar, bir ülkenin eğitim altyapısını göstermektedir. Bölgeler ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılırken eğitim harcamalarının GSMH oranı ya da öğrenci başına düşen derslik ya da öğretmen sayısı ele alınmaktadır. Nitekim AGÜ'ler de eğitim sistemi gelişmediği için yükseköğrenim görenlerin sayısı toplam nüfusun içinde oldukça düşük seviyededir (Ertek, 2008: 397). Eğitim seviyesinin düşük olması emeğin teknolojiye uyumunda sorunlara neden olmaktadır. Bu nedenle üretimdeki verimlilik düzeyi azalmaktadır (Özmutlu, 2010: 25).

1.2.4. Sağlık Göstergeleri

En önemli sağlık göstergeleri, bebek ve çocuk ölümleridir. Bebek ölümleri, doğum anında veya doğumdan sonraki bir yıl içindeki ölümleri; çocuk ölümleri ise 1-5 yaş aralığındaki ölümleri ifade etmektedir. Yetersiz beslenme koşullarının neden olduğu yüksek bebek ölümlerinin toplam doğumdaki payının düşük olması, kalkınmışlık derecesini gösterir. Sağlık koşullarını temsilen bazı salgın ve tehlikeli hastalıklardan ölenlerin sayısı, toplumda görülen hastalık türleri ve bu hastalıklara

yakalanan hasta sayısı da kullanılmaktadır. Bu göstergelerdeki iyileşmeler, bir ülkenin beşeri sermayesinin korunması açısından önemlidir ve kalkınmayı destekleyicidir. Ayrıca hastane, çeşitli sağlık tesisleri ve tıbbi araştırma kurumlarının sayıları ile yatak ve doktor sayısı gibi göstergeler de kalkınma düzeyi için kullanılmaktadır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009: 59). Bu nedenle kamu tarafından yapılan sağlık harcamaları, beşeri sermayenin niteliğini yükseltmesi açısından önemlidir.

Bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için zaruri kalori ihtiyacı 2500 altına düşen ülkelerde beslenme yetersizliği mevcuttur. Belirtilen kalori seviyesi beslenme koşullarının asgari biçimde yerine getirildiğini gösterir. Beslenme yetersizliğinin çözümlendiği söyleyebilmek için tüketilen gıdaların içeriği, çeşitliliği ve hayvansal protein tüketimi de belirleyici olmaktadır (İsmayılov, 2007: 25).

1.2.5. Ekonomik Kesimlerin Görünümü

Bir ekonomide ana faaliyet kollarına göre bir ayırım yapıldığında tarım, sanayi ve hizmetler olmak üzere üç kesim dikkate alınmaktadır. Tarım kesiminin toplam üretim ve istihdamdaki payının yüksek olması, kalkınma düzeyinin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Bir ülkenin gelişmiş ülkeler arasında yer alabilmesi için sanayi kesiminin üretim ve istihdamdaki payının ise yüksek olması ve ülke içindeki gelir artışlarına paralel olarak artması gerekmektedir (Hatipoğlu, 1989: 495-497)

Hizmetler kesiminin ekonomideki payının kalkınmışlık düzeyi üzerine kesin bir bilgi verebilmesi için ülkedeki hizmetler sektörünün marjinal verimliliğine bakmak gerekir. Hizmetler sektörünün dünya ortalamasına yakın olduğu birçok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke bulunmaktadır. Hizmetler sektörünün alt dallarına bakılarak sadece tarım ve sanayi üretimine ve dağıtımına karşılık gelen hizmetlerin gelişimi başlı başına bir kalkınmışlık göstergesi değildir. Daha çok bireyin yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik hizmetler sektöründeki gelişim, kalkınmışlık göstergesi olarak kabul edilebilir.

1.2.6. Demografik Özellikler

Nüfus artış hızı, kentleşme ve barınma standartları kalkınma demografik göstergelerindedir. Nüfus artış hızının yüksek ve plansız olması, ekonomiye yük getirmektedir. Az gelişmiş ülkelerde doğum artış hızı, % 0,04 civarında iken gelişmiş

ülkelerde %0,010-0,015 aralığındadır (Tezel, 2010: 25). Ayrıca aktif olmayan nüfusun, aktif nüfusa oranı ile bulunan bağımlılık oranı, AGÜ'lerde gelişmiş ülkelerden yüksektir. Bağımlılık oranının yüksek olması, bir yandan kişi başına gelirin azalmasına diğer yandan tüketim oranının tasarruf oranından fazla olmasına neden olmaktadır (Aztimur, 2005: 12). Şehirlerdeki planlı yapılaşma ve altyapıyı gösteren kentleşme, kalkınma seviyesini gösterir. Az gelişmiş ülkelerde çarpık kentleşme nedeniyle bireyler, kalitesiz barınma koşulları altında yaşamlarını sürdürmektedir (Han ve Kaya, 2008: 20).

1.2.7. Sosyal Özellikler

AGÜ'lerde girişimci olmayan bir toplum yapısı bulunmaktadır. Bireyin devletten beklentisinin yüksek olması, yeni ürün elde etme ve patent alma gibi kalkınmanın temel dinamiğini oluşturacak yenilik fikrinin gelişmemesine neden olmaktadır. Kadının sosyal yaşamdaki yeri ve çocuk işçilerin durumu diğer sosyal göstergelerdir. Kadınların istihdam olanaklarının zayıflığı ve çocukların ağır işlerde çalıştırılması nedeniyle eğitim alamamaları, ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri hakkında olumsuz bir göstergedir. Bunlarla birlikte geleneklere bağlılık, sosyal ilişkilerin durumu ve toplumun birçok alanda devletten beklentisinin yüksek olması da kalkınma ile ilgili sosyal bir göstergelerdendir (Ülgen, 2010: 70). Ancak bu sosyal göstergelerin sayısal olarak ifade edilmesinde güçlükler bulunmaktadır.

1.3. KALKINMA MODELLERİ

Kalkınma modellerinin özünde ülke ve bölgelerin kalkınma hedeflerine ulaşmasında uygulanacak stratejilerin kamu önderliğinde yürütülmesi ve kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin araç olarak kullanılması gerekli görülmektedir. Bu başlık altında kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin belirlenmesin ve bölgesel olarak dağılması konularına açıklık getiren temel modellere yer verilmiştir.

1.3.1. Dengeli Kalkınma

Rosentein, Rodan ve Nurkse tarafından geliştirilen dengeli kalkınma modelinde az gelişmiş ekonomilerde piyasa mekanizmasının kaynak dağılımının yeterli olmadığı görüşü temel noktadır. Bu tip ekonomilerde piyasa fiyatlarının üretim faktörlerindeki nispi kıtlıklar ve bunun sonucu olarak sosyal maliyetleri yansıtamamasıdır. Piyasa koşulları altında erişilen en üst düzeyde özel yarar ve

sosyal yarar arasında farklılıklar gözlenmektedir. Bu farklılıkların ortadan kaldırılması için piyasada düzenleme rolüne sahip yatırım planlanması gerekmektedir. Dengeli kalkınma modeli ile bu yatırım planlamasının unsurlarını belirtmektedir (Dinler, 2008: 371).

Rosenstein-Rodan'ın belirttiği talep yetersizliği sorununa dengeli kalkınma için, yatırımların talep açısından birbirini tamamlayıcı olarak dağıtılmasını öngörmektedir (Yılmaz, 2011: 20). Dengeli büyüme kavramından farklı olarak dengeli kalkınma kavramı azgelişmiş ülkeler için kullanılmaktadır. Tüm ekonomi alanlarının birlikte ve aynı anda geliştirilmesi hedeflenir. Dengeli kalkınma modeli temel vurgusu ekonominin bütün sektörlerine yapılan yatırımların sektörlere aynı hız da büyümesinin yansıtmaktır. Bu model de ılımlı iktisatçılar ise ekonomide her alan aynı hızla gelişirse de aynı anda gelişme göstermesi istenmektedir (Han ve Kaya, 2008: 207).

1.3.2. Dengesiz Kalkınma

Hirschman, Myrdal ve Perroux tarafından geliştirilen dengesiz kalkınma yaklaşımı, dengeli kalkınmanın zafiyetleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Dengeli kalkınmanın gelişmekte olan ülkelerde durgunluğa ve gelişme hızının düşmesine neden olacaktır. Bu ülkelerde kalkınma için dalgalanmalara ve sıçramalara ihtiyaç vardır (Dinler, 2008: 373). Dengesiz kalkınma, sektörel, bölgesel öncelikli olarak alt bölge veya sektörler lehine öncelik tanınarak, kalkınmada bu sektör ve bölgelerin lider sektörler veya bölgeler olarak rol almasına dayanır. Bu seçilen sektör ve bölgeler kalkınmanın itme gücüne sahip olacaktır (Yılmaz, 2011: 209).

1.3.3. Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Sentezi

Dengeli ve dengesiz kalkınma modelinde kamu yatırımlarının rolünü değerlendiren Hansen (1965), kamu yatırımlarını "Ekonomik kamu sermayesi" yatırımları ve "Sosyal kamu sermayesi" yatırımları olmak üzere iki farklı kategoride ele almıştır. Fiziki altyapı yatırımları ekonomik kamu sermayesini; insana yönelik eğitim, sağlık alanlarına yapılan yatırımlarda sosyal kamu sermayesini oluşturmaktadır. Çalışmasında dengesiz büyüme gelişmiş bölgelere daha uygun iken, dengesiz büyümenin azgelişmiş bölgelere uygun olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü azgelişmiş bölgelerde sosyal kamu yatırımları yapılırsa da ekonomik büyümeye

etkisi olmamaktadır. Bu nedenle sosyal sermaye ile ekonomik sermayenin aynı zaman da yapıldığı dengeli büyüme modelini savunmaktadır. Sadece ekonomik kamu sermayesini kullanıldığı durumlarda ise insanların zorunlu ihtiyaçları göz ardı edilecektir. Diğer taraftan sadece sosyal sermaye yatırımları yapıldığı zaman ise eğitilmiş bireylerin yetişmesi fakat bölgede istihdam olanağı bulamayıp gelişmiş bölgelere göç etmesi söz konusu olacaktır (Pirilli, 2011: 313).

Tablo 1: Dengeli ve Dengesiz Kalkınma Teorisinde Kamu Yatırımlarının Rolü

Farklı Yaklaşımlar	Kamu Yatırımları Tipi ve Mekansal Dağılımı	Kamu Yatırım Kriterleri
Dengesiz Büyüme (Hirschman, Myrdal, Perroux)	Gelişmiş Bölgeler: Kamu altyapı yatırımları, özellikle sermaye yoğun fiziki altyapı fazlası ile dengesiz büyüme. Geri kalmış bölgeler: Doğrudan verimli faaliyetler(DPA) dengesiz büyüme DPA için: İleri ve geri bağlantı katsayısı yüksek olan seçilmiş anahtar sektörler yatırımını içeren dengesiz büyüme.	Girdi-çıkıtı analizinde sektörler arası ileri ve geri bağlantılar Kalkınma Kutupları ile sağlanmaya çalışılması
Dengeli Büyüme (Rosentein Rodan, Nurkse)	Her iki bölge tipinde de kamu yatırımlarının dengeli dağılımı	Sosyal marjinal verimlilik Kriteri
Dengeli ve Dengesiz Büyümenin Sentezi (Hansen)	Gelişmiş Bölge: Ekonomik altyapı yatırımları fazlası ile dengesiz büyüme ve doğrudan verimli faaliyetlerinin aşırı genişlemesinin denetimi Orta gelişmiş bölge: Ekonomik altyapı fazlası ile dengesiz büyüme Az Gelişmiş Bölge: Hem ekonomik hem de sosyal altyapı yatırımlarının dengeli dağılımı	Girdi-çıkıtı matrisinde sektörler arası ileri ve geri bağlantılar Sosyal marjinal verimlilik Kriteri

Kaynak: (Pirilli, 2011: 314) faydalanılarak oluşturulmuştur.

Dengeli kalkınma da, tarımsal ürünlerle ile endüstriyel ürünler, sermaye malları ile tüketim malları, kamu yatırımları ile diğer yatırımlar, dış ticaret ile iç talep denge gözetilerek planlanması da örnek olarak gösterilebilir (Yavillioğlu, 2002: 55). Dengesiz kalkınma da ise az gelişmiş ülkelerde de sermayenin düşük olması,

işletmelerin de küçük ölçekli olmasına neden olmuştur. Her sektörün sürükleyici olmaması nedeniyle yatırımların sürükleyici sektörlerle kaydırılması gerektiği savunulmuştur. Bu sektörlerin tespiti ise diğer sektörler ile ileri-geri bağlantı katsayılarına yani bir sektörde ki üretim artışının diğer sektör üretimlerinde ve toplam üretimde ki artışa bakılarak tespit edilmektedir (Erbay ve Özden, 2013: 13).

2. BÖLGESEL KALKINMA

Bölge kavramının etimolojik kökleri “regio”, yani çevre alan anlamına gelmekte iken genel anlamıyla şehirden daha geniş ülkeden daha küçük yönetim sınırlarının problem olmadığı yerinden yönetilebilen katılımcı yönetimin ve bütçesi olan yönetim birimidir (Arslan, 2010: 88). Bölge kelimesi mekan biriminin boyutuna ve kullanım alanına göre değişmektedir. Geniş anlamda ülke birlikteliklerini dar anlamda ise şehirlerin bütünü olarak ele alınmaktadır (Erzen, 2013: 16). Ekonomi açısından değerlendirildiğinde ise planlama ve analiz birimi olarak kentten den büyük ülkeden küçük olması gerekmektedir (Casellas&Galley, Akt. DPT, 2000: 7)

Bölge kavram kullanıldığı dönem, yer ve şartlara göre oldukça farklı anlamları içinde taşıyabilir. Genel bir ifade ile doğal, sosyo-ekonomik ve politik özellikler bakımından homojenlik gösteren geniş alanlara bölge denir. Bölge sınıflandırılmalarının yapılırken için coğrafi, ekonomik, kültürel, etnik, kentsel, politik ve yönetsel ölçütler gibi spesifik unsurlar dikkate alınarak oluşturulmaktadır (Sevinç ve Azgün, 2012: 2).Bölgelerin oluşmasıyla birlikte, bölgelerin mevcut potansiyelleri, gelişmişlik düzeyleri ve bölgeler arasındaki farklılıklar da ortaya çıkacaktır.

Bölgesel farklılıklardoğal, ekonomik ve sosyal nedenlerden kaynaklanmaktadır(Erzen, 2013: 12). Coğrafi koşullar, doğal kaynaklar, demografik yapı, bölge insanların girişimciliği, altyapının niteliği, sermaye birikimi, bölgedeki üretim düzeyi ve talep durumu gibi birçok nedenden dolayı bölgesel farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2012: 12). Bunlara ilaveten nitelikli insan gücü, teknoloji ve bilgi üretimikullanımının dengeli dağılmaması, toplumun yapısal ve örgütsel özelliklerindeki farklılıklar ülkelerde ve bölgelerde problemlere yol açmaktadır. Bu nedenle bölgesel bazlı proje ve uygulamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgesel kalkınma, kalkınma iktisadının ortaya çıkışı ile gündeme gelmiş ikinci Dünya savaşıdan sonra önem kazanmıştır. Avrupa topluluğunun kurulmasındaki temel sebep ortak pazar oluşturulması ile kalkınmayı sağlamak iken üretim faktörlerinin dengesiz dağılımı bölgesel farklılıkları artırmıştır (Akşahin, 2008: 3). 1957 yılında kurulan Avrupa Topluluğunun bölgesel dengesizlikleri giderme konusunda adımlar atılması kararlaştırılmıştır. İşsizlik ve tarım sektöründe bölgesel farklılıkları gidermek için Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu (ATYGF) ve Avrupa Sosyal Fonu (ASF) oluşturmuştur. Fakat 1970'li yıllarda petrol krizinin çıkmasıyla ve İngiltere, Danimarka, İrlanda gibi ülkelerin de AT'ye dahil olmasıyla bölgesel dengesizliklerin artması sonucu 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ABKF) (European Regional Development Fund - ERDF) kurularak bölgesel kalkınmayı sağlamak için bölgesel politikalarında temeli atılmıştır (Çolak, 2009: 2).

AB'nin bölgesel kalkınmada ki temel amacı; AB altyapı faaliyetlerini geliştirme (su kaynakları, enerji şebekeleri, ulaştırma, atık su yönetimi), işsizliğe karşı mücadele edilmesi, gençlerin, kadınların ve göçmenlerin emek piyasasına uyumu, az gelişmiş bölgelerde Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) destekleme, su kaynaklarının yetersizliği, hava ve su kirliliği, atıkların kontrolsüzlüğü gibi problemlerin aşılması çevrenin uzun vadeli kaynak olarak kullanımını geliştirme, AR-GE'ye bağlı ülke ve bölgelerin arasındaki teknoloji kullanım farklarının giderilmesi gibi hedefler doğrultusunda yatırımları teşvik ve destekleyici faaliyetlerle bölgeler arası eşitsizlikleri gidermektir (Özkara, 2012: 19).

Günümüzde bölgesel kalkınma kavramı artık az gelişmiş tüm bölgeler için önem taşımaktadır. Bölgesel kalkınma, ulusal düzeydeki kalkınmanın bölgesel birimlerle sağlanmasıdır. Bölge kalkınması ile ülkelerin kalkınması doğru orantılıdır. Bölgesel kalkınma, bir bölgedeki gelir artışlarına ilaveten sosyo-ekonomik yapının değiştirilmesi gelişmesi amaçlanır. Bölgesel kalkınma içerikleri kalkınmaya göre farklıdır. Girişimciliğin teşvik edilmesi, altyapının yaygınlaşması ve kalitesinin artması, eğitim ya da çevre korunması gibi proje ve uygulamaları ile kalkınmanın artacağı varsayılmaktadır.

Bölgesel kalkınma kavramı, ülke içinde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge amaçları doğrultusunda, katılımcılık ve sürdürülebilirliği sağlamaya çalışan ve insan kaynaklarının geliştirerek, ekonomik ve sosyal potansiyelin aktif hale getirilmesiyle bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan faaliyetler bütünü olarak ifade edilebilir (Ildırar, 2004: 16). Bölgesel kalkınma, bölgede bulunan kaynakların kullanılması ve girişimciliğin teşvik edilmesiyle, bölgenin gelir ve istihdam düzeyinin artacağını ve hayat kalitesinin iyileştirilmesi olarak tanımlanabilir (Aydın, 2012: 13). Tasdan'ın ifadesiyle *“Bölgesel kalkınma, herhangi bir bölgenin istihdam, kişi başına gelir ve üretimde yaratılan katma değer gibi değişkenlerle ölçülen verimliliğin artmasıdır. Son zamanlarda bu tanım, sosyal ve ekonomik yaşam kalitesinde artışın eklenmesiyle genişletilmiştir* (Çolak, 2009: 6).

Bölgesel kalkınma fakirlik döngüsünden çıkma eşiğidir ki bu bölge içi gelişme potansiyelinin oluşmasına ve artmasına, dolayısıyla sermaye, bilgi, girişimcilik gibi faktörleri bölgeye çekmesi ile bölge gelişiminin temel taşıdır (Ildırar, 2004: 16). Bölgesel kalkınma politikalarının temel başarısı bir bölgedeki sosyal ve kültürel ekonomik ve fiziksel kaynakların birbirlerini etkilemesi ve bu faktörleri temel taşlarının kalitesine bağlıdır. Kalkınmanın sadece kamu sektörü (merkezi yönetim) ile veya sadece özel sektör (adem-i merkeziyet) ile olamayacağı iktisadi ekollerinden bellidir. Kamu ve özel sektörün ortak koordinasyon ve karar almaları ile birlikte başarının geleceği benimsenmektedir. Kaynakların, bilgi ve teknolojinin temel olduğu kalkınma dönüşüm sürecindeki kalkınmayı ifade eder. Bu faktörlerin yerelleşmesi, topluma ve bölge halkına mal edilmesi gerekir. Kamu sektörü ve özel sektör arasındaki bütün ekonomik sektörlerin entegre olarak kar amaçlı olsun olmasın bu gereklidir ve artması gerekmektedir (Kargı, 2009: 25).

Bölgesel kalkınma seçilen bölge ve sektörlerde yatırım düzeyinin artırılması ile bu bölgelerde ekonomik kalkınmasını hedefler. Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için yatırımları artırmak için çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bu kararları belirlemek için bölgenin ekonomik kapasitesini saptamak gerekir (İncekara ve Savrul, 2011: 2).

2.1 BÖLGELERİN GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİ

Geniş anlamda ülke dar anlamda ise bölgeler gelişme yönünden az gelişmiş ve gelişmiş olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan kavramları ise çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Kesin bir ölçütle birbirinden ayrılmamak kaydıyla kalkınma göstergelerinin aldığı değerlere göre bölgeler, az gelişmiş ve gelişmiş olmak üzere isimlendirilebilir.

Az gelişmiş bölgeler, kişi başına düşen milli gelirin az olması, beslenme yetersizliği, zayıf ve etkin olmayan bir sanayileşme, tarımda modernizasyonun sağlanamaması ve eski geleneksel tarım kesiminin devam etmesi, nüfus artış oranının yüksek olması ve işgücünün yetersiz olması, eğitim düzeyi, okur-yazarlık oranının düşüklüğü, beşeri sermayenin gelişmemesi, insan kaynaklarının ve iş kültürünün geliştirilmemiş olması, doğal kaynakları yeterince kullanılmaması ve hammaddeden işlenmiş maddeye çevrilememesi, ihracatın milli gelire oranının düşük olması gibi özellikleri olması nedeniyle gelişmiş ülkelerden ayırt edilir (Çatal, 2007: 333). Az gelişmiş bölge, belli bir süre içinde çeşitli sosyal ve ekonomik faktörler açısından başka bölgelerle ya da ülkenin bütünü ile karşılaştırıldığında iktisadi avantajlara sahip olmayan bölge olarak da ifade edilebilir.

Gelişmiş bölge ise gelir seviyesi ve gelir artış hızı itibarıyla ülke ortalamasının üstünde olan bölge olarak tanımlanmaktadır. Gelişmiş bölgelerde diğer bölgelerle kıyaslandığında ekonomik ve sosyal açıdan avantajlara sahiptir. Bölgede gelir seviyesinin yüksek olması, tasarruf oranlarının yükselmesine sebep olmakta, bölgedeki yatırım oranlarının artışı sürekli kılmaktadır. Tablo 2' de ki kalkınma göstergeleri bölgelerin gelişme düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılabilir.

Özetle gelişmiş bölgelerde eğitim, sağlık, yol, su ve elektrik gibi yatırımların yeterli olması, doktor başına düşen hasta sayısı az olması, hasta yatak sayıları bölge nüfusuna yetebilecek düzeyde olması, sosyal ve kültürel seviyenin yükselmesi doğum oranlarını düşürmesi, işgücü içinde sosyal sigortalıların oranı yüksek olup, park, otel, yeşil saha, lokanta, sinema, tiyatro gibi sosyal ve kültürel ihtiyaçların karşılanma oranı yüksek olması gibi özellikleri vardır. Bütün bunlara bağlı olarak istihdam imkanları sürekli artmakta ve bölgeye yeni göçler olmaktadır. Çalışanların sosyal güvenlikleri diğer bölgelerdeki çalışanlara göre iyidir. İşçilerin çoğu sigortalı

ve vasıflı kişilerdir. Ülkenin kalkınmış bölgesi sayılan gelişmiş bölgelerde marjinal tasarruf meyli yüksek ve diğer yörelerde ise düşüktür (Yılmaz, 2011: 45).

Tablo2: Az Gelişmiş ve Gelişmiş Bölge Özellikleri

Özellikler	Az gelişmiş Bölgeler	Gelişmiş Bölgeler
Faktör Verimliliği	Düşük	Yüksek
Alt yapı	Yetersiz	Yeterli
Doğal çevrenin bölge gelişime imkanı	Elverişsiz	Elverişli
Bölgelerde gelir dağılımı ve istihdam oranı	Düzensiz	Düzenli
Dışarıya Göç Oranı	Yüksek	Düşük
Teknoloji Düzeyi	Düşük	Yüksek
Yeni teknolojiden faydalanma düzeyi	Düşük	Yüksek
Beslenme Standartları	Düşük	Yüksek
Eğitim İmkanları	Düşük	Yüksek
Kullanılabilir tarım arazi	Az ve dar	Çok ve geniş
Bilim insan sayısı	Düşük	Yüksek
Ekonomik Yapı	Tarıma Dayalı	Sanayiye Dayalı

Kaynak: (Aydın, 2012: 11) ve (Gündüz, 2006: 13-14) yararlanılarak düzenlenmiştir.

2.2. KALKINMANIN DÜZEYİNİ BELİRLEYEN UNSURLAR

Kalkınmayı belirleyen unsurların başında nüfus artışı, doğal kaynaklar, sermaye birikimi, teknoloji gelmektedir. Bu unsurları sırasıyla inceleyelim.

2.2.1. Nüfus artışı

Kalkınma ve nüfus artışı arasındaki ilişki ilk olarak arz ve talep artışı yönünden değerlendirilebilir. Talep yönüyle değerlendirildiğinde nüfus artışı, özellikle besin maddeleri olmak üzere mal ve hizmetlere olan talebi artırdığından bölgede pazarın genişlemesine yol açmaktadır. Arz yönünden değerlendirildiğinde ise talebi karşılamak amacıyla üretilen mal ve hizmet miktarı artmaktadır. Ayrıca nüfus artışının neden olduğu emek arzının istihdamı da söz konusu olmaktadır (Kaynak, 2011: 310).

Az gelişmiş ülke ya da bölgelerde nüfus artış hızı yüksektir. Bu bölgelerde artan emek arzının istihdam edilememesi refahı olumsuz etkilemektedir. Az gelişmiş bölgelerde hızlı nüfus artışı insanların beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla üretimi sınırlı bir oranda artırmaktadır. Bu sebeple ortalama gelir seviyesi aynı kalmakta veya çok az artmaktadır. Bir diğer sorun ise hastane, okul ve yol gibi altyapı yatırımlarının nüfus artış hızı ile paralel bir şekilde artmamasıdır. İstihdam

sorununu çözmek amacıyla az gelişmiş bölgelerde kamu tarafından yaratılan istihdam olanakları ise gizli işsizliğe neden olmaktadır(Aktuğ, 2010: 13).Daha açık bir ifadeyle az gelişmiş bölgelerdeki nüfus artışı, mal ve hizmetlere olan talebi artırırken aynı oranda üretim ve istihdamı artırıyor ise kalkınma düzeyini artırmada etkili olmaktadır.

2.2.2.Doğal kaynaklar

Doğal yollarla ortaya çıkan ve kullanılabilen yer altı (madenler) ve yerüstü (akarsular, göller, denizler) kaynakların,toprak (tarım alanları, otlaklar, orman alanları) ve bitki örtüsünün tamamı doğal kaynakları oluşmaktadır. Doğal kaynakların, üretim artışını ve kalkınmayı hızlandırıcı özelliği vardır. Kalkınmayı sağlayan ülkelerde demirin işlenmesi, kömür endüstrileri kurulması ve makineleşme sonrasında kurulan elektrik endüstrileri önemli bir yere sahiptir.Doğal kaynak yönünden zengin olan ülke ya da bölgelerin nitelikli emek, sermaye, teknoloji üretimi konularında etkin ekonomi politikalarına ihtiyacı olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Başol vd., 2005:62-70). Doğal kaynaklar açısından bakıldığında bir diğer önemli nokta iklimdir. Tropikal iklimin hakim olduğu az gelişmiş bölgelerde tarımsal ürün çeşitliliğinin ve toprak verimliliğinin az olmasının yanı sıra birey davranışları üretmeye yatkın değildir.

2.2.3. Sermaye Birikimi

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye, en kıt olan üretim faktörüdür. Azgelişmiş ülkeler, üretim düzeylerini artırmak için yüksek düzeyde yatırım yapmaya ihtiyaç duymaktadır. *“Bir ülkede sermaye stokunun artması, elde edilen net gelirden bir kısmının tüketilmeyip tasarruf edilerek net yatırımlara dönüştürülmesine bağlıdır”* (Kaynak, 2011: 269). Bir ülkede tasarruf oranı yükselirken sermaye birikimi hızlanmakta tasarruf oranı düşerken sermaye birikimi azalmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde milli gelirin az olması ve artan nüfusun sebebiyle kişi başına gelirin düşmesi nedeniyle gelirin büyük bir kısmının tüketime ayrılmasına neden olmaktadır. Bu durumda tasarruf oranları giderek düşmektedir(Savaş, 1982: 27).

Az gelişmiş ülkelerde zengin kesimin serveti topraktan veya sınıf farkından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sanayi üretimine yatkın değildirler ve bu durum yatırım ikliminin gelişmesini engeller. Az gelişmiş ülkelerde tasarruf ve yatırım

oranlarının düşük olmasının bir diğere nedeni gelişen iletişim araçlarının etkisiyle gelişmiş ülkelerdeki lüks yaşam özentsinin artmasıdır(Dülgeroğlu, 1988: 98). Az sayıda olan girişimciler ise tarıma ve ticarete dayalı gelir elde etmektedir (Han ve Kaya, 2008: 59). Sonuç olarak düşük tasarruf oranı, yatırım düzeyini azaltmaktadır; yatırımların düşük düzede olması ise kalkınma hızının düşmesi anlamına gelmektedir. Düşük kalkınma hızı ise tasarruf oranının yetersiz kalmasına neden olacağından yoksulluk kısır döngüsü gerçekleşmektedir.

2.4.4. Teknoloji

Bir ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin verimlilik düzeyini arttıran en temel öğedir. Teknoloji, yeni ürünler elde etmek veya elde edilecek ürünleri pratik ve verimli şekilde üretme anlamına da gelmektedir. Ülkenin sahip olduğu sermaye stokunun büyüklüğü, teknik olarak yeni olması veya yeniliğe uyumunun yüksek olması o ülkenin üretim gücünü artırır. Azgelişmiş ülkelerde teknolojinin maliyeti yüksektir. Teknolojinin gelişmiş bir ülkeden transferi ise yeterli düzeyde tasarruf oranı, aktif girişimciler, nitelikli işgücü gerektirmektedir. Belirtilen unsurlar arasındaki uyumun gerçekleştirilememesi nedeniyle az gelişmiş ülkelerde teknoloji kullanımı, etkili düzeyde gerçekleştirilememektedir. Gelişmiş ülkelerin kalkınma sürecinde bilim, teknik, sermaye ve sanayii doğru orantılı olarak ilerlemiştir (Aktuğ, 2010: 13).

2.3.BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇLARI

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel amacı kalkınmayı ülke genelinde kalkınmayı sağlamaktır. Ülke içindeki bölgelerin gelişmişlik düzeylerinde farklılıklar olması geri kalmış bölgeleri kalkındırma amacına yönelik özel politika ve projelerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Her ülkenin şartları farklı olduğundanbelirlenen kalkınma politikaları da farklılıklar içermekle birlikte temel amaç bölgeler arası kalkınma farklılıklarını gidermektir (İldırar, 2004: 134).

2.3.1 Bölgeler Arasında Adil Gelir Dağılımı Sağlamak

Bölgesel kalkınma politikalarının temel amacı gelir dağılımı adaletini sağlamaktır. Böylece bölgelerin refah düzeyini eşitlemek, kaynakların dengeli bir şekilde dağıtmak, az gelişmiş bölgelerde istihdamı artırmak, kamu hizmetlerinde bir standardın sağlamak gibi ara hedeflere katkıda bulunulur. Bu politikalar

uygulanırken çevre duyarlılığı ön planda tutulmalıdır (Gündüz, 2006: 38). Belirtilen nedenlerle devletler, kalkınma planlarında bölgesel kalkınma politikalarına önem vererek az gelişmiş bölgelerin kalkınmalarını teşvik etmektedir (Aydın, 2012: 11). Bölgelerarası dengesizliği azaltıcı politikalar, gerekli şartlara sahip bölgelerin gelişmelerine ara verilmeden görece geri kalmış bölgelerinde hızlı gelişimini amaçlamaktadır. Bu yüzden bölgesel kalkınma politikaları birbirini tamamlaması ile sosyal kârlılığı yüksek ve uzun dönemde maliyeti düşük olan yatırımların devlet tarafından yapılmasını gerektirmektedir. Kalkınma ajansları gibi kuruluşlarla kalkınma için gerekli kaynakları, belirli merkezlere yöneltilir.

Gelişmiş ülkelerde bölgeler arasındaki dengesiz dağılım ekonomik büyümenin gerçekleşmesine rağmen sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle az gelişen bölgelere özgü pozitif ayrımcılık yapılarak mali ve vergi teşvikleri, bürokratik engellerin kaldırılması, kamunun bölgeye olan yatırımlarının artırılması gibi projeleri zorunlu hale gelmektedir (Yılmaz, 2011: 55).

2.3.2 Bölgesel Kalkınmada İstikrarın Sağlanması

Bölgelerde gelirin adil bir şekilde yeniden dağıtılabilmesi için ekonomik büyümenin yüksek oranda sürdürülebilir olması gerektiğidir. Sürdürülebilirlik için bugünkü neslin ihtiyacını karşılamakla birlikte gelecek nesiller için beşeri ve doğal sermayeyi korumak önemlidir (Kargı, 2009: 25). İstikrar için gelir ve istihdamdaki artışların sürekli olması gerekir (Yılmaz, 2011: 56). Bu yüzden bölgesel ihracatın artırılmasına önem verilmelidir. İldırar (2004:20), ülke içindeki dezavantajlı bölgelerin gelişmesini sağlamak amacıyla özel ve kamusal yatırımların etkin bir şekilde yönlendirilmesi ve üretim faktörlerinin optimal dağılımının sağlanmasını önermektedir.

Geri kalmış bölgelerde yeterli istihdam alanlarının olmaması, gizli ve açık işsizliğe neden olmakta ve gelir düzeyinin düşük olmasını neden olmaktadır. Üretim ve istihdamda istikrarın sağlanabilmesi için işletmelerin bölge içindeki kuruluş yeri, üretim yapısı iyi planlanmalıdır. Bununla birlikte üretimin konjoktürel ve yapısal dalgalanmalara bağlı olarak düşmesinin önlenmesi sağlanmalıdır (Aydın, 2012: 12).

2.3.3. Bölgelerarası Dengeleme ve Eşitleme

Bölgesel kalkınma politikasının amaçlarından üçüncüsü ise dengeleme ve eşitleme amacıdır. Bölge ekonomilerinin gelişmesinin yanında sosyal sermaye olarak eğitim, sağlık ve yaşam koşullarını yükseltecek yapıların oluşturulması gerekmektedir (Yılmaz, 2011: 56). Kaynakların bölgeler arasında dengeli ve göreceli olarak eşit dağılımının sağlanması, bölgede sağlıklı çalışma ve yaşama için ön koşulları oluşturmaktadır (Ildırar, 2004: 20).

2.4. BÖLGESEL PLANLAMA

Küreselleşme eğilimin artmasıyla birlikte ön plana çıkan rekabete dayalı kalkınma stratejileri bölgeler için de bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu amaçla bölgeler, hem merkezi yönetimin dışında kaynak yaratma hem de işbirliği geliştirme çabasıdadır. Merkezi hükümetler ise kamusal hizmetlere ilişkin birçok yetkisini yerel yönetimlere aktarmaya başlamıştır. Ayrıca yerel yönetimlerin bölgesel gelişme ve inovasyona destek olurken sivil inisiyatifleri de sürece dahil etmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu amaçla kamu, çok sayıda ve farklı işlevdeki aracı kullanmaktadır (Akın, 2006:297).

Bölgesel planlama, bölgelerin ekonomik, sosyal ve fiziki açılarından koordinasyonunun sağlanmasıyla oluşturulan projeleri kapsamaktadır (Erzen, 2013: 12). Bölgesel planlama, doğal kaynakların, iş gücü, teknoloji, bilgi üretimi/kullanımı, sosyal-fiziksel-ekonomik altyapının ülke coğrafyası üzerinde farklı dağılımı, tarihsel, fiziksel, yapısal ve örgütsel özelliklerindeki farklılıklardan kaynaklanan mekansal problem ve potansiyel alanların fiziksel ve sosyal ve ekonomik bütünleşmesi için yapılan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilir. Bölge planlamasında genel amaç, kıt kaynakların en uygun şekilde dağılımı, ekonomik faydada en üst seviyeyi yakalama ile bölgeler arasında dengeli dağıtımını amaçlanmaktadır (Poroy, 2004: 3). Bölgesel planlama programı hazırlanırken uygulanan yönetim sistemiyle uyumlu olması, üretim hedeflerinin belirlenmesi, bölgelerin iktisadi kalkınmasını kolaylaştırmaktadır. Bölgesel planlama programları belirlenirken ülke, bölge, alt bölge/metropoliten alan, il, kent ölçeğinde hazırlanmaktadır (Ildırar, 2004: 21).

Gelişmekte olan ülkelerde sosyal ve ekonomik farklılıkların olması, bölgesel planlama bazında programları zorunlu kılarken uygulama da kullanan ülke sayısı

azdır. Bölgesel planlama kapsamında yapılan altyapı yatırımları ve yerel yönetimler tarafından organize edilen faaliyetleri, arazi tahsisi, küçük sanayi siteleri(KSS) ve organize sanayi bölgelerinin(OSB) kurulması, kredi temini, ulaşım ve haberleşme olanaklarının geliştirilmesi gibi yatırım projelerini kapsamaktadır. Aslında olması gereken bölgesel planlama ise, bilgi birikimi ve uzmanlık, modern dünya standartlarını geçme projeleri hazırlama sürecidir (Arslan, 2005: 280).

Bölgelerin gelişmişlik farklılıkları jeo-politik nedenlerden kaynaklanabileceği gibi siyasi nedenlerden, tarihsel süreç gibi birçok nedene dayanmaktadır. Bölgenin yeraltı kaynaklarının zenginliği ve kullanılabilirliği, bölgede ki bireylerin eğitim durumları, altyapı durumu, sağlık standartları, istihdam oranları gibi birçok kıstas bölgelerin farklılaşmasına neden olmuştur ve bölgeler arasında ki eşitlik mesafesinin artmasına neden olmuştur (Çeken, 2008: 297).Türkiye’de de bölgeler arası farklılıkların coğrafi nedenleri yükseklik, iklim, bitki örtüsü, yüzey şekilleri, dağları, ovaların farklı dağılması gibi faktörler sayılabilir. Türkiye’de batı bölgeler ile doğu bölgeleri kıyaslandığında coğrafi koşulların etkili olduğu, göreceli olarak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin dezavantajlı bölgeler olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2011: 92). Az gelişen bu bölgelerde sağlık standartları, istihdam oranları, altyapı durumu gibi kriterlerin yeterli düzey de olmaması da bölgelerin dezavantajını artırmaktadır.

Türkiye’de uygulanan kalkınma planlarında kalkınma öncelikli yöreler kapsamında il ve ilçeye kadar indirgenmiş planlamalar mevcuttur. Bütün planlama çalışmalarında uygulama alanında ki nüfus refah seviyesini eşitlemek ve artırmaktır. Ülke içinde bölge farklılıkları bölgelere özel planlamaları da beraberinde getirmektedir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası Avrupa ve Amerika da başta olmak üzere daha da önem kazanmıştır (Arslan, 2005: 279). Türkiye’de ilk kalkınma planı 1963-1967 yılları arasında uygulanmıştır. Günümüze kadar kalkınma planları halen devam etmektedir. Çalışma da incelenen dönem de sekizinci ve dokuzuncu kalkınma planları içerisine girmektedir. Türkiye’de sekizinci ve dokuzuncu kalkınma planında bölgesel gelişme doğrultusunda belirlenen hedefler, bölgelerin sorunlarına ve potansiyellerine göre farklılaştırılmış önlemler içeren bölgesel gelişme politikalarını belirlemek, yerel ve bölgesel kalkınmada özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyonu ve kaynakların etkin kullanımı sağlamak, kırsal kalkınma

politikalarının etkinliğini artırmak, bölgesel gelişmede hazırlanacak alt ölçekli plan ve projeleri ulusal düzeye uygun hazırlamak, bölgelerde yaşam kalitesini artırmak, bölgeler arası ve bölge içinde ulaşım ve etkileşimi artırmak, kamu yatırım uygulamalarında ve hizmet arzında mekansal önceliklerin sağlamak, bölgelerde yenilikçi, rekabet edilebilir, dinamik ve yüksek katma değer sağlayacak sektörler belirlemek ve geliştirmek hedefleri doğrultusunda hazırlanmakta ve uygulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2007: 46).

Türkiye’de 1963 yılından itibaren uygulanan kalkınma planları merkezden yönetilmekte ve bölgesel planlama programı uygulanmaktaydı. 1999 Helhsinki Zirvesi ile Türkiye’nin AB’ye aday olması ile kalkınma planlarının ve bölgesel politikalarının farklılaşmasına neden olmuştur. AB politikalarına uyum sağlaması için bölge sınıflandırmaları da AB’ye uyumlu hale getirilmesi zorunlu hale gelmiştir. 2002 yılından itibaren hazırlanan yıllık ve orta vadeli programlar İstatistiki Bölge Birimi Sınıflandırmasına (İBBS) göre düzenlenmektedir. İBBS’nin bölgesel kalkınma politikalarının belirlenmesinde, kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu için detaylıca açıklamakta fayda vardır.

2.5. BÖLGESEL SINIFLANDIRMA

Ulusal kalkınmanın temelinde bulunan bölgesel kalkınmanın gerçekleşebilmesi için bölgelerin sahip olduğu potansiyellerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu ise doğru istatistiki bilgilerin toparlanması ve toparlanan bilgilerin sistematik halinde değerlendirilmesi ile mümkündür (Taş, 2006: 185). İBBS, AB’de, 1970’li yıllarda bölgesel istatistikleri tek bir mekansal sınıflandırma oluşturmak için Avrupa topluluğu İstatistik Ofisi tarafından geliştirilen bir sistemdir. Fakat 1988 yılından itibaren AB mevzuatında yer almıştır (Öztürk, 2006: 19). İstatistiki Bölge Birimi Sınıflandırması (İBBS) [The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)] oluşturulmasında sadece coğrafi bölgeler baz alınmamaktadır. 3 temel amaca göre ayrılan bölgelerin oluşturulmasında coğrafi potansiyeller ilk sırada ter almaktadır. İkinci olarak aynı potansiyele sahip bölgelerin birleştirilmesi ile olmaktadır. Üçüncü kriter ise nüfustur. Buna göre AB’de 97 Düzey1 97, Düzey2 271, Düzey3 1303 tane bölge bulunmaktadır (Erzen, 2013: 8). NUTS’da, NUTS1,

NUTS2, NUTS3 olmak üzere 3 düzey bölge bulunmaktadır. NUTS bölgeleri oluşturulurken NUTS1 için minimum 3000000 maksimum 7000000, NUTS2 için minimum 800000 maksimum 3000000, NUTS3 için minimum 150000 maksimum 800000 nüfus eşiği konulmuştur (Eurostat, 2007).

Türkiye’de 1999 yılında yapılan Helsinki zirvesi ile AB’ne aday ülke olması ile AB’ne Katılım Ortaklığı Belgesi imzalayarak ulusal programlar oluşturulmuştur.. İBBS’ nin temelinde BKA’nın oluşabilmesi ve gerekli yasal işlemlerin gerçekleşebilmesi için AB’deki NUTS sistemi 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 1).

28/8/2002 Tarihli ve 2002/ 4720 Sayılı Kararnamenin Eki’nde yer alan karar doğrultusunda “ *Madde 1, bölgesel istatiksellerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması tanımlanmıştır. Madde 2- İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasında iller “Düzyey 3” olarak tanımlanmış; ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren komşu iller ise bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri de dikkate alınarak “Düzyey1” ve “Düzyey 2” olarak gruplandırılmak suretiyle hiyerarşik düzenleme ile İstatiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması oluşturulmuştur.”*

Türkiye’de İBBS oluşturulurken AB’den farklı olarak kültürel yapı, illerin gelişme durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Bölgeleri oluşturulan illerin idari bütünlüğü korunarak il idare alanlarına göre oluşturulmuştur. Türkiye’de 12 Düzyey1, 26 Düzyey2, 81 Düzyey3Bölge bulunmaktadır (Taş, 2006: 2). “Düzyey3” kapsamındaki istatistiki bölge birimleri 81 adet olup il düzeyindedir. “Düzyey 2”, istatistiki bölge birimleri “Düzyey3” dahilinde ki bölge illerinin gruplandırılması ile oluşturulmuştur ve 26 adettir. Düzyey 1, İstatistiki Bölge Birimleri ise “Düzyey 2” bölgelerin gruplandırılması ile oluşturulurken 12 adettir.

2.6. BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

Bölgesel kalkınmada en aktif rol oynayan kalkınma ajanslarıdır. İlk olarak 1950’ li yıllarda Avrupa da ortaya çıkan yerel kalkınma ajansları (LEDA), yerel

küçük ve orta ölçekli işletmeleri teşvik etmek, girişimciliği teşvik etmek, kamu ve özel kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlayarak bölge gelişimini amaçlayan yapılardır (Dünya Bankası, 2014: 1). Avrupa Birliğinin kurulması ile ülkeler içinde bölgeler önem kazanmıştır. “Bölgelerin özerk bir ekonomik politikaya yönelmesi ve bölgelerin yabancı yatırımcıları bölgeye çekmek amacıyla bütün bölgeler kendi kalkınma örgütlerini kurmuşlardır (Kalkınma Bakanlığı, 2000: 192). Kalkınma ajansları bölgesel altyapının geliştirilmesi, bölgesel politikaların uygulanması ve bölgedeki firmaların gelişmesi için fonlar sağlamaktadır (Atak, 2011: 17).

Bölgesel kalkınma örgütlerinin genel görevleri şu şekilde sıralamaktadır (Güler, 2010: 87);

- Bölgelerin ekonomik kalkınma programının belirlenmesi.
- Sosyal, fiziki ve ekonomik alanlarda yeniliklerin elde edilmesi.
- Kırsal bölgelerde ekonomik kalkınmayı sağlama.
- Bölgelerdeki içsel yatırımların koordinasyonunun oluşturulması.
- Hükümetlere, bölgelere yapılacak yardımlar konusunda yol gösterilmesi.
- Yatırım yerlerinin ıslahı ve işletmelere destek sağlanması.
- Yatırımların cazip hale getirilerek kolaylaştırılması
- Bölgelerin cazibesini artırarak yabancı yatırımların çekilmesi.
- Teknoloji transferlerinin teşvik edilmesi.
- Ulaşımın gelişmesi, çevrenin korunması, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinin sağlanması.
- Kültür ve spor faaliyetlerinin artırılması, kamu sağlığının sağlanması, suçların önlenmesi.
- Altyapısı projeleri ile ilgili programlarına katkıda bulunulması.

Türkiye’de daha önceki yıllarda bazı bölgelerde kalkınma ajansı kurma deneyimleri olmuştur. GAP idaresinin oluşturulması, 1992 yıllarında EGEV’ in İzmir Valiliği tarafından kurulması, Mersin 1998 yıllarında Mersin Kalkınma Ajansının temellerinin atılması gibi (Kalkınma Bakanlığı, 2008: 85-86). Bu deneyimlerden sonra 2002 yılında uygulamaya konulan İBBS Düzey 2 bölgelerine göre kalkınma ajanslarının dağılımını oluşturulması amaçlanmaktadır. 25 Ocak 2006 tarihinde kabul edilen “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında

Kanun” ile Türkiye’de İBBS Düzey 2’ ye göre 26 bölge için kurulması kararlaştırılır (Kalkınma Bakanlığı, 2008: 90). Türkiye’de ilk pilot uygulamalar olmuşken şu an 26 bölgede kalkınma ajansı kurulmuş ve faaliyetlerine devam etmektedir.

2.7.BÖLGESEL KALKINMADA İKTİSADİ GÖRÜŞLER

20. yüzyılda çeşitli bölgesel kalkınma teorileri geliştirilmiştir. 1970 yılına kadar etkili olan iktisadi ekoller geleneksel olarak adlandırılırken, petrol krizi ile geçerliliğini kaybeden geleneksel ekoller yerine yeni bölgesel kalkınma teorileri ortaya çıkmıştır. Geleneksel bölgesel kalkınma akımlarını merkantilizm, klasik ve keynesyen iktisadi görüşler oluşturmaktadır. Yeni bölgesel kalkınma akımlarını ise neo-klasik bölgesel kalkınma teorileri, kümülatif nedensellik teorisi, kalkınma kutupları teorisi ve merkez-çevre teorisinden oluşmaktadır (Çolak, 2009: 7). Bu teorilerden en eski olanı ise merkantilizm ve klasik büyüme teorileridir. Öncelikle tarihsel sıralamada önce yer alan merkantilizm ve klasik teoriler açıklanacaktır.

2.7.1. Merkantilizm ve Büyüme Teorisi

Merkantilistler, devlet müdahalesini özel girişim ile rekabet edebilirlik açısından farklı görmemektedir. Devletin müdahaleleriyle iktisadi büyümeyi ve gelir artışını amaçlamaktadır. Merkantilist dönemde devlet, ekonominin gelişimine engel gördüğü durumlarda girişimcilere kurallar getirerek veya girişimci rolünü üstlenerek piyasanın işleyişine müdahaleyi tercih etmiştir (Yılmaz, 2011:44-119).

2.7.2. Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi

Klasik (merkeziyetçi) bölgesel kalkınma politikaları, geri kalmış bölgelerin sanayileştirilmesi ve modern çağ standartlarına getirilmesi ile bölgeler arasındaki farklılıkların azalacağını ifade etmektedir. Büyük yatırımların belirli sektörler veya bölgelere yapılması ile ortaya çıkacak faydanın diğer bölgelere yansımalarının (dışsal ekonomiler) olacağı varsayılmaktadır. Merkez ve bölge arasında karşılıklı sermaye akışları gerçekleşir. Teorinin esas vurgusu ise şehirleşme, sanayileşme odaklı, sermaye yoğun kalkınmayı sağlamak, ileri teknoloji ile ölçek ekonomisinin maksimum seviyeye çıkarmaktır (Kargı, 2009: 21). Sanayi devriminden sonra devletin piyasaya müdahale etmemesi, piyasa mekanizması görüşü ağırlık kazanmıştır. Doğal kaynakların bölgeler arasında farklı dağılması nedeniyle üretim tesislerinin doğal kaynaklar açısından zengin yerlere kurulmaya başlamıştır.

2.7.3. Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi

Neo-klasikler de tam rekabet, tam istihdam, Say yasası ve piyasanın kendiliğinden dengeye geleceği varsayımları klasiklerde olduğu gibidir. Neo-klasiklere göre devlet, özel girişimlerin başarı sağlayamadığı kamusal malları üretmek ve temel görevleri olan alt yapı yatırımları, eğitim, sağlık, güvenlik, adalet hizmetlerini gerçekleştirmek amacıyla müdahale etmelidir. Özel sektörün işleyişini bozmamak kaydıyla gelir ile eşit harcama yaparak denk bütçe uygulamasının gerektiğini savunurlar. Neo-klasikler, kalkınma için gerekli olan sermaye ihtiyacının tarımsal ürünlerin ihracatı ile elde edileceğini savunmuşlardır. Bu düşüncenin altında karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre dış ticaret yapan ülkelerin fayda sağlayacağı görüşü yatmaktadır (Yılmaz, 2011: 22).

Neo klasikler teknolojik gelişme olmadığı için ekonomide çıktının tamamının sermaye ve iş gücü girdileri tarafından sağlandığı varsayımı hakimdir (İldıran, 2004: 51). Bu modele göre bölge içi ve bölgeler arası dengeli büyüme hedeflenmekte ve bölgeler arasındaki eşitsizliğin mutlak yok olması (mutlak yakınsama) için politika üretilmektedir. Başlangıçta göreceli olarak geri kalmış bölgelerin daha hızlı büyümesi hedeflendiği için bu duruma geri kalmışlığın üstünlüğü adı da verilmektedir (Yılmaz, 2012: 22).

Neo-klasik kamusal tercih açısından “ideal devlet” piyasa mekanizmasının işleyişine sadece dolaylı bir biçimde ve minimal düzeyde müdahalesi olan devlettir Neo-klasik iktisatçılar, az gelişmişlik, iktisadi teşviklerin etkinsizliği, piyasa başarısızlıkları ve müdahale gerektiren durumlara yine devletin sebep olduğunu savunurlar. Az gelişmiş ülkelerdeki kamu borçları, yüksek enflasyon gibi problemlere devlet tarafından uygulanan iktisat politikaları neden olmaktadır. Neo-klasiklere göre temel altyapı hizmetlerin yapmasının yanı sıra devlet, mülkiyet haklarını teminat altına olmak gibi kamusal tercih bakımından devletin pozitif rol oynayacağı alanlarda işlevini yerine getirmelidir (Şen, 2005: 4-5).

2.7.4. Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi

1929 ekonomik buhranı ile piyasaya devlet müdahalesini reddeden klasik anlayış 1929 buhranı ile etkisini kaybetmiştir. Keynes, bu tarihten itibaren devlet politikaları ile piyasa dengesi üzerine yeni bir iktisat teoremi geliştirmiştir. Bölgesel

kalkınma da, az gelişmiş bölgelerin gelişme koşulunu bölgelerin ihracat kapasitesini artırmaya bağlamıştır. Bölgelerin ihraç edeceği ürünlerin artması ve ihracatın gerçekleşmesi ile hem istihdam hem gelir düzeyini artacaktır(Gilpin, 2001). Özellikle ABD’de Tennessee Vadisi’nde 1930-1940 dönemlerinde, devlet müdahaleleri ile kalkınma uğraşlarının olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Bu durum bütün ülkelere bölgesel kalkınma için devlet eliyle uygulanacak politikaların gerekliliğini benimsemelerine neden olmuştur (Kırankabeş, 2013: 255).

Keynesyen politikada yatırım yapılacak sektörler, yatırım bölgeleri ve oluşturulacak sanayi alanları, merkezi hükümetin kararına bağlıdır. Geri kalmış bölgelerin kalkınması için imalat sanayi yatırımlarını bölgeye çekme ile yabancı sermaye yatırımlarını da cazip hale getirme amacı güdülmüştür. Ayrıca Keynesyen modelde maliye, para politikası, döviz kuru politikaları ve kamu yatırımları ile bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmek istemektedirler (Aydın, 2012: 22).

2.7.5. Birikimli (Kümülatif) Nedensellik Teorisi

Birikimli (Kümülatif) nedensellik teorisi yıllarda başında Perroux tarafından ortaya atılmış, Myrdal (1957) ve Hirschman (1958) tarafından geliştirilmiştir. Perroux, Schumpter’in kalkınmanın temelini inovasyonlar (yeniliklere) ile itici sanayi görüşü(gelişen sanayi sektörünün diğer sanayi sektörlerini etkilemesi,) üzerine şekillendirmiştir. Myrdal ise büyüme merkezi olan bölgelerin diğer bölgeleri olumsuz etkileme durumunu “geri yıkama (backwash) etkisi” olduğunu savunmaktadır. Merkez haline gelen bölgeler, diğer bölgelerden göç alma, üretim faktörlerinin gelişmiş bölgelere kayma durumu diğer bölgeleri negatif dışsallık sağlayabilir. Olumlu etkilerini ise “yayıma (spread) etkileri” olarak tanımlar. Pozitif etkileri ise diğer bölgelerden temin edeceği üretim faktörleri ve sınai mallar o bölgelerin üretim düzeyini artıracak ve bölgeler arası etkileşim ile ulaşım imkanlarının genişlemesine olacaktır. Sonuç olarak bölgelerin birbiri ile etkileşim içinde olduğu pozitif veya negatif olarak birbirlerini etkileme durumlarını analiz etmişlerdir (Eceral, 2005: 93).

Myrdal bölgesel farklılıkları, nedensellik sürecinin bir sonucu olarak, kaynakların ve yeniliklerin merkezde toplam üretim düzeyinin nispi olarak daha hızlı etkilemesi ile açıklamaktadır. Merkezdeki bölgeler böylelikle, geri kalmış bölgelerin

tersine daha fazla sermayeyi çekerek devam ederler. Bu durumda bölgelerarası farklılıkların artmasına neden olacaktır. Kamu yatırımları merkez bölgelerde toplanmasını sağlayarak çarpan ve ölçek etkileri ile büyümenin gerçekleşeceğini savunmaktadırlar (Çolak, 2009: 11).

2.7.6. Kalkınma Kutupları Teorisi

Perroux ve Hirschman geliştirdiği teoriye göre bölgelerin kalkınmasının bir eşanlı sağlanmasının mümkün olmadığı, gelişmiş bölgelerde firmaların yoğunlaştırılması ile gerçekleşeceği savunulmaktadır (Sağbaş, 2003: 262). Bu teoreme, alansal ve sektörel gelişme sürecini büyüme(kalkınma) kutbu olarak firmalar ve endüstriler arasındaki ilişki ile açıklar. Lider firmaların küçük firmaları etkilemesi ile endüstrilerin çıktı miktarını artırması ile büyümenin sağlanacağını vurgulamaktadır.(Baysal, 2009: 11)' a göre büyüme kutbunun niteliklerini şu şekilde sıralamaktadır;

- Belli bir alana yoğunlaşma,
- Yerel bir piyasada satılan malların/ürünlerin talebinin gelir esnekliğinin yüksek olması,
- Diğer sektörlere sağladığı girdiler ile güçlü çarpan etkilerinin olması,
- İleri teknoloji ve yönetsel uzmanlık yerel yayılımının gerçekleşmesi
- Gelişmiş yerel altyapı ve hizmet sağlama,
- Gelişme fikrinin ve dinamizminin etki aracılığı ile yayılması

Büyük sanayi tesislerinin geri kalmış bölgelerde kurulması halinde yığılma sağlayarak gelişmesi hedeflenmektedir. Üretimde aktif firmaların kalkınma kutbu olarak seçilen bölgede yoğunlaşması "Püskürtme Etkisi", büyüme kutbu olarak seçilen bölgenin ise zamanla gelişerek diğer çevrelere yayılması "Yayımla Etkisi" olarak açıklanmaktadır. Fakat bazı uygulamalardan sonra kaynak israfı, sübvansiyonlar ile bölge ekonomilerinin uyuşmaması, yerel kaynaklarla gelişme sağlanamaması yönünde eleştiriler almıştır (Eşiyok, 2002: 16).

2.7.7. Merkez-Çevre Teorisi

John Friedman'ın 1966' da Neoklasik bölgesel kalkınma teorisine alternatif olarak geliştirdiği merkez-çevre teorisinin temel mantığı çevreden merkeze sağlanan

akışkanlığın, piyasanın genişlemesi, ulaşımdaki gelişmeler ve yeni kaynakların bulunması ile orta büyüklükteki şehirler oluşarak kalkınma sağlamaktadır (Çolak, 2009: 10). İktisadi kalkınmanın bir merkez etrafında merkez haline gelen bir bölgede gerçekleşirken, diğer merkezlerin bu bölgeye bağımlı hale gelmektedir. Bu durum çevreden merkeze doğru işgücü, doğal kaynak, diğer üretim faktörleri akış sağlamaktadır. Merkez çevre gelişirken diğer bölgelerin gelir seviyesinde artışın yavaşlamasına veya gerilemesine neden olmaktadır (Sağbaş, 2003: 262).

1970’li yıllar öncesi bölgesel kalkınma politikalarının sadece üretim faktörlerine yakınlığı, pazara yakınlık gibi üretim faktörleri göz önüne alınırken sosyal normlar, kurumsal yapılar dikkat çekmektedir (Aydın, 2012: 22). Küreselleşme, insanların, hizmetlerin, sermaye mallarının, hizmetleri, fikirlerin uluslararası etkileşiminin ölçek ve hız olarak artması sonucunda zaman-mekan farkının artmasıdır (Akpınar, 2004: 3). Yeni teorilerin çıkmasında küreselleşmenin de etkisi büyüktür. Bu kapsamda Endojen bölgesel kalkınma teorisi ve cazibe merkezi teorisi olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.7.8. Endojen Kalkınma Teorisi

Endojen büyüme teorisi, 1970’e kadar devam eden diğer teorilerin etkisini yitirmesi ile ortaya çıkmıştır. En önemli özelliği, artan verimleri, beşeri sermayeyi, teknoloji faktörleri içselleştirerek bölgeler arasındaki eşit olmayan dağılımı açıklamaktadır. Endojen kalkınma, devlet kontrolünden hariç bölgelerin kendi imkanlarıyla gelişme ve bölgesel dinamiklerle bölgelerin kendi kalkınmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Erden-Çakmak, 2004: 82). Bu dinamikleri, üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevre olarak görülebilir. Bu kapsamda yerel aktör ile diğer mekanizmaların organize koordine edilmesiyle, spesifik kaynaklar ortaya çıkartılarak çözüm yolları geliştirilecektir (Aktakas, 2006: 37).

Endojen bölgesel kalkınma bölgesel önceliklere, yerel kaynaklar ve faaliyetlerin yerel potansiyellerini kullanma anlayışını vurgulayan bir stratejik bir modeldir. Bu kalkınma modelinde yerel-bölgesel aktör ve dinamiklerin, kalkınmanın gerçekleşmesi, kalkınma planlanmaları, uygulanması ve izlenmesi işlevlerine aktif olarak rol almasını sağlar. Endojen bölgesel kalkınma modelinin diğer modellerden farklı olarak bazı özelliklere sahiptir. Bunlar; kalkınma seçeneklerinin yerel

belirleyicilerinin olması, kalkınma sürecinde yerel birimlerin kontrol edebilmesi, kalkınma ile sağlanacak faydalarında gerçekleşen bölgelerde kalabilmesi ile bölgede kalkınma faaliyetlerinin sürekliliği sağlama olarak sıralanabilir (Çetin, 2005: 13)

2.7.9.Cazibe Merkezi Teorisi

Bu teoriye göre yerleşim birimlerinin kullanmayı tercih ettiği bir modeldir. Sanayicilere sübvansiyon ve teşvik verilmesi ile sanayicinin üretim kapasitesini genişletilerek piyasadaki payı değişebilir. Bu işletmelerin sağlayacağı ekonomik refah artışı ve vergilerle, teşvik ve sübvansiyon harcamaları telafi edilebilir. Amaç olarak girişimci ve nitelikli işgücünü hedeflenen bölgelere çekebilmektir (Aktakas, 2006: 37). Bu politikanın uygulandığı illerde ekonomik kalkınmanın hız kazanması ile kalkınmanın çevre merkezlere yayılması ile iç göçü kendi bölgesinde tutarak, bölge içinde yeni çekim merkezleri oluşturulması ile büyüme kutbu olarak çevrelere hizmet veren cazibe merkezi oluşturulması hedeflenmektedir (Aydın, 2012: 22).

İKİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMADA KAMUNUN ROLÜ

Kamu kesimi, gelişmekte olan ülkelerin bölgesel kalkınmasında en aktif rolü üstlenmektedir. Devletin yaptığı kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin temel amaçlarından birisi bölgesel kalkınmayı sağlamaktır. Sabit maliyetlerin yüksek olması nedeniyle özel sektörün girişimde bulunmadığı sektörlerde ve ya toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması zorunlu olduğu alanlarda kamunun girişimci rolünü üstlenmesi kamu yatırımlarının bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bu bölüm, kamunun ekonomi içindeki rolüne ilişkin bir giriş ile başlamaktadır. Kamu yatırımlarının kalkınma üzerindeki etkisini inceleme amacına uygun olarak kamu harcamalarının milli gelir içindeki yerine değinilerek devam edecektir.

1. DEVLETİN ROLÜNE İLİŞKİN TEMEL İKTİSADİ GÖRÜŞLER

Kamu harcamalarına ilişkin literatürün temelini klasik, Keynesyen, arz yanlı ve parasalcı iktisada ait olmak üzere olmak üzere dört farklı iktisadi düşünce oluşturmaktadır. Klasikler, sadece üretimin imkansız olduğu tam kamusal malların üretilmesinde kamunun rol almasını ve kamu harcamaların bununla sınırlı kalmasını önermektedir. Klasik iktisadi düşünceye göre devlet, ne kadar az müdahalede bulunursa piyasa mekanizması o kadar etkin işleyecektir. Klasikler, devletin varlığının zorunluluğunu kabul etmekle birlikte sadece özel kesimin girişimde bulunamadığı alanlarda üretim yapmasını uygun görmekte ve özel sektörün alanının daraltmaması görüşünü savunmaktadır. Çünkü klasiklere göre devlet, özel sektör kadar etkin değildir. Bu nedenle klasikler, denk bütçe olması gerektiğini savunmaktadır (Işık vd., 2004: 74).

Bilindiği üzere 1929 ekonomik buhranından sonra ortaya çıkan keynesyen iktisadi düşünce, toplam talep yetersizliği nedeniyle ekonominin eksik istihdamda dengeye gelebileceğini savunmaktadır. Keynesyenlere göre toplam talebi artırmanın en etkili yolu ise kamu harcamasını artırmaktır (Erdem, 1998:41). Görüldüğü üzere piyasanın kendiliğinden dengeye gelememesi durumunda ekonomik müdahalenin gerekliliği; bir başka deyişle kamu harcamalarının istikrar için kullanılabilmesi düşüncesi savunulmaktadır. Ayrıca kamuyu toplam talep yaratmak için piyasaya müdahale etmesi için bütçe açığı verebileceğini belirtmektedirler.

Arz yanlı iktisatçılar ise kamu harcamalarının gereğinden fazla artmasının ekonomik dengesizliğe yol açtığını savunmuşlardır. Devletin her alana müdahale etmesi ve kamunun harcamalarının aşırı artması özel kesimin verimliliğinin azalmasına, büyümeyi gerçekleştirmemelerine neden olmaktadır. Kamu kesimi, hem mal ve hizmet üretmesi aynı zamanda vergi yükünü yansıtmaları görevlerini üstlenmesi görevleriyle üretici, düzenleyici ve gelir dağıtıcı olması piyasada aksaklıklara neden olmaktadır. Ayrıca devletin gelir dağılımında eşitlik sağlamaya ve refahı düzeyini artırmaya yönelik politikaları; özel kesime, piyasada esnekliğin azalması, verimlilik kaybı ve rekabet edilebilirlik düzeyinin zayıflaması olarak yansımaktadır (Doğan, 2006: 255). Ekonomik dengenin oluşması kalkınma ve büyümenin gerçekleşmesi, vergilendirmede yüksek oranların düşürülmesi ile üretimin, yatırımın, istihdamın ve vergi gelirlerinin artacağını savunarak ekonominin arz yönüne ağırlık vermektedirler (Işık vd. , 2004: 80). Keynesyen iktisat teorisi gibi ekonomiye kısa dönemli müdahaleleri reddetmiştir. Bu politikalar yerine uygulanabilir amaçlar doğrultusunda özel kesimin verimliliğini artırarak serbest piyasa mekanizmasının işleyişini sağlayarak ekonomik büyümenin gerçekleşeceğini savunmuşlardır (Savaş, 2000: 255).

Parasalcı iktisatçılar ise kamu harcamalarının özel sektör yatırımlarını dışlayıcı etkisi üzerinde durmaktadır. Kamu harcamalarının özel sektör üzerindeki etkisi ikame ve tamamlayıcılık olmak üzere iki çeşittir. Devletin özel sektörün yapamayacağı altyapı, sağlık, eğitim gibi zorunlu ihtiyaçları karşılamaya yönelik yaptığı harcamalar özel sektörün verimliliğini artırması ile tamamlayıcı niteliktedir. Kamunun yaptığı bu yatırımlar ile özel sektörün verimliliğini artırmasına çekme etkisi (Crowding-in) denir. Diğer yandan devlet özel sektörün üretim yapabildiği gıda, imalat ve konut gibi alanlarda üretim yaparak ikame edici özelliği ile özel sektör yatırımlarını azaltmasına dışlama etkisi (Crowding-out) denir (Çil-Yavuz, 2001: 3).

Keynesyen teoriler özel kesim tarafından yapılamayan altyapı hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, emniyet polis hizmetleri, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamusal malların üretimine yönelik olması sebebiyle “pozitif dışsallıklar” oluşturarak büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunurken, klasik ve neo-klasik iktisatçılar kamu harcamalarının finansman şekli nedeniyle kamu harcamalarının

artmasının, özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratarak, ekonomikbüyüme yi olumsuz etkileyeceğini savunmuşlardır (Altay ve Altın, 2008: 269).

Dışlama etkisine sebep olan temel etken, kamu harcamalarının finansman şeklinden kaynaklanmaktadır. Kamu yatırımları eğer borçlanma veya vergi yoluyla finanse ediliyorsa mal ve hizmet talebini artırmaktadır. Diğer taraftan ise faiz oranlarının artmasına, özel sektörün yatırımlarının düşmesine neden olmaktadır (Gharamaleki, 2007: 12). Devletin istihdam ve üretimi artırıcı politikalarının siyasi ve sosyal fayda sağlama doğrultusunda, kaynakların verimsiz dağılacağı da savunulmaktadır (Ulutürk, 2001; 131). Faizlerin artması ile özel kesimin maliyetlerinin artması istihdamın düşmesine neden olmaktadır. Bu durum da devletin istihdam artırıcı politikaları da etkisiz olmaktadır. Kamu yatırımlarının tamamlayıcı nitelikte olması nedeniyle özel sektör verimliliğini artıracak yatırımlarda bulunulması ise hem istihdamı hem üretim düzeyinin artmasına neden olmaktadır.

2. KAMU HARCAMALARININ MİLLİ GELİR İÇİNDEKİ YERİ

Kamu harcamaları, siyasal bir kararla, kamu hizmetleri için sağlanan gelirden, bütçe ile ödenek ayrılarak yapılan harcamalar bütünü olarak tanımlanabilir(Bulutoğlu, 2002:189). Dar anlamda kamu harcamaları, merkezi idare tarafından yapılan giderler toplamı iken geniş anlamda kamu harcamaları, merkezi ve yerel yönetim harcamaları ve iktisadi faaliyetleri ile sosyal-güvenlik hizmetlerinin tamamından oluşmaktadır (Akdoğan, 2011:91).

Milli gelirin hesaplanması için üretim, gelir ve harcama yöntemleri olmak üzere üç temel yaklaşım bulunmaktadır.Bu yaklaşımlar içerisinde kamu harcama ve yatırımları hakkında bilgi veren toplam harcama yaklaşımı, 4 ana kalemden oluşmaktadır. Bu yaklaşıma göre milli gelir, bir ülkede belirli bir dönemde üretilen nihai malları satın almak için yapılan özel kesim tüketimi (C), kamu ve özel sektör tarafından yapılan brüt yatırımlar (I), kamu harcamaları(G) ve net ihracat (NX) toplamı ile ölçülür (Ünsal, 2004:47-48)

$$GSYİH= C+I+G+NX$$

Tüketim harcamaları (C), hane halkı ve aileler tarafından nihai mallar ve hizmetleri satın almak için yapılan harcamalar toplamıdır. Bu harcamalar dayanıklı ve dayanıksız mallar ile ulaşım, eğitim ve turizm gibi hizmetlere yapılmaktadır. Brüt

yatırımlar (I), özel sektör tarafından bina, makine teçhizat ve stoklar için yapılan harcamalar ile hane halkı tarafından konut inşaatı için yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Bir ekonomide bir yıl içinde gerçekleştirilen yatırımlar, sermaye stokunun yenilenmesi, yine bir yıl içinde sermaye stokuna yapılan net ilaveleri de kapsar (Şahin, 1997: 270). Net ihracat (NX), mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı arasındaki farkı göstermektedir. Kamu harcamaları (G) ise kamu hizmetlerini yerine getirmek için kamu tarafından istihdam edilen personele ödenen maaş ve ücretler ile sağlık, eğitim, milli savunma gibi alanlarda satın alınan mal ve hizmetler için yapılan harcamalar toplamından oluşmaktadır.

3. KAMU HARCAMALARININ SINIFLANDIRILMASI

Her ülkenin şartlarına göre kamu harcamaları farklılaşmaktadır. Kamu harcamaları, kamu hizmetlerinin parasal göstergesi olması ile kamu harcamalarının, kamu hizmetleri arasında nasıl dağıtıldığı, hangi hizmetlere öncelik verildiği, bu hizmetlerin topluma yansıyan maliyetinin ne olduğunu tespit edebilmek için kamu harcamalarının sınıflandırılması gerekmektedir (Edizdoğanvd, 2012: 76).

Kamu harcamalarında sınıflandırmanın birtakım faydaları bulunmaktadır. Elde edilen faydalar şu şekilde ifade edilebilir (Gürsoy, 1978: 122).

- Bütçenin yapılabilmesi için devletin kaynakları ve olanakları ile ihtiyaç duyulan giderlerin tespit edilmesi gerekir. Sınıflandırma olmaksızın nereye, hangi miktar da harcama yapılabilmesi belirsizdir. Sınıflandırma ile bu sorun ortadan kalkmaktadır.
- Bütçe-Plan hazırlanma aşamasında kolaylık sağlayarak daha akılcı çözümler ile devletin harcama planladığı alanlar arasında optimum kaynak dağılımının belirlenmesine olanak verir.
- Devlet ait fonksiyonların özelliklerine göre kurumların harcamalarını usulüne göre yapılıp yapılmadığını incelemede etkinlik sağlar.
- Kamu harcamaların gerçekleştiren kurumların harcamalarının denetimini yapan Maliye, Sayıştay gibi kurumlar ile Meclisin incelemelerini kolaylaştırır.

Kamu harcamaları oluşumlarına göre ayrılmaktadır; Hizmet niteliklerine yönelik olarak işlevsel ayırım, harcamaları yapan yönetime göre idari ayırım, ekonomik etkilerine göre ekonomik ayırım olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

3.1. İŞLEVSEL AYRIM

Kamu harcamalarını yapan kuruluşların yerine harcamaların yapıldığı devlet faaliyetlerine göre yapılmasını ifade etmektedir (Türk, 1996: 47). Bu ayırım ile hangi amaç doğrultusunda harcama yapıldığını ifade edilir. Devlet organları ile devletin faaliyetlerinin birbir örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Diğer adıyla fonksiyonel ayırım ile sağlık, eğitim, adalet, madencilik, konut, tarım, ulaştırma, turizm gibi sınıflandırmalar bulunmaktadır (Uluatam, 2004: 81). İşlevsel sınıflama ile belirli bir hizmetin yerine getirilme aşamasında oluşacak toplam maliyet, toplam maliyeti oluşturan birim maliyetlerin sebeplerini incelenmesini, gelir ve gider arasındaki farkı ortaya çıkararak harcamanın etkinliğini tespit etme olanağı tanımaktadır. Genel amaç ise devletin yaptığı harcamaların hangi hizmetlere yapıldığını tespit etmektir (Özmen, 2010: 21). Böyle bir sınıflanmaya gidilmesinin sebebi kamuda tek bir idari yapılanma ile işlevin yerine getirilmiyor olmasıdır. Örneğin bir eğitim hizmeti için sadece Milli Eğitim Bakanlığı'nın harcamaları değil, Sağlık Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu gibi farklı idari birimlerinde harcamaları bulunmaktadır.

3.2. İDARİ AYRIM

Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında, harcama yapacak birimlerin ad ve yapısına göre yapılan sınıflandırmalar her ülkenin devlet bütçelerinde bulunmaktadır. Devletin yapısına ve organlarına göre oluşturulduğu için bu sınıflandırmalar organik sınıflama olarak da ifade edilmektedir (Gülcan, 2008: 7). İdari (Organik) tasnif, *“kamu harcamalarının, harcamayı yapan idare organlarının adlarına göre sınıflandırılmasıdır”* (Pehlivan, 2002: 85). Bu sınıflandırmaya göre Cumhurbaşkanlığı, Sayıştay, Adalet Bakanlığı gibi idari sınıflandırmalar yapılmaktadır. İdari sınıflama, hangi idarenin ne kadar harcama yaptığını saptamaya yöneliktir (Işık, 2004: 80).

3.3. EKONOMİK AYRIM

Kamu harcamaları ekonomik niteliklerine göre de farklı şekillerde ayrıma tabi tutulmaktadır. Kamu harcamalarının, mal ve hizmet alımlarına aktarılması, transfer

ile yardım niteliğinde olması, üretim kapasitesi üzerine, tüketime veya yatırıma yönelik olması gibi farklı özelliklerinden yararlanılmaktadır. Kaynak kullanımında etkinlik sağlandığı gibi sosyo-ekonomik amaçlar doğrultusunda da etkinlik sağlamaktadır (Akdoğan, 1985: 67). Nitekim devlet harcamaları hakkında istenilen bilgilere ulaşılması için ekonomik ve sosyal etkilerini göstermek için niteliksel olarak farklı olan harcamaların bir araya gelerek gruplandırılması gerekir (Kapıcı, 2008: 110). Devletin kamunun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin yerine getirebilmesi için üretim faktörleri ve özel sektörden mal satın alma gibi harcamaların yanında üreticiye sübvansiyon verme, gelir dağılımını düzenleme gibi iktisadi görevleri vardır (Eker, 2007: 9). Devlet tarafından mal ve hizmet alınınsın ya da alınmasın bütün harcamaları kapsar. Ekonomik ayırım da kendi içinde gerçek harcamalar ve transfer harcamaları olmak üzere sınıflanmaktadır. Cari harcamalar, transfer harcamaları ve yatırım harcamalarından oluşmaktadır.

3.3.1. Cari Harcamalar

Devletin belirli bir dönem içinde gerekli mal ve hizmet alımı için yaptığı harcamalardır. Bu harcamalar, personel giderleri, dayanıklı olmayan ve faydaları kullanıldıkları yıl tükenen mal ve hizmet alımlarını kapsar ayrıca bu harcamaların üretici niteliği bulunmaz. Bir ülkenin kalkınma sürecinde kamu yatırımlarının kıt kaynaklarla etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gereğinden fazla cari harcama yapılmaması gerekir (Ulutürk, 1998:177). Kamu harcamaları her yıl tekrar etmesi ve faydalarının süresiz olması en temel özellikleridir. Cari harcamaların asıl işlevi, devlet mekanizmasının işleyişini sağlamaktır. Devlet personeline ödenen maaşlar, satın aldığı kırtasiye malzemeleri, devletin ödediği kiralar, su, elektrik, doğalgaz faturaları gibi yapılan harcamaların hepsi cari harcamalar kapsamında değerlendirilmektedir (Türk, 1996: 54).

Cari harcamalar, talep yetersizliğinin özel tüketim ve yatırım harcamalarının yetersizliğinden kaynaklandığı zamanlarda aktif politika aracı olarak da kullanılmaktadır. Devlet personele ödediği maaşı artırarak memurun satın alma gücünü artırmaktadır. Böylece doğrudan özel mallara talep artarken ve dolaylı olarak yatırım talebi artmaktadır. Aynı zamanda devlet doğrudan satın aldığı mal ve

hizmetler aracılığı ile de ekonomideki talep yetersizliğini gidermeye çalışmaktadır (Eker vd, 1994: 163).

3.3.2. Transfer Harcamaları

Devletin herhangi bir mal ve hizmet satın almaksızın kurumlara, ülkelere firmalara veya kişilere yaptığı ödemelere transfer harcaması denir. Transfer harcamaları, satın alma gücünün sosyal tabakalar veya bireyler arasında el değiştirmesine neden olmaktadır (Nadaroğlu, 1998: 158). Bu durum karşılıksız yapıldığı için milli gelirden mal ve hizmet akımında değişikliğe sebep olmamaktadır (Özbilen, 1998: 75). Devlet üreticilere sübvansiyon verebilmek için vergi almakta ve zengin kesimin geliri azalmaktadır. Fakat sübvansiyon verilen ürünlerin tüketiciye daha ucuz ulaştığı için dolaylı bir fayda sağlamaktadır (Batirel, 2007: 77). Bu harcamalar, sosyal amaçlı olarak öğrencilere verilen burs ve krediler, yaşlılara ve dullara verilen yardım maaşı, iktisadi amaçlı olarak firmalara verilen sübvansiyonlar, savaş zamanlarında verilen savaş tazminatı, bazı zamanlar bazı ülkelere verilen yardım ve bağışlar, devlet borçlarının faiz ödemeleri, merkeziyönetimin yerel yönetimlere yaptığı harcamalar gibi kalemlerden oluşmaktadır (Gürsoy, 1978: 141).

3.3.3. Yatırım Harcamaları

Devletin ve özel kesimin, faydası bir yıl ile sınırlı olmayan, kullanımı birden fazla yıla yayılan ve üretimi artıran harcamalara yatırım harcaması denir (Pehlivan, 2002: 88). Üretim faktörlerinin etkinliğini artıran ve üretici özelliği olan bina, makine, barajlar, enerji santralleri gibi dayanıklı mal özelliği taşıyan, uzun süreli harcamaları kapsar (Edizdoğan vd, 2012: 89). Doğrudan üretimi artırmamasına rağmen eğitim, sağlık ve sosyal alanda yapılan harcamalarda üretimde etkinliği artırdığı için yatırım harcamaları içinde değerlendirilir ve “kalkınma carileri” veya cari yatırımlar olarak da ifade edilebilir (Erdem, 1998: 62).

4. KAMU YATIRIMLARI

Kamu yatırımları ekonomik ve sosyal altyapı alanlarında yoğunlaşmış ve toplumun ihtiyaç duyduğu alanlara yönlendirilmiştir. Kamu yatırım programlarının sektörel politikalar ve AB uyum süreci çerçevesinde değerlendirilmiştir. Kamu yatırımları yollar, köprüler, demir yolu hatları, hava alanları, su dağıtımını fiziksel

altyapıya ve yenilikçi faaliyetlere yönelik yapılmaktadır(Bivens, 2012:2).Kentleşme ilgili altyapı yatırımları giderek ağırlık kazanmaktadır.

Genel tanım olarak kamu yatırımları, karayolu ve demiryolu ağırları, limanlar, köprüler, enerji üreten santraller, telekomünikasyon yatırımları, devlet binaları, gerekli makine ekipman, bilgisayar ve laboratuvarları kapsar(Weber ve Pfister, 2009:1). Kamu yatırım programları sektörel ve bölgesel öncelikler gözetilerek hazırlanması nedeniyle özel sektör yatırımlarını teşvik edilmesine ve bölgesel gelişmişlik düzeyleri arasındaki dengesizliğin giderilmesine yönelik hedefleri içermektedir. Bu kapsamda eğitim, sağlık, ulaşım, teknoloji altyapısı, kentsel alt yapı yatırımları, enerji, madencilik, turizm, imalat gibi sektörler ağırlık kazanmaktadır(Kalkınma Bakanlığı, 2005:3). Kamu yatırımları özel sektörün girişimde bulunmadığı alanlarda yapılan yatırımları da kapsamaktadır (Bivens, 2012:13). Kamunun yatırım yaptığı alanlarda oluşan tekel piyasada üretilen ürünlerin teminini sağlayacak yatırımları da sürdürmelidir.

Kamu yatırımlarında bölgesel öncelikler gözetilerek sosyo-ekonomik açıdan gelişmemiş bölgelere gelişen bölgelerle aralarında dengeleyici ve bölgesel farklılıkları azaltıcı projelere ağırlık verilmektedir. Türkiye’de bölgesel gelişmişlik düzeyini artırmak amacıyla yapılan en önemli yatırımlarGAP, DAP, DOKAP, ZBK gibi projelerdir (Kalkınma Bakanlığı, 2004:3). Kamu yatırımlarındaki amaç kaynaklardan yüksek verimlilik elde etmek ve temiz enerji kaynaklarına ulaşmak, ortalama yaşam standartlarını artırmaktır (Bivens, 2012:2). Mevcut altyapı da gerekli bakım ve onarımı olmazsa ömrü azalmakta ve verimsizleşmektedir. Bu yüzden yatırımlar mevcut altyapı bakım ve onarımı da periyodik olarak yapılmalıdır (Weber ve Pfister, 2009).

4.1. KAMU YATIRIMLARININ AYRIMI

Kamunun yatırımlarının sektörlere göre ayrımına geçmeden önce işlevine göre üretken yatırımlar ve altyapı yatırımları olmak üzere iki çeşittir. Altyapı yatırımları, kendileri üretici olmayan fakat diğer yatırımların üretkenliğini arttıran yol, baraj, enerji kaynakları ve ulaşım (otoyol, demiryolu, havayolu, telekomünikasyon gibi) yatırımlarıdır. Üretken yatırımlar ise genellikle az gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik görevleri gereği devlet hiç ekonomik faaliyet

bulunmadığı az gelişmiş bölgelerde sanayileşmenin başlatılması için atıl üretim kapasitesini artıracak faaliyetlerde bulunulması gereklidir. Devlet kurduğu işletme ve tesisleri kar getirebilecek düzeye gelip ekonomik hareketlenmelerin başlamasıyla özel kesime devretmektedir (Dinler, 2008:287). Altyapı yatırımları ile devlet, üretim, yatırım, istihdam, uluslararası rekabet ve yerel pazarların geliştirilmesi ile ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır (Bahşi, 2005:14).

Kamu yatırımlarında sosyal hizmetlerin sağlanması gibi amaçlar da vardır. Kamu yatırımları, bireysel faydanın yanında toplumsal faydayı da ön planda tutar. (Weber ve Pfister, 2009:1). Türkiye’de sosyal hizmetler ve yardım alanında çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, rehabilitasyon merkezleri gibi projelere ağırlık verilerek ihtiyaç sahibi çocukların topluma kazandırılmasına yönelik yatırımlara yönelmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2009: 13).

Kamu yatırımları ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Her ülkenin kendi ihtiyaçlarına göre yatırımların içeriği ve ayrımı değişmektedir. Sektörlere göre ayırım yapılırken Kalkınma Bakanlığı (2004:6; 2006:5, 2008:5, 2010:7, 2007:4; 2009:13) tarafından yapılan tanımlamalar göz önünde bulundurulmuştur.

- *Madencilik:* Kamu yatırımları madencilik sektöründe enerji ve imalat sanayine girdi temin eden doğalgaz petrol, jeotermal kaynaklar önemli madenlerin aranmasına yönelik projelere, çıkarılan madenlerin işlenerek ürün haline getirilmesine, üretilen cevherlerin tüketici talebi doğrultusunda kalitesinin iyileştirilmesine, rezervleri tükenmekte olan ve arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik madenleri araştırılmasına yönelik projeleri kapsamaktadır.
- *İmalat sektörü:* Ülke genelinde üretimi artıracak projelere ve AB ye uyum süreci ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde proje ve yatırımları kapsayan yatırımları kapsamaktadır.
- *Ulaştırma (Otoyol):* Otoyol projeleri ülke genelindeki nakliye taşıma unsurlarını kolaylaştırması ve hızlandırması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda otoyolların etkin kullanılması sağlamak için köprü ve viyadüklerin onarımı, bakım hizmetleri, makine ve ekipman alımı, haberleşme sisteminin yerleştirilmesi, köprülerin depreme karşı

güçlendirilmesi ve kontrol hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına yönelik kamu yatırımları yapılmaktadır.

- *Ulaştırma (Demiryolu-Boru Hattı): Türkiye de uluslararası ve ülke içinde önemi olan transit demiryolu taşımacılığına önem verilmesi, yol yenileme ve araç modernizasyonu gibi çalışmaları kapsamaktadır. 9. Kalkınma planında yer alan İstanbul-Ankara, Sivas –Ankara, İzmir-Afyon-Ankara, Konya-Ankara gibi çekirdek hızlı tren yolu projeleri kapsamaktadır. Kamu yatırımlarının ulaştırma boru hattı ile çevre sorunları bulunan ve nüfus yoğunluğu bulunan yerlere doğalgaz dağıtım ve iletiminin sağlanması kapsamaktadır.*
- *Haberleşme: Posta hizmetlerinin etkinliği güvenliliği, sürati artıracak otomasyon ve mekanizasyon bilgi ve iletişim teknolojisi projeleri ve TRT'nin teknolojik altyapısının gelişmesini sağlamaktır. E- Devlet uygulamalarına geçişi hızlandırmak için hazırladığı bilgi ve teknoloji projelerinde temel hedef kamunun kendi içinde bilgi paylaşımının birlikte çalışabilirliğin etkinlik ve şeffaflığın sağlanması ve vatandaşlara, iş dünyasına sunulacak entegre hizmetlerin yaygınlaştırılmasıdır.*
- *Enerji: Güvenilir hammadde kaynaklarına erken geri dönüşüm oranına sahip projelere yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik yatırımlar yapılmaktadır.*
- *Turizm: Atık su arıtma tesisleri katı atıkların imhası, temiz su gereksinimlerinin karşılamaya yönelik yatırımları kapsamaktadır.*
- *Sağlık: Hastane inşaatları ek bina inşaatları, mevcut binaların onarımları, acil yardım merkezleri inşaat projeleri, bölgesel farklılıkları azaltacak olan hastane başına hasta sayısı yatak sayısı gibi projelere yönelik yatırımlar yapılmaktadır.*

4.2. ÖRNEK ÜLKE UYGULAMALARI

Kamu yatırımları ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Bu başlık altında kamu yatırımlarındaki önceliğin ülkeler arasında nasıl değiştiğini göstermek amacıyla OECD (2009) tarafından hazırlanan rapordan faydalanılmıştır.

Etiyopya için su kaynakları yollarını genişletmek, kırsal alanlara elektrik ve telekomünikasyon yatırımları yapmak. Hindistan'da kamu alt yapı yatırımları GSYİH içindeki payı % 18 olması dikkat çekicidir. Hindistan'da kırsal altyapı projeleri en önemli kamu yatırımlarını oluşturmaktadır. Almanya'da kamu yatırımlarının çoğunlukla eğitim ve sağlık alanlarına yoğunlaşmasıyla birlikte altyapı, ulaşım ve bilgi teknolojilerine ağırlık verilmektedir. Kanada da yollar, köprüler ve toplu ulaşım, yeşil altyapı yanı sıra, bilgi ve sağlık altyapısının, sosyal konut ve ev yenileme için destek yatırımları yapılmaktadır.

Çin düşük gelirli olanlara konut, kırsal altyapı, su, elektrik, ulaşım, çevre, teknolojik yenilikleri geliştirecek, çarpık kentleşmeyi ve çeşitli afetleri önleyecek yatırımlar yapılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yatırımlar büyük altyapı yatırımı yollar, toplu taşıma, yüksek hızlı tren, akıllı elektrik şebekesi ve geniş bant, derslik, laboratuvar ve kütüphaneler modernleştirilmesi; yenilenebilir enerji üretim yatırımlarına aktarılmaktadır. Avusturya'da ise kamu yatırımları, altyapı, termal kaynakların kullanılması, kamu binaları, okullar, bölgesel istihdam programı, Ar-Ge faaliyetlerine aktarılmaktadır.

Belçika, altyapı projelerine, teknoloji ve enerji maliyet düşürücü önlemler alınacak yatırımlar planlanmaktadır. Kanada'da ağırlıklı olarak 2008-2009 krizinden etkilenip yatırımlardan en çok pay alan sektörler, otomobil, ormancılık, tarım, üretim için finansman sağlamak, vergi indirimi, yollar, köprüler ve toplu taşıma yatırım, temiz su bulma ve kullanım alanlarını genişletme, lise sonrası okullar dahil eğitim kurumları ve bu kurumların altyapılarını tamamlama ve sağlık alanında araştırma ekipmanları, sağlık kayıtlarının sayısallaştırma ve geniş bant ve yeşil enerji altyapı, sosyal konut ve ev yenileme için destek yatırımları yapılmaktadır.

Şili'de Altyapı yatırımları ağırlık kazanmaktadır. Avrupa Birliği, girişimcilik, altyapı projeleri Avrupa'da ulaşım projeleri, artış ve teşvik ülke iklim değişikliği ve enerji güvenliği yatırımları, binalarda enerji verimliliğini artırmak, teşvik" yeşil ürünler " ve otomobil ve inşaat için temiz teknolojiler geliştirmek, Ar-Ge, yenilik ve eğitim, yüksek hızlı internet yatırımları artırmak hedeflenmektedir. Finlandiya'da altyapı yol inşaatları, enerji ve madencilik sektörleri, eğitim ve araştırma, eğitim, inovasyon stratejisinin bir parçası olarak geniş bant bağlantıları. Fransa'da kamu

işletmelerinin posta, enerji sekt6r6 ve tren projeleri, stratejik yatırımların, s6rd6r6lebilir kalkınma ve temiz teknolojilere, y6ksek6đretim ve araştırma faaliyetlerine, hastaneler, ocuk bakım tesisleri yatırımlar ve diğer sosyal kurumlara y6nelik yatırımlar yapmaktadır.

Almanya, eğitim kalitesini y6kseltecek hibeler, altyapı 6zellikle eğitim binaları, inovasyon ve Ar-Ge, yeşil teknolojilere y6nelik faaliyetleri bulunmaktadır. Endonezya'da altyapı (6zellikle yollar), eğitim harcamaları ağırlık kazanmaktadır. İsrail'de altyapı, tuzdan arındırma tesisleri, demiryolları, AR-GE faaliyetleri ağırlık kazanmaktadır. Japonya'da yeşil teknoloji, y6ksek teknoloji yakınsama ve s6rd6r6lmesi odaklanın s6rd6r6lebilir enerji teknolojileri sera gazı emisyonları telekom6nikasyon yatırımları, sağlık ve turizm yatırımları ağırlık kazanmaktadır. L6ksemburg kamu altyapı projeleri, eğitim, k6lt6r, araştırma kurumları, ulaşım yatırımlarında bulunmaktadır.

Norveç, evre okullar, huzurevleri, kiliseler, inşaat 6zellikle ulaşım, enerji verimliliği ile bina, iletişim altyapısı ve devlet hizmetlerine yatırımları bulunmaktadır. Ayrıca, yenilenebilir enerji, araştırma faaliyetlerine y6nelik yatırımları bulunmaktadır. Portekiz'de kamu yatırımları, enerji, enerji iletim altyapısı ve alternatif enerji, yeni nesil teknolojiler, eğitim de okullar modernizasyonu yer almaktadır. Slovak Cumhuriyet'inde altyapı yol, y6ksek hızlı tren, geniş bant, yeni atom reakt6rleri, araştırma ve yenilik yatırımları, enerji verimliliğini artırmak yer almaktadır. Slovenya'da altyapı harcamaları ağırlık kazanmaktadır. G6ney Afrika'da altyapı, konutyatırımları. İspanya'da otomobil sekt6r6ne ve ulaşım gibi temel sanayi modernizasyonu y6nelik yatırımlar, enerji, telekom6nikasyon, hizmet sekt6r6ne y6nelik yatırımlar vardır.

İsviçre Demiryolu ve karayolu altyapısı, turizm sekt6r6ne ve enerji verimliliğinin artırılmasına, binalarda ısı tasarrufuna y6nelik yatırımları mevcuttur. İngiltere'de b6y6k altyapı yatırımları yol, toplu taşıma, y6ksek hızlı tren, akıllı elektrik şebekesi ve geniş bant, 6nemli bilimsel faaliyetlere ve m6hendislik ajanslarına, modernize derslik, laboratuvar ve k6t6phaneler, yenilenebilir enerji sekt6r6ndeki 6retim ve yatırımlar, dijital sağlık kayıtları sağlık sekt6r6n6 modernizasyon yatırımları yapmaktadır.

4.3. KAMU YATIRIMLARININ ETKİSİ

Son 40-50 yıllık süreçte bölgesel gelişme farklarının ekonomik, politik, kültürel ve sosyal düzeyde önemli maliyetlere yol açtığı ve az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru bir göç dalgasına neden olduğu görülmektedir. Bu farkların en aza indirilmesinde en önemli anahtar olan kamu yatırımlarının stratejik bir yaklaşımla değerlendirilmesi, bölgesel ve sektörel önceliklere göre yapılandırılması gerekmektedir (Erzen, 2013: 2). Kamu yatırımları altyapı projelerine ayrılmış, yatırım teşvikleri ise ağırlıklı olarak sanayi ve tarım sektörlerine aktarılmaktadır. Özel sektör faaliyetlerini artırmak adına yabancı sermaye desteklenmektedir. Girişimciliği artırmak için özellikle imalat sanayi faaliyetlerine teşvik sağlanmaktadır (Bahşi, 2005:50).

4.3.1. Eğitimin Nitelikli İşgücüne Katkısını Artırmak

AGÜ'lerde sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde ihtiyaç duyulan büyümeyi ve yapısal değişmeyi sağlayan faktör, fiziksel sermaye kadar gerekli olan beşeri sermayedir (Özsoy, 2007:1). Eğitim, sağlık, bilgi düzeyi gibi faktörler beşeri sermayenin niteliğini oluşturmaktadır. Eğitimin bireylerin bilgi ve becerisini, teknolojiye uyum düzeyini artırması ve insan kaynağının yaşam standartlarının yükselmesi nispetinde kalkınma gerçekleşmektedir (Karagül, 2003:81).

Beşeri sermaye için katma değer olan eğitimin ülke içinde kamu yatırımlarından aldığı pay, okullaşma oranı, okur-yazarlık oranları ile bölgelerde ve ülkelerde hesaplanmaktadır (Çolak, 2010:13). Eğitimde sayısal değişimlerin okullaşma oranı, okul ve öğretmen sayısının artması ve kız öğrencilerin okula devamı ile de kalkınmayı etkilemekte ve bölgesel farklılıkları azaltmaktadır (Taş ve Yenilmez, 2009:7). Eğitim standartları artan toplumlardaki suç oranlarında azalma, demokratikleşme oranında artma, sosyal refahın artması ve ekonomik istikrarın gerçekleşmesine fayda sağlamaktadır (Öztürk, 2005: 2).

Kamunun eğitim olanaklarını genişletmesi, işgücünün niteliğini artırmaktadır. Nitelikli işgücü ve teknolojik gelişmelere uyumlu bireylerin yetişmesi üretim kapasitesini vepiyasaların rekabet gücünü artırmaktadır (Çolak, 2010:16).

AGÜ'lerin kalkınma aşamasında dışa bağımlılığın azalması, eğitim seviyesinin gelişmiş ülkelerdeki standartlarını yakalaması mümkündür (Şimşek ve Kadılar, 2010: 121). Az gelişmiş ülkelerdeki gelir düzeyi ile eğitim düzeyindeki farklılıklar ile aynı yönde seyretmektedir. Bölgesel gelir dağılımındaki farklılıkların giderilmesinin eğitilmiş bireyleri yetiştirmekle aşılabileceğini göstermektedir (Öztürk, 2005:10).

Bölgelerdeki teknik ve mesleki okulların sayısı, mesleki kursların sayısı, kadınlara yönelik mesleki eğitim kurslarının az olması, vasıfsız elemanların artmasına neden olmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için kamu yatırımlarının eğitime ayrılan payı artırılarak verimli kullanılmalı ve bölgesel farklılıkları giderecek nitelikte olmalıdır. Sonuç olarak eğitim emeğinin verimliliğini artırmaktadır. Teknolojik gelişme ise sermayenin verimliliğini artırmakta ve istihdamda düzen sağlamaktadır (Özsoy, 2013: 249). Eğitim teknik, ekonomi ve siyasi alanlarda karar verme mekanizmalarına bilgi ve beceri kazandırmaktadır (Özgür, 2005:30).

4.3.2. Sağlık Olanakları ile İşgücü Verimliliği Sağlamak

Sağlık alanında gelişmeler beşeri sermayenin verimliliğini artırmakta, iktisadi büyüme ve kalkınma sürecini olumlu etkilemektedir (Bozkurt, 2010:7). Sağlık sektörlerindeki gelişmeler, toplumun gelir düzeyini, refahı seviyesini, iş gücü verimliliğini, iş gücü katılımını, tasarruf ve yatırım oranlarını, doğrudan etkilemektedir (Antonia ve Zamora, 2000:25). Çocukların okula devam oranı ve eğitim faydalanmaları da sağlıklı olmalarına bağlıdır. Toplumda sağlık sorunlarının görülme sıklığı, yetersiz beslenme kaynaklı sağlık sorunları, yeterli beslenme imkanına sahip olmayan insanların hem fiziksel hem zihinsel zayıf düşmelerine, uyuşukluk, dikkatsizlik adaptasyon bozukluklarına neden olmaktadır. Bütün bu sorunların üretkenliklerinin azalması ve üretimin düşmesine, kalkınma hızının düşmesine neden olmaktadır. Sağlık sektöründeki gelişmeler ise sırasıyla nitelikli iş gücünü, verimliliğin ve üretimin artmasını sağlamaktadır. (Taban, 2006:35).

Bebek ve çocuk ölümleri ile ortalama yaşam süresi tamamen sağlık koşullarına bağlıdır. Çocuk ölümlerinin olması ilerleyen zamanda işgücü kaybına neden olmaktadır (Yumuşak ve Yıldırım, 2009:60). Doğum oranlarının azalması ve yaşam beklentisinin artması tasarruf, yatırım oranlarının da olumlu etkileyerek

ekonomik büyüme olumlu katkıda bulunmaktadır (Dağdemir, 2009:94). Sağlık sektörlerindeki gelişme ile çocukların kalıcı hastalıklarla yaşamlarının önüne geçmektedir. Sağlık harcamalarının hemen geri dönüşünün olmamasına rağmen zamanla dolaylı yollarla fayda sağlayarak kalkınmaya etkisinin büyük olduğu görülmektedir(Yumuşak ve Yıldırım, 2009:68).

4.3.3. Ulaşım Maliyetlerini Düşürmek

Ulaşım sistemi, bölge ekonomilerini canlandıran ve sektörler arası etkileşimi sağlayan en önemli faktördür. (Aytaç vd, 2011:138).Ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile ulaşım sistemleri gelişme seviyesi paralel seyretmektedir.

Ulaşım sisteminin gelişmesi firmaların maliyetinin düşürmekte, yeni üretim sahalarına ve pazarlara ulaşımını sağlamaktadır. Özellikle karayolu ve hava yolunun gelişmesi ile gerek uluslararası gerek ülke içinde bölgeler arası ticareti geliştirmektedir. Demir yolu ve havayolu ulaşımının gelişmesi ile özellikle Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine ulaşılması ülkenin ticaret potansiyelini artırarak kalkınma hızını artıracaktır (Gerçek, 1997: 1-4).

Ulaştırma yatırımlarının, ulusal ve bölgesel kalkınma üzerinde potansiyel etkisini belirleyen gücü vardır. Devletin belirleyeceği ulaştırma politikaları ile ekonomiye sağlayacağı faydaları somutlaştırdığı görülecektir (Banister ve Berechman, 2000).Ulaşım sisteminin kurulması, var olan ulaşım hatlarının iyileştirilmesi, bölgelerin ekonomisini, toplumsal yapısını etkilemektedir.Ulaştırma yatırımları sadece kar ve zarar getirecek sektör olarak değerlendirilmemeli, uygun bir ulaşım sisteminin bir bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesine katkıda bulunmaktadır(Aytaç vd, 2011:141).

Ulaşım altyapısında ve ağlarındaki gelişmeler mal ve hizmetlerin dağılımı, piyasadaki arz ve talebin boyutlarının değişmesine kadar birçok ekonomik fayda sağlamaktadır (Meçik, 2012:23). Ulaştırma yatırımlarının elde edilen fayda düzeyi, katlanılan maliyetten daha yüksek olmaktadır. Ulaştırma yatırımlarının gelir (talep) etkisi ile ekonominin geneline yayılmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki etkisi zamanla ortaya çıkacaktır (Mert, 2007:30).

Demiryolu, ulaşım maliyetlerini düşürdüğü için yatırım merkezleri, demiryoluna sahip alanlara toparlamaktadır. Gelişmiş ülkelerde özellikle Avrupa

ülkelerinde su yolu taşımacılığı ile ticaret gelişmiş olsa da iç kesimlere değerli madenleri, hammaddeleri ulaştıramadıkları için yeterli gelişme görülmemiştir. Daha sonralarda demiryolunun gelişmesi ile bu engeller aşılmıştır. Kalkınmada kalkış aşamasında ABD, Fransa, Kanada, Rusya gibi ülkeler demiryolu sanayinin kurulması ile başlamışlardır (Şendağ, 2007: 69-70). Bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi için mevcut demiryollarının yenilenmesi, trenlerin modernleşmesi, yüksek hızlı trenlerin yaygınlaşması, özellikle az gelişmiş bölgelere de demiryolu ağının kurulması ile o bölgelerin kalkınması sağlanacaktır. Limanların artması ile de dış ticaret hacminin genişlemesi ön görülmektedir.

4.3.4. Turizm Sektöründeki Döviz Girişini Artırmak

Turizme yapılan yatırımlar ile turizm kapasitesi artırılmaktadır. Turizm gelirleri, kalkınma aşamasında ihtiyaç duyulan döviz hacminin artırılmasına öncülük etmektedir. Turizm, tarımsal ürün ve hammadde ihracatına göre daha çok avantaj sağlar. AGÜ'ler de turizm ile tarım sektörlerindeki mal ve hizmetlerinin ihracat fiyatları kıyaslandığında, turizmden elde edilen gelir, döviz gelirindeki dalgalanmaları da ortadan kaldırmaktadır. Sanayi ve tarım sektörü çok gelişmeyen bölgelerde, turizme elverişli kaynakların bölgenin gelişmesini sağladığı görülmektedir. Aynı zamanda bölgelerin kalkınmasında oynadığı diğer rol ise yeni istihdam alanlarını oluşturmasıdır. İstihdamın artması ile gelir dağılımındaki adaletsizliği de azaltmaktadır. Turizm sahaları, şehir ve sanayi odaklı kazanılan gelirlerin kırsal alanlara aktarılmasını sağlamaktadır. Dikkat çekici diğer bir özelliği ise kalkınmanın bir ögesi olan temiz çevrenin oluşumuna ve korunmasına olanak vermesi ile sürdürülebilir kalkınmaya zemin oluşturmasıdır (Çeken, 2008:298).

Turizm sektörünün gelişmesi diğer sektörlerle pozitif etkisi vardır. Konaklama ve yeme-içme gibi aldıkları hizmete yaptıkları ödemeler, çoğaltan etkisiyle ekonomide harcama ve gelir artışına sebep olmaktadır. Turizm hizmeti ile sağlanan döviz girdisi, gelirin artması doğrultusunda vergi gelirlerini de artırmaktadır. Turizm sektörünün göreceli olarak yoğun emek gücüne dayalı olması az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını kolaylaştırmaktadır. Yapılan yatırımların pozitif yönde geri dönmesi sonrası devletin alt ve üst yapı yatırımlarını daha da artırarak, turizm bölgesinin ve ülke refahını artıracaktır (Özdemir ve Öksüzler, 2006:113).

Turizmdeki istihdamın artması, bölgenin göç vermesine engel olur ve planlı kentleşme sağlar. Turizmin sadece arz potansiyeline sahip olması yetmez aynı zamanda turizmin gelişmesi için yol, su, haberleşme, ulaşım imkanları, elektrik ve su gibi altyapının da etkisi büyüktür. (Çeken, 2008:302). Bölgelerdeki farklı turizm arz çeşitliliği (tarihi, coğrafi, kültürel ve inanç turizmi) kapsamında bölgesel gelişmeye önemli ölçüde fayda sağlamaktadır. Son zamanlarda diğer dinler içinde önemli olan alanların restore edilerek ziyarete açılması ile bölge turizmine hareketlilik getirmektedir. Turizm faaliyetlerinin gelişmesi ile talebi karşılayacak konaklama, hizmet tesisleri, altyapı yatırımlarının daha hızlı olmasını sağlamaktadır. Bölge halkının da atölyelerde, büyük tesislerde üretime katılmaları ile yerel el sanatları, yöreye has gıda mamulleri, hediyelik eşya gibi ürünlerin tanıtılmasına ve satılmasına olanak verir (Sevinç ve Azgün, 2012: 18-19).

4.3.5. Tarım Sektöründe Verimliliğin Artırılması

Tarım sektörüne yapılan yatırımlar üretimin ve verimliliğin artmasına, çeşitliliğin ve kalitenin iyileştirilmesi, üretici gelirinin artmasına, tarımda modernleşme ile tarımsal gelişmelere olanak vermektedir (Bahşi, 2005:2). Kamu yatırımları ile sağlanan projelerin, tarımda verimliliği artırmak ve üretimde sürdürülebilirliği sağlama gibi pozitif katkısı bulunmaktadır. Diğer bir katkısı ise kuru tarım yapılan alanların sulamaya açılması, tarım ürünlerinin artması ve tarım işçilerine gelir artırıcı etkisi bulunmaktadır (Mumcu: 2009: 16).

Tarımsal ürünlerin hem temel ihtiyaç olması hem ülke ekonomisinde stratejik bir öneme sahiptirler. Tarım sektöründe amaçlanan beslenme ihtiyacının karşılanmasını ve diğer ülkelere bağımlılığı azaltmak amaçlanmaktadır. Üretim planlama ile tarımsal ve hayvansal ürünlerin çeşitliliğini, nitelik ve miktarını artırıcı etkide bulunmaktadır (Sevim, 2006: 55). Diğer yandan tarım sektörünün ekonomi içinde payı büyük olan ve döviz girdisini de büyük ölçüde tarım ürünlerinden sağlayan ülkelerde ihracat hacmini artırmaya yönelik yarar sağlamaktadır (Soyak, 1996: 95).

5. YATIRIM TEŞVİKLERİ

Gelişmiş ya da gelişmekte olan her devlet refah düzeyini artırmak, kalkınmayı sağlamak, ekonomik büyümeyi devam ettirmek için çeşitli politikalara

ihtiyaç duymaktadır. Bu politikaları uygulamanın ilk aşamasında da teşvik yasaları gelmektedir(Gülmez-Noyan ve Yılmaz, 2010:1). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren özel sektörü geliştirecek çeşitli teşvik uygulamaya konmuştur. Türkiye'de 2002 yılından sonra çıkartılan teşvik kanunları ile teşvik kapsamı genişletilmiş ve bölgeler arası dengesizliği giderecek etkili bir politika haline gelmiştir. Literatürde teşvik, yatırım planlamasında karlılık düzeyini artırarak ve maliyeti minimize ederek ve yapılan yatırımlarla bölge ve sektörleri geliştirmek amacıyla devletin aldığı önlemlerdir (Duran, 2003:4).

Gelişmekte olan ülkeler de teşvikler, ihracat ve üretim faaliyetlerini artıracak ve özendirerek hazırlanan program ve hedeflere yönelik veri devlet uygulamaların tamamını ifade eder (Yavuz, 2010:81). Aynı zamanda teşvikler, üreticilerin maliyetlerini düşürerek üreticilerin gelirlerini artıran devlet destekleri olarak tanımlanmaktadır(Üzümcü ve Doğan, 2001:299). Serdengeçti (2000: 119)'nin tanımına göre teşvikler, *“belirli sektörler için yeterli gelişimin sağlanması ve hızlı büyümenin gerçekleşmesi için devlet tarafından çeşitli araçlarla verilen meddi ve gayri maddi desteklerin bütününi ifade eder”*.

Yatırım teşvikleri doğrudan ekonomiye aktarılması ile bölgesel farklılıkların azaltılmasında da etkin bir kamu politikası olmaktadır (Üzümcü ve Doğan, 2001:299). Türkiye de sanayi sektörünün istenilen düzeyde gelişmemiş olması ve bölgeler arasında sanayi alanlarının dengesiz dağılması, teknolojik gerilik ve yatırım mallarının yetersizliği ile dışa bağımlılık artmıştır. Bütün bu sorunları en aza indirmek, yatırımları artırmak ve üretim kapasitesini artırmak için çeşitli tedbirler alınmaktadır (Kılınç-Savrul ve Doğru, 2013:1). Bu tedbirlerin en önemlisi de yatırım teşvikleri olmaktadır.

5.1. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN AMACI

Teşvikler, bir ülkede üretimi, istihdamı, ihracatı artırmak gibi amaçlar doğrultusunda kullanılmasının yanında Ar-ge faaliyetlerini artırarak yeni teknolojilerin geliştirilmesi ile uluslararası boyutta firmaların rekabet güçlerinin artırılması, çevre koruma tedbirleri ile bölgesel kalkınmayı gerçekleştirecek uygulamaları kapsamaktadır. Teşvik politikaları, ülkelerin zaman içerisindeki

gelişmelerine paralel olarak ihracata, yatırımlara, demografik yapıya vb. alanlara öncelik verilmek suretiyle değişebilmektedir (Narin, 2012: 1).

Teşvik sistemi ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklı şekillerde uygulanırsa da, bölgesel dengesizliği doğrudan etkileyen bir konudur. Ekonomik faaliyetlerin her şeyden önce bir takım teşvik tedbirleriyle (mali ve vergisel avantajlar) belirli yörelere yönelmesini sağlanmasıyla bölgesel kalkınma için gerekli bir sitemdir (Dinler, 2008: 280). Türkiye’de kamunun özel sektöre nakit aktarmasında ve uygulanan teşvik sisteminde nakit desteklerinde farklı problemler olması nedeniyle bu sistemden vazgeçilip piyasanın durumuna göre bütün yatırım konuları inceleyen bölgesel dengesizliği azaltacak uluslararası anlaşmalara ve yıllık programlara uyarlanabilen sistem oluşturulmuştur(Gülmez-Noyan ve Yılmaz, 2010:238). Bölgeler arası dengesiz teşvik yatırımlarının olması bölgeler arasındaki farklılıkların artmasına sebep olmuş ve işsizlik yoksulluk, terör gibi sorunlara yol açmış ve ülke veya bölge ekonomisi için verimli ve faydalı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi amaçlanmaktadır (Gülmez-Noyan ve Yılmaz, 2010: 240).

Türkiye özelinde yatırım teşviklerinin amacına değinmek gerekirse 1 Mart 2004 tarihinde, 5084 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki” kanunu dikkate alınabilir. İlk olarak 36 ilde uygulanmaya başlayan bu kanunun kapsamı, 1 Nisan 2005 tarihinde 13 ilin eklenmesiyle 50 ile ulaşmıştır. Uygulaması, 31 Aralık 2009 tarihinde sona ermiştir. (BKK, 2009: 3). Belirtilen teşvik kanunu, bu çalışmanın örneklemeine uygun düşen teşvik kanunu olması nedeniyle önemlidir.

Yatırım teşvikleri belirli hedefler doğrultusunda da hazırlanmakta bölgelerin kalkınmasını, sektörlerin genişletilmesi ve büyütülmesi hedeflenmektedir. 2004 yılından günümüze kadar bazı kanunlar çerçevesinde teşvik kapsamı ve içeriği değişikliğe uğramıştır. 2004 yılında 5084 ve 5035 sayılı kanun ile bazı illerde vergi ve sigorta primi teşvikleri uygulamak, enerji desteği sağlamak ve yatırımlara bedelsiz arsa ve arazi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdam imkânlarını artıracak yatırım teşvikleri uygulamaya konulmuştur (Çağlar ve Ozan, 2012:2). 2009 yılında uygulamaya başlanan sistemle Türkiye, DPT’nin 2001 yılı verileri kullanılarak sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre dört farklı gruba ayrılarak, destek araçları

ve miktarları, illerin buldukları bölge grubuna göre sistemleştirilmiştir (Yavan, 2011: 80).

2009'daki teşvik sisteminin amacı, *“Kalkınma Planları ve Yıllık Programlarda öngörülen hedefler ile uluslararası anlaşmalara uygun olarak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretimi ve istihdamı artırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirme, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek, çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemektir”* denilmiştir (BKK, 2009: 1).

2012'de uygulanmaya başlanan teşvik sisteminin amacı *“cari açığın azaltılması, üretimin katma değerinin artırılması, en az gelişmiş bölgelerde kalkınmanın sağlanması, destek araçlarının etkinliğinin artırılması, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, kümelenmeleri ve ileri teknoloji yatırımlarını destekleyerek küresel rekabet gücünün artırılmasıdır”* (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 1).

5.2. TEŞVİK SİSTEMİNİN TÜRLERİ

Yatırım teşviklerine ilişkin uygulamalara geçmeden önce teşviklerin nakit ve nakit olmayan teşvikler olmak üzere iki farklı veriliş usulü bulunduğunu belirtmek gerekir. Nakit teşvikler, devlet bütçesinden ve devlete bağlı kurumların fonundan belirli sektörlere, teşebbüslere ve bölgelere verilen hibeler, primler, destekleme alımlarıdır. Nakit olmayan teşvikler ise firmalara, bölgelere ve sektörlere yönelik muafiyet ve avantaj sağlayan, maliyet unsurlarını düşüren veya ortadan kaldıran imtiyazlardan oluşmaktadır (Özkarabüber, 2003:21). Devletin vergi gelirleri ve işveren sigorta payının tamamından veya bir kısmından vazgeçmesi, düşük faizli kredi temini, kredilere hazine garantisi gibi uygulamalar nakit olmayan teşviklere örnek olarak verilebilir.

Türkiye'de Ekonomi Bakanlığı tarafından verilmekte olan yatırım teşvikleri farklı uygulamalar ile aktarılmaktadır. Bu uygulamalar şu şekilde sıralanmaktadır (Yavan, 2011: 98-100);

- *Genel Teşvik Uygulamaları:* Teşvik edilmeyecek veya teşviki için gerekli şartları sağlayamayan yatırım konuları alınmayarak asgari sabit yatırım

tutarı ve kapasiteler üzerindeki yatırımlar bölge ayrımı yapılmaksızın uygulanana teşvikleri oluşturmaktadır.

- *Bölgesel Teşvik Uygulamaları:* Her ilde desteklenecek sektörler, illerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edilmiş olup, bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre yardım yoğunlukları farklılaştırılarak uygulanan teşvik sistemidir.
- *Stratejik Yatırım:* Ülkemizde ithalat bağımlılığı yüksek olan ara malı veya ürünlerin üretimine yönelik yatırımlar stratejik yatırımların teşviki uygulamaları kapsamında desteklenmektedir
- *Büyük Ölçekli Yatırımlar:* Bazı sektörlerde asgari şartların sağlanması şartıyla büyük ölçekli yatırımlara destek verilmektedir. Örneğin Motorlu kara taşıtlarının imalatı, kimyasal madde ve ürünlerin imalatı, rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, tıbbi aletler ve ilaç üretimi gibi 12 yatırım alanı, büyük ölçekli yatırımların teşviki çerçevesinde desteklenmektedir.

Tablo3: Uygulama Çeşitlerine Göre Yatırım Teşviklerinin Dağılımı

Destek Unsurları	Stratejik yatırımların teşviki	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki	Genel Teşvik Uygulamaları
KDV İstisnası	+	+	+	+
Gümrük Vergisi Muafiyeti	+	+	+	+
Vergi İndirimi	+	+	+	
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği	+	+	+	
Gelir Vergisi Stopajı Desteği*	+	+	+	+
Sigorta Primi Desteği*	+	+	+	
Faiz Desteği **	+	+	+	
Yatırım Yeri Tahsisi	+	+	+	
KDV İadesi***	+			

* Yatırımın 6. bölgede gerçekleştirilmesi halinde sağlanır

**Bölgesel teşvik uygulamalarında, yatırımın 3., 4., 5. veya 6. bölgelerde gerçekleştirilmesi halinde sağlanır.

*** Sabit yatırım tutarı 500 Milyon TL üzerinde olan stratejik yatırımlara sağlanır
Ekonomi Bakanlığı web sitesinden temin edilmiştir.

Yeni teşvik sisteminin amacı; yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda 2012 de uygulamaya geçen sistemde bölge sayısı 4'ten 6'ya çıkarılmakta ve en az gelişmiş

bölgelere sağlanan destek miktarı, gelişmiş bölgelere kıyasla yükseltilmektedir. Türkiye sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyine göre altı bölgeye ayrılmaktadır (Yavan, 2011:80).

5.3. YATIRIM DESTEK UNSURLARI

Türkiye’de yatırım teşvikleri Hazine Müsteşarlığı tarafından hazırlanan “teşvik belgesi” çerçevesinde verilmektedir. Belgeli yatırım teşvik türleri arasında vergi, resim ve harç istisnası; gümrük vergisi ve toplu konut fonu istisnası, KDV istisnası, yatırım indirimi, bedelsiz yatırım yeri tahsisi, işlemlerde vergi, resim harç istisnası, enerji bedeli indirimi, bölgesel gelişmeye yönelik fondan kredi tahsisi gibi teşvikler yer almaktadır. Teşvik belgesi alma şartı bulunmayan teşvikler de bulunmaktadır. Bunlar, bina inşaat harcı istisnası; 4325 sayılı kanunun getirdiği bazı teşvikler ve yarım kalmış yatırımlara yönelik kredilerdir (Üzümcü ve Doğan, 2001: 301). Yatırım teşviklerinde sağlanan destek unsurları aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir.

- *Vergi İndirimi*: Gelir veya kurumlar vergisinin hedeflenen yatırım katkı tutarına ulaşınca kadar uygulanmasıdır (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 3).
- *KDV İstisnası*: Teşvik belgesi kapsamında ithal ve yerli makine teçhizatı için KDV ödenmemesi şeklinde uygulanır (Dinler 2008: 382).
- *Gümrük Vergisi Muafiyeti*: Teşvik belgesi kapsamında ithal yatırım için alınan makina ve teçhizatlardan Gümrük vergisinin alınmamasıdır (Duran, 2002: 19).
- *Sigorta Prim İşveren Payı Teşviki*: Teşvik belgesi kapsamında istihdam edilecek her ilave personel için hesaplanan sigorta prim işveren payının Hazine tarafından ödenmesidir (Dinler, 2008: 322).
- *Gelir Vergisi Stopajı*: 6.Bölge için öngörülmekte olup teşvik belgesi kapsamında sağlanan ek ilave personel belirlenen gelir vergisinin terkin edilmesidir (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 3).
- *Sigorta Prim Desteği*: Teşvik belgesi kapsamında her ilave personel için sigorta primi işçi hissesinin asgari ücrete tekabül eden kısmının bakanlıkça karşılanmasıdır (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 3).

- *Yatırım Yeri Tahsisi:* Belirli şartları sağlaması kapsamında Maliye Bakanlığı'nca arsa-arazi temin edilmesidir (Duran, 2003: 24).
- *Faiz Desteği:* Teşvik belgesi kapsamında en az bir yıl vadeli yatırım kredileri için sağlanan finansal destektir. Sabit yatırım tutarının %70' ine tekabül eden kredi için ödenecek faizin veya kar payının belli bir kısmının bakanlıkça ödenmesidir (Özkök, 2009: 11).
- *KDV İadesi:* Sabit yatırım tutarı 500 milyon TL üstündeki stratejik yatırımlar çerçevesinde gerçekleştirilen bina-inşaat için tahsil edilen KDV tutarının iade edilmesidir (Ekonomi Bakanlığı, 2012: 3).

2012 yılında ise bölge sayısı 4'den 6'ya çıkarılmıştır. En az gelişmiş bölgelere sağlanan destek miktarı, gelişmiş bölgelere göre yükseltilmiştir. Türkiye'de 2009 yılından önce uygulanan teşvik sistemlerinin tümünde bölgesel destekler, sektörel öncelikler gözetilmeden dağıtılırken bu teşvik sistemi ile gözetilir hale gelmiştir (Kılınç-Savrul ve Doğru, 2013:15). 2009 yılında yapılan teşviklerden sonra kapsam daha da genişletilerek 81 ili de yaygınlaştırılmıştır.

5.4. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN ETKİSİ

Üretim kapasitesini artırma politikalarının en önemli olanlarından bir tanesi de yatırım teşvikleridir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermek, bazı sektörleri canlandırmak, yeni üretim alanları kurmak gibi birçok sebeple yatırım teşvikleri kullanılmaktadır. Yatırım teşvikleri sadece geri kalmış bölgelerdeki endüstrileri geliştirmek, özel sektörü geri kalmış bölgelere çekmek için değildir. Aynı zamanda gelişmiş ülkelerinde ekonomik büyümelerini sağlayan etkin bir araçtır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde kalkınmanın sağlanması, bazı sektör ve faaliyetleri canlandırma ile gerçekleşecektir (Dinler, 2008: 281).

5.4.1 Geri Kalmış Bölgelerdeki Endüstrileri Geliştirmek

Ülkelerin maliye politikaları içinde teşviklere ağırlık verilmektedir. Maliyetleri azaltıcı fonksiyonu ile girişimciler için yatırımları daha karlı hale getirmektedir. Teşvikler özel sektör yatırımlarını desteklemekte, firmaların üretim kapasitelerini artırmasını sağlamaktadır (Savrul ve Doğru, 2012: 1). Teşvikler, gelişmekte olan ülkelerde iç ve dış piyasanın büyümesi, rekabet gücünün artırılması, yatırım hacminin genişlemesi ve ihracatın oranının artmasında önemli bir etkidir. Teşvikler ile

endüstrilerin genişlemesi nihayetinde ise ekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlanmaktadır (Özkök, 2009: 7). Kamu, göreceli olarak geri kalmış ve yatırım yapılmasının karlı olmadığı bölgelere özel kesimi bu bölgelere çekecek sanayi sektörünü canlandıracak teşvikler hedeflenmektedir (Sarıöz, 2006: 20).

5.2.2. Bölgeler Arası Dengesizlikleri Gidermek

AGÜ'ler de bölgeler arası dengesizlik olması kalkınma programlarının uygulanamaması, özel sektörün zayıf olması bölgelerde işsizlik, göç, terör gibi farklı sorunlara neden olmuştur. Geri kalmış ülkeler veya ülke içindeki bölgeler için kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve politikalarının oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur (Noyan-Yalman ve Gülmez, 2010:240). Geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi, bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi ve bölgelerin refah düzeyinin artması için yapılacak teşvikler ile özel sektör maliyetleri azalacaktır. Böylelikle devletin kendi olanaklarıyla yapamadığı yatırımları ihtiyaç duyulan bölgelere aktarmış olacaktır (Yayar ve Demir, 2012:123). Gerek gelişmiş ülkeler için gerek gelişmemiş ülkeler için temel amaç; mal ve hizmet üretimini artırmak, yaşam düzeyini, adil gelir dağılımını, katma değeri artırmaktır. Bu amaçlar ulaşmak için üretimin artması ve ihracatın artması, dışa bağımlılığın azalması için özel sektör yatırımları artırılmasında yatırım teşviklerinin önemli bir yeri vardır (Danacı ve Duran, 2011:319). İhracatın oluşması ve artması, pazarların genişletilmesi, ihracat üstündeki politik engellerin kaldırılması, uluslararası fuarlar, ticari teşvik ofislerin oluşması ile ihracat teşvikleri yapılmaktadır (Danacı ve Duran, 2011:340).

Bölge ekonomisini geliştirmek ve genel olarak ülke kalkınmasına ihracat teşviklerinin yapılması gerekmektedir. Teşvikler ile yerel sermayenin il dışına çıkmasına engel olma ve yerel sanayilerin gelişmesine aracı olmaktadır. OSB'lerin oluşmasına, KOBİ'lerin gelişmesine olanak vermesi ile sanayinin bölgeler arasında daha dengeli kalkınmasını sağlamaktadır (Sevinç, 2011:46). Mevcut KOBİ'lerin üretim kapasitelerini artırması, Ar-ge ile farklı gelişimleri sağlamalarında da teşvikler etkili olmaktadır. Böylelikle yatırım kapasitesinin artırılması üretimin, istihdamın, sektörel gelişimin artması ile geri kalmış bölgeler gelişecek, gelişmiş bölgelerinde daha çok gelişmesine olanak verecektir.

Türkiye’de uygulanan teşviklerin diğer kamu politikalarından farkı doğrudan ekonomiye aktarılması ve geri dönüşümün daha kısa sürede sağlanmasıdır. Ayrıca yerel endüstrilerin gelişmesi ile uluslararası piyasalara uyumlu olmasını sağlamaktadır (Yayar ve Demir, 2012: 119-122). Yatırımların belirleyicisi tasarrufların, geri kalmış bölgelerde de yetersiz olması ve mevcut tasarrufların da verimli yatırımlara aktarılmamasıdır. Teşviklerde yetersiz tasarrufları gidermek için teşvikler özellikle faizsiz kredi ve hibe vermekle yatırım yapılması sağlanmaktadır (Ay, 2005:176). Bütün bu ekonomik faaliyetlerin artması ile bölgelerin en büyük problemleri olan işsizlik azalacak, göç oranları azalacak, birçok sosyal ve ekonomik faydaları da beraberinde getirecektir.

6. TÜRKİYE’DE KAMU YATIRIMLARI ve YATIRIM TEŞVİKLERİ

Kamunun ekonomi içindeki rolünü göstermesi açısından kamu harcamalarının GSYH içindeki payı önemli bir göstergedir. Bu oranın artması, kamunun ekonomiye müdahalesindeki artışı göstermektedir. Tersine ise kamunun ekonomiye müdahalesinin azaldığını ifade etmektedir. Türkiye’de 2004-2010 yılları arasında kamu harcamalarının GSYH içindeki payına bakıldığında dönem içinde %33 ve %40 seviyesinde yüksek bir paya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye’de kamu harcamalarının büyük bir kısmı, diğer ülkelerde olduğu gibi cari harcamalara ve transfer harcamalarına ayrılmaktadır.

Kamunun ekonomideki rolünü göstermesi açısından bir diğer önemli gösterge ise kamu ve özel kesim yatırımlarının birbirlerine karşı göreceli durumlarıdır. 2004-2010 yılları arasında özel kesim tarafından yapılan yatırımlar kamu yatırımlarının çok üzerinde seyretmiştir. 2004 yılında özel kesim yatırımları 60,81 milyar TL ile kamu yatırımlarının 3,8 katı iken 2010 yılında 164,32 milyar TL ile 4,9 katına çıkmıştır. Bu durum, belirtilen dönemde Türkiye’de yapılan yatırımların büyük bir oranda özel sektör tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Türkiye’de 2004 yılı kamu yatırımları 16,09 milyar TL iken 2010 yılında 33,83 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu durum, kamu yatırımlarının nominal değerinin arttığını göstermektedir. Bununla birlikte kamu yatırımlarının GSYH içindeki payının 2004-2010 yılları arasında %2,7 civarında seyretmektedir. Belirtilen dönemde kamu yatırımlarındaki artışın GSYH’deki artışlara paralel bir seyir izlediği

söylenbilir. Kamu yatırımlarındaki gözle görülür artış, 2009 ve 2010 yıllarında gerçekleşmiştir.

Tablo 4: Türkiye’de Kamunun Ekonomi İçindeki Payı

Yıllar	Kamu Yatırımları (KY)		Yabancı Teşvikler (YaT)		Yerli Teşvikleri (YeT)		Kamu Harcamaları (KH)		Özel Yatırımlar (ÖY)	
	Milyar TL	GSYH içindeki Payı	Milyar TL	GSYH içindeki payı	Milyar TL	GSYH içindeki payı	Milyar TL	GSYH içindeki Payı	Milyar TL	GSYH içindeki payı
2004	16,09	0,028	4,67	0,008	12,13	0,021	198,83	0,355	60,81	0,10
2005	19,90	0,030	3,84	0,005	14,24	0,021	214,12	0,329	73,07	0,11
2006	21,61	0,028	1,61	0,002	13,83	0,018	253,44	0,334	93,16	0,12
2007	21,51	0,025	4,09	0,004	18,49	0,021	285,12	0,338	154,38	0,18
2008	21,91	0,023	5,65	0,005	19,63	0,020	328,71	0,345	153,03	0,16
2009	27,46	0,028	11,59	0,012	18,30	0,019	381,97	0,401	124,81	0,13
2010	33,83	0,030	7,78	0,007	55,36	0,050	422,74	0,385	164,32	0,14

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Yatırım teşvikleri açısından bakıldığında göze çarpan en önemli nokta, Türkiye’de kamu kesimi tarafından özel sektöre verilen teşviklerin toplamı, kamu yatırımları kadar yüksektir. 2004 yılında verilen teşviklerin toplamı 16,8 milyar TL iken 2010 yılında bu rakam 63,14 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2010 yılında yerli ve yabancı yatırımcılara verilen teşviklerin GSYH içindeki payı %5,7 oranına ulaşmıştır. Belirtilen yılda kamu yatırımlarının GSYH içindeki payı ise %3,0 oranındadır.

Yatırım teşviklerinin büyük bir bölümü, yerli yatırımcılara yöneliktir. Yabancı yatırım teşvikleri 2004-2010 yılları arasında en düşük seviyesine 2006 yılında 1,61 milyar TL ile gerilerken en yüksek seviyesine 2009 yılında 11,59 milyar TL ile ulaşmıştır. Belirtilen dönemde yabancı yatırım teşvikleri dalgalanma gösterirken yerli yatırım teşvikleri daha istikrarlıdır. Yerli yatırım teşviklerinde göze çarpan artış ise 2010 yılında gerçekleşmiş ve 55,36 milyar TL’ye ulaşmıştır. 2004-2010 yılları arasında yerli ve yabancı yatırımcıları birbiriyle kıyaslamak gerekirse, 2004 yılında yerli girişimcilere verilen teşvik miktarı, yabancılara verilen teşvik miktarının 2,6 katı iken 2010 yılında 7,1 katına çıkmıştır. Bu oran en yüksek değerine 9 kat ile 2006 yılında ulaşmıştır.

6.1. KAMU YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI

Türkiye’de 2004-2010 yılları arasında yapılan kamu yatırımlarının sektörlere göre dağılımı yıllar içerisinde benzerlik göstermektedir. Belirtilen dönemde kamu

yatırımlarından en yüksek payı, ulaştırma sektörü almıştır. 2004 yılında 4,024 milyar TL olan ulaştırma sektörüne yapılan kamu yatırımları, 2010 yılında ise 11,077 milyar TL olmuştur. Belirtilen dönemde ulaştırma sektörünün kamu yatırımlarından aldığı pay %25'ten %32,7'e yükselmiştir.

Tablo 5:Türkiye’de Kamu Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı

Sektörler		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tarım	Milyar TL	1,399	1,426	1,475	1,738	1,680	3,049	4,188
	%	8,6	7,1	6,8	8,0	7,6	11,1	12,3
Madencilik	Milyar TL	0,386	0,510	0,641	0,783	0,823	0,931	1,419
	%	2,3	2,5	2,9	3,6	3,7	3,3	4,1
İmalat	Milyar TL	0,411	0,634	0,448	0,415	0,369	0,301	0,333
	%	2,5	3,1	2	1,9	1,6	1	0,9
Enerji	Milyar TL	2,746	2,726	2,486	2,545	2,408	2,815	3,376
	%	17	13,6	11,5	11,8	10,9	10,2	9,9
Ulaştırma- Haberleşme	Milyar TL	4,024	5,971	6,736	6,477	6,679	8,590	11,077
	%	25	30	31,1	30,1	30,4	31,2	32,7
Turizm	Milyar TL	0,093	0,101	0,121	0,098	0,091	0,141	0,182
	%	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5
Konut	Milyar TL	0,348	0,379	0,657	0,162	0,113	0,137	0,157
	%	2,1	1,9	3	0,7	0,5	0,5	0,4
Eğitim	Milyar TL	2,229	2,535	2,625	3,012	2,901	3,467	4,247
	%	14,2	12,7	12,1	14	13,2	12,6	12,5
Sağlık	Milyar TL	1,162	1,556	1,636	1,583	1,568	1,745	1,868
	%	7,2	7,8	7,5	7,3	7,1	6,3	5,5
Diğer Hizmetler	Milyar TL	3,225	4,056	4,775	4,694	5,280	6,270	6,981
	%	20	20,3	22,1	21,8	24	22,8	20,6

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Kamu yatırımlarının diğer sektörler dağılımı dikkate alındığında ulaştırma sektörünün ardından eğitim, tarım, enerji ve sağlık sektörün yapılan kamu yatırımları gelmektedir. Belirtilen sektörler arasında enerji sektörünün payı azalırken tarım sektörünün payı artmıştır. Kamu yatırımlarından en düşük ise turizm sektörü almıştır.

6.2. KAMU YATIRIMLARININ BÖLGESEL DAĞILIMI

Türkiye’de kamu yatırımlarından en büyük payı, sadece İstanbul’un yer aldığı TR10 bölgesi almaktadır. TR10 bölgesinin kamu yatırımlarından aldığı pay, 2004 yılında 0,936 Milyar TL ile %13iken belirtilen dönemde artarak devam etmiş ve 2010 yılında 4,079 Milyar TL ile %22 seviyesine ulaşmıştır. Bu oran İstanbul’un gelişmişlik düzeyi, nüfus oranı ve ekonomide yarattığı katma değer ile örtüşmektedir. Ardından sadece Ankara’nın oluşturduğu TR51 bölgesi, 2010 yılı

verilerine göre en yüksek kamu yatırımı alan bir diğer bölgedir. Kamu yatırımları açısından en az payı alan bölgelerden birisi Doğu Anadolu illerinden oluşan TRA1 ve TRA2 bölgesi, Trakya illerinden oluşan TR21 bölgesi ve birçok Orta Anadolu ilinin yer aldığı TR33, TR71 ve TR82 bölgeleri örnek olarak verilebilir.

Tablo 6: 2004-2010 Döneminde Kamu Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı

Bölge Kodu	İller	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TR10	İstanbul	13,0	16,1	19,6	22,3	21,1	23,2	22,0
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,8	0,9	1,0	1,4	1,4	1,8	1,6
TR22	Balıkesir, Çanakkale	3,4	2,3	1,9	1,7	1,6	1,9	2,5
TR31	İzmir	5,9	4,8	4,2	3,3	3,1	3,1	2,4
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3,9	2,4	2,9	3,1	2,9	3,4	3,1
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	2,0	1,8	2,1	2,3	2,2	1,9	2,8
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	8,1	5,4	5,6	4,3	4,0	4,3	3,4
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	5,7	6,7	6,0	4,8	4,6	2,9	3,1
TR51	Ankara	7,9	7,4	7,8	7,8	7,4	7,8	7,3
TR52	Konya, Karaman	2,4	5,5	5,02	4,1	3,8	3,1	3,5
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3,1	2,7	2,7	3,0	2,8	3,8	2,9
TR62	Adana, Mersin	4,3	3,9	3,3	4,1	3,9	2,7	2,2
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	7,0	3,4	3,4	3,7	3,5	2,9	2,7
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	1,4	1,5	1,4	1,6	1,5	2,1	1,8
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2,7	2,5	2,9	3,1	2,9	2,5	2,5
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1,4	1,3	2,4	1,6	1,5	1,6	2,4
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,8	1,1	2,5	1,8	1,7	1,0	1,6
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2,4	3,2	3,6	3,5	3,3	3,5	3,3
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	7,6	10,3	6,9	7,1	6,7	5,5	5,9
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1,8	1,6	1,6	3,2	3,0	1,7	2,5
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,6	0,9	1,0	1,0	0,9	1,2	1,5
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	2,6	1,5	1,4	1,7	1,6	2,1	2,5
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	2,3	2,2	2,2	1,5	1,4	1,9	1,9
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	1,5	1,6	1,7	1,5	1,4	2,5	3,4
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	4,9	4,1	2,4	1,9	1,8	5,9	5,7
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1,0	3,6	3,4	3,4	3,2	4,3	4,1

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Bununla birlikte ekonomiye sağladığı katma değere oran yüksek kamu yatırımı alan bölgelerin başında Doğu Karadeniz illerinin oluşturduğu TR90 bölgesi gelmektedir. Yıllar itibariyle kamu yatırımlarından aldığı payı gerileyen bölgelere ise sadece İzmir ilinden oluşan TR31 bölgesi; ayrıca Bursa, Eskişehir ve Bilecik illerinden oluşan TR41 bölgesi örnek olarak verilebilir. Bahsedilen bu örnekler

bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde kamu yatırımlarının politika aracı olarak kullanılmasına kabaca örnek olarak verilebilir.

6.2.1 Eğitim Yatırımları

Türkiye’de kamu eğitim yatırımlarını en büyük payı, sadece İstanbul’un yer aldığı, TR10 bölgesi almaktadır. TR10 Bölgesinin kamu eğitim yatırımlarından aldığı pay, 2004 yılında 0,118 Milyar TL ile % 13,4 iken 2009 yılına kadar azalarak devam etmiş ve 2010 yılında 0,252 Milyar TL ile % 8,1 seviyesinde olmuştur. Bu durum İstanbul’un gelişmişlik düzeyi, nüfus oranı ve ekonomide yarattığı katma değerle örtüşmektedir. Ardından Ankara’nın oluşturduğu TR 51 Bölgesi ile Sakarya, Kocaeli, Düzce, Bolu ve Yalova illerinden oluşan TR 42 Bölgeleri sırasıyla % 13,8 ve %11 ile en büyük payları almaktadırlar. Dönem içerisinde TR51 ve TR42 bölgelerinin aldığı paylar sırasıyla %5,1 ve % 4,2 seviyelerine kadar gerilemiştir. Kamu eğitim yatırımlarından en az payı alan bölgelerden % 0,8 ile TR81 bölgesi ve % 0,9 ile TRC1 bölgeleri olmuştur. En az payı alan bölgelerden olan TR82 ve TRC3 bölgesinde dönem içinde ciddi bir artış gözlenmiştir.

Tablo 7:Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Eğitim Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı

Bölge	İller	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TR10	İstanbul	13,4	13,1	12,5	10,3	7,4	6,9	8,1
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1,8	1,1	0,8	0,9	2,2	1,9	1,8
TR22	Balıkesir, Çanakkale	3,0	2,3	2,6	2,4	2,1	1,7	4,7
TR31	İzmir	7,0	8,1	4,6	4,6	3,9	3,3	2,7
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	5,4	3,7	3,7	3,9	3,4	2,5	2,3
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3,8	3,7	3,2	3,7	4,0	3,3	3,7
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	3,8	4,8	4,0	3,6	4,2	3,8	3,2
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	11,0	8,2	8,2	7,1	6,8	5,2	4,2
TR51	Ankara	13,8	11,0	12,7	10,8	9,2	6,6	5,1
TR52	Konya, Karaman	1,5	1,7	2,2	2,0	2,1	2,3	2,4
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3,4	2,0	3,3	3,8	4,4	3,6	2,8
TR62	Adana, Mersin	2,4	2,8	2,8	2,9	3,8	3,4	3,1
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	3,0	3,6	3,9	3,8	3,0	3,6	3,1
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	3,3	2,6	3,1	3,2	3,9	4,2	3,8
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2,5	2,7	2,8	3,5	3,7	3,1	2,6
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1,4	1,0	1,5	1,6	1,3	1,6	1,7
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,8	0,7	1,0	1,4	1,6	1,8	2,0
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2,6	2,2	2,6	3,2	4,4	3,8	2,8
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	3,0	3,7	3,6	4,4	5,3	6,3	6,1
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1,9	1,3	1,7	2,7	5,1	6,5	8,1
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1,7	2,2	2,7	2,6	2,8	3,2	3,1
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	1,4	1,9	2,3	2,6	2,5	3,3	3,3
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	1,8	3,7	3,2	3,6	2,8	3,8	4,1
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	0,9	2,1	1,8	2,0	3,7	4,4	4,8
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	3,2	5,9	5,6	5,5	3,1	4,7	3,7
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1,0	2,6	2,5	2,5	2,1	3,8	5,4

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Bununla birlikte nüfus yoğunluğu ve ekonomiye sağladığı katma değer bakımından önemli olan İzmir ilinin oluşturduğu TR1 Bölgesi dönem itibariyle aldığı pay giderek azaldığı gözlenmektedir. Kamu eğitim yatırımlarının Erzurum, Erzincan, Bayburt illerinden oluşan TRA1 bölgesinde dönem sonunda büyük artışlar görülmektedir. Bahsedilen bu örnekler göreceli olarak geri kalmış bölgelerde, eğitim olanaklarını genişletmek için kamu eğitim yatırımları artarak devam ettiği görülmektedir. Bu durumun bölgeler arası gelişme farklılıkların giderilmesinde kamu eğitim yatırımlarının etkin olduğu savunulabilir.

6.2.2. Ulaştırma Yatırımları

Türkiye’de kamu ulaştırma-haberleşme sektörüne yapılan yatırımlardan en büyük payı, İstanbul’un yer aldığı TR10 bölgesi almaktadır. TR10 bölgesinin aldığı kamu ulaştırma-haberleşme yatırımlarından aldığı pay, 2004 yılında 0,391 Milyar TL ile %30,2 iken 2007 yılından itibaren ulaştırma-haberleşme yatırımlarının yarısından fazla paya ulaştığı görülmektedir. 2007 yılında %51 den fazla pay alırken, 2010 yılında 2,564 Milyar TL ile %55,4 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran İstanbul’un nüfus yoğunluğu, gelişmişlik düzeyi, ekonomiye sağladığı katma değer ve bir merkez teşkil etmesi ile doğru orantılıdır. 2007 yılında 9. Kalkınma Planı ile TR10 İstanbul Bölgesinde içinde havacılık, denizcilik, otoyollar, demiryolu ve haberleşme gibi çeşitli alt sektörlerde yatırımların yapılması ve maliyetlerinin yüksek olması aldığı payın artmasına neden olmuştur. Ardından Bursa, Bilecik, Eskişehir illerinden oluşan TR41 Bölgesi 2004 yılında %17 seviyesinden dönem sonuna doğru aldığı pay giderek düşmesine rağmen en büyük payı alan diğer bir bölgedir. Kamu ulaştırma-haberleşme sektöründen en az payı alan Doğu Anadolu illerinden oluşan TRA1, TRA2, TRB1, TRB2 ve Güney Doğu illerinden oluşan TRC1, TRC2 bölgeleri örnek olarak verilebilir

Ekonomiye sağladığı katma değere oran yüksek olan kamu ulaştırma-haberleşme yatırımlarının başında yer sadece İzmir’in yer aldığı TR31 ve Mersin, Adana illerinden oluşan TR62 Bölgeleri gelmektedir. Yıllar itibariyle kamu ulaştırma-haberleşme yatırımlarından aldığı payı gerileyen bölgelere ise Antalya, Burdur, Isparta illerinin bulunduğu TR61 bölgeleri örnek verilebilir. Bahsedilen bu örneklerden bölgeler arası gelişme farklılıklarını giderilmesinde kamu ulaştırma-

haberleşme yatırımlarının politika aracı olarak kullanılabilmesi savunulabilir. Birçok bölgelerin ilgili sektörden aldığı payın az olmasına rağmen yapılan karayolu, demiryolu, havaalanı ve telekomünikasyon yatırımları ile bölgelerin katma değer düzeyi artmaktadır.

Tablo 8: Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Ulaştırma Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı

Bölge	İller	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TR10	İstanbul	30,2	33,9	41,7	51,4	56,3	57,4	55,4
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,9	0,4	1,6	2,2	2,2	2,1	0,6
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1,1	0,6	0,5	0,4	1,2	0,8	1,1
TR31	İzmir	11,7	7,2	5,5	1,8	2,9	5,1	3,8
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	0,3	0,3	0,4	0,6	0,5	0,4	0,5
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	1,7	0,8	1,0	0,8	0,8	0,4	1,2
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	17	8,8	9,4	5,9	5,8	4,4	5,1
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	2,1	3,8	2,4	1,3	2,2	1,2	1,6
TR51	Ankara	1,3	1,7	1,0	1,2	1,3	1,3	1,1
TR52	Konya, Karaman	0,8	0,9	0,6	0,4	0,3	0,1	0,3
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	5,7	3,2	1,4	2,6	2,9	4,5	1,1
TR62	Adana, Mersin	4,3	7,7	4,8	6,4	4,1	1,1	0,8
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,6	0,6	0,3	1,7	0,6	1,4	1,6
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,8	0,5	1,8	2,8	3,5	2,5	2,3
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	6,5	5,7	5,5	4,4	2,1	2,8	3,9
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,5	0,6	0,5	0,4	0,5	0,4	0,3
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,8	1,2	1,8	1,4	0,9	0,4	2,1
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	1,9	3,1	3,5	3,8	1,3	3,4	4,7
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	5,0	13,4	8,7	4,4	4,2	2,3	2,0
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	1,2	0,6	1,1	2,2	1,2	0,9	2,2
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,3	0,8	1,2	0,3	0,5	0,5	1,2
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,2	0,4	0,5	0,9	1,0	0,8	1,1
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	1,3	0,8	1,1	0,4	0,4	0,8	0,8
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	1,5	0,6	0,9	0,3	1,2	0,8	2,3
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	0,8	0,6	0,8	0,4	0,3	0,7	0,2
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,2	0,6	0,7	0,4	0,4	2,3	1,5

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

6.2.3 Sağlık Yatırımları

Türkiye’de kamu sağlık yatırımlarından en büyük payı, sadece İstanbul’un yer aldığı TR10 bölgesi almaktadır. TR10 bölgesinin 2004 yılında 0,051 Milyar TL ile %8 iken dönem içerisinde değişkenlik göstermiş ve 2010 yılında 0,187 Milyar TL ile % 14,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran İstanbul’un nüfus yoğunluğu ve yarattığı katma değerle örtüşmektedir. Ardından Sakarya, Kocaeli, Düzce, Bolu, Yalova illerinden oluşan TR 42 Bölgesi ile sadece Ankara’dan oluşan TR51 Bölgesi

gelmektedir. Kamu sağlık yatırımlarından en az payı Orta Anadolu illerinin oluşturduğu TR71 ve TR72 Bölgeleri, Batı Karadeniz illerinden oluşan TR81, TR82 ve Mardin Batman, Şırnak, Siirt illerinden oluşan TRC3 bölgesi örnek olarak verilebilir.

Tablo 9: Türkiye’de Kamu Tarafından Yapılan Sağlık Yatırımlarının Bölgelere Dağılımı

Bölge	İller	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TR10	İstanbul	8,0	24,8	19,8	7,7	13,4	18,6	14,9
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	1,3	0,9	0,3	1,0	0,8	1,2	1,4
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1,6	1,4	1,0	1,3	2,5	2,2	3,0
TR31	İzmir	5,4	2,8	3,9	4,5	4,4	3,4	3,0
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	3,1	1,0	3,7	2,4	3,5	3,7	5,1
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3,0	2,8	2,5	3,2	3,1	3,5	4,8
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	5,2	4,4	3,0	4,0	6,4	3,0	2,7
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	14,6	7,7	8,7	5,3	3,2	3,2	3,0
TR51	Ankara	14,4	12,5	8,7	6,2	7,1	5,5	2,7
TR52	Konya, Karaman	2,6	3,5	4,0	3,0	4,7	1,9	4,1
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	3,6	4,1	4,1	3,7	2,0	5,0	4,6
TR62	Adana, Mersin	4,2	3,3	1,9	2,6	3,9	3,1	2,7
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2,3	1,8	3,3	6,0	7,1	10,4	4,6
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,9	1,9
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	1,6	2,6	1,3	1,6	1,6	1,4	2,3
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	1,6	0,8	1,3	1,1	1,4	1,1	1,0
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	1,3	1,0	0,9	2,3	0,1	0,5	1,1
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	2,6	2,6	4,9	3,5	5,8	5,2	4,0
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	5,8	6,0	1,7	3,6	4,2	2,4	3,7
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	2,2	2,5	4,5	14,4	3,2	1,2	2,7
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	1,3	1	0,9	2,0	0,9	2,5	2,7
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	2,7	1,7	1,7	2,6	4,3	2,9	2,6
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	3,1	1,4	4,6	2,8	3,8	3,5	3,0
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2,4	2,2	3,5	3,9	0,8	1,7	5,1
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	2,9	2,3	3,0	4,0	7,0	9,7	6,8
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1,3	3,1	5,1	5,6	3,2	4,6	3,7

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Ayrıca ekonomiye sağladığı katma değere oran yüksek kamu sağlık yatırımları alan bölgelerin başında Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinden oluşan TRC3 ve Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye illerinin oluşturduğu TR63 bölgeleri gelmektedir. Yıllar itibariyle kamu sağlık yatırımlarının bölgelerin aldığı pay, artış ve azalışlar ile farklılık göstermektedir. Genel olarak bölgeler arasında kamu sağlık yatırımlarının dengeli dağıldığı görülmektedir. Bahsedilen bu örneklerde bölgeler arasında farklılıkların giderilmesinde kamu sağlık yatırımlarının politika aracı olarak kullanılabileceği savunulabilir.

6.3. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

Türkiye’de 2004-2010 yılları arasında verilen yatırım teşviklerinin sektörlere göre dağılımı yıllar itibariyle farklılık göstermektedir. Belirtilen dönemde yatırım teşviklerinden en büyük payı imalat ve hizmet sektörü almıştır. 2004 yılında hizmet sektöründe 7,998 Milyar TL ile %47,6 seviyesinde olan yatırım teşvikleri 2010 yılında 15,504 Milyar TL ile % 28,8 seviyesinde olmuştur. Dönem içerisinde nominal olarak artış olmasına rağmen diğer sektörlerde de nominal artışlardan dolayı aldığı pay giderek azalmıştır. İmalat Sektöründe 2004 yılında 7,713 Milyar TL ile %45,9 seviyesinde iken yıllar itibariyle gerilemiştir. Fakat 2010 yılında aldığı pay 33,431 Milyar TL ile %62 seviyesinde en büyük payı almıştır.

Tablo 10:Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Sektörlere Dağılımı

Sektörler		2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Tarım	Milyar TL	0,11	0,17	0,23	0,21	0,20	0,32	2,87
	%	0,6	0,9	1,5	0,9	0,7	1,1	5,1
Hizmetler	Milyar TL	8,00	7,91	8,75	9,21	7,91	7,81	9,07
	%	47,6	44,4	57,0	41,3	31,6	28,6	28,8
İmalat	Milyar TL	7,71	7,6	5,16	7,32	5,96	10,33	33,43
	%	45,9	42,6	33,6	32,9	23,8	38,0	62,1
Enerji	Milyar TL	0,67	1,38	0,87	5,05	10,40	7,84	9,07
	%	4,0	7,7	5,6	22,7	41,5	28,7	16,8
Maden	Milyar TL	0,28	0,74	0,31	0,46	0,53	0,94	1,96
	%	1,6	4,1	2	2,1	2,1	3,4	3,6

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Yatırım teşviklerinin diğer sektörlerde dağılımı dikkate alındığında Hizmetler ve İmalat sektörünün ardından Enerji sektörü gelmektedir. Yatırım teşviklerinin en az aktarıldığı bölge ise tarım ve Madencilik sektörü olmaktadır. Belirtilen sektörler arasında hizmetler ve imalat sektörlerinin azaldığı dönemlerde Enerji sektörünün payının arttığı gözlenmektedir.

6.4. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL DAĞILIMI

Türkiye’de yatırım teşviklerinden en büyük payı sadece İstanbul’un yer aldığı TR10 Bölgesidir. TR10 Bölgesinin yatırım teşviklerinden aldığı pay, 2004 yılında 9,906 Milyar TL ile % 42 iken, belirtilen dönemde azalarak devam etmiş ve 2010 yılında 3,362 Milyar TL ile % 6,06 seviyesine gerilemiştir. Bu oran İstanbul’un nüfus yoğunluğu, ekonomik gelişmişlik seviyesi ve sağladığı katma değerle

örtüşmekte olup imalat ve hizmet sanayinin bu bölgede toparlanması önemli bir etkidir. Ardından Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova illerinin oluşturduğu TR42 Bölgesi gelmektedir. Yatırım teşviklerinden en az pay alan bölgeler ise Doğu Anadolu illerinden oluşan TRA2 ve TRB2 bölgeleri başta olmak üzere Güneydoğu Anadolu illerinden oluşan TRC2, TRC3 ile TRB1 bölgeleri örnek verilebilir.

Tablo 11: Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	İller	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
TR10	İstanbul	42,9	13,9	33,3	25,5	20,4	15,1	6,0
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	8,2	6,0	4,4	2,3	2,6	3,5	1,4
TR22	Balıkesir, Çanakkale	1,0	2,0	2,5	3,0	11,7	1,6	1,4
TR31	İzmir	2,6	3,0	4,8	3,5	4,5	2,4	3,4
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	2,6	2,7	3,6	2,2	3,6	2,4	4,8
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	3,3	5,1	2,7	1,7	3,6	4,0	4,7
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	11,9	22,6	4,9	7,2	2,8	8,2	2,5
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	4,9	7,5	6,7	9,0	8,6	8,4	8,7
TR51	Ankara	3,0	6,0	6,0	3,1	4,5	2,2	3,3
TR52	Konya, Karaman	2,0	1,6	2,1	1,1	1,1	1,5	2,9
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	5,3	10,1	6,7	2,7	5,2	3,3	4
TR62	Adana, Mersin	1,0	2,0	2,3	4,8	4,8	12,5	30,6
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	1,5	2,5	2,5	6,6	5,7	5,8	5,5
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,7	1,7	1,1	1,9	0,5	0,7	3,0
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	1,5	1,7	3,2	2,0	0,8	1,6	1,8
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	0,8	2,2	1,9	9,4	1,8	0,6	0,4
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,2	1,1	0,4	1,6	0,4	0,6	2,0
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	0,4	0,9	1,7	2,5	0,6	11,2	1,6
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,5	1,0	2,3	3,4	3,8	4,0	2,9
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,2	0,7	0,2	0,6	2,3	2,5	0,9
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,08	0,1	0,2	0,5	0,9	0,2	0,6
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,3	1,0	0,6	1,0	1,5	0,8	1,3
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,0	0,5	0,7	0,6	1,2	0,9	0,6
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2,8	2,3	2,5	0,6	2,4	3,3	2,6
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	0,1	0,5	0,6	1,4	0,5	0,8	1,1
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	1,0	0,3	0,9	0,6	2,9	0,6	0,6

Kalkınma Bakanlığı verilerinden elde edilmiştir.

Ekonomide özel sektörün katma değere katkı sağlamasını temin eden yatırım teşviklerinden aldığı pay dönem başında %1 seviyesinde iken artarak devam etmiş ve 2010 yılında %30,6 seviyesine ulaşan Adana, Mersin illerinden oluşan TR62 bölgesi olmuştur. Ayrıca Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye illerinden oluşan TR63 örnek olarak verilebilir. Dikkat çeken bir nokta ise yatırım teşviklerinin genel olarak imalat sanayisinin yoğun olduğu bölgelerde görülmesidir. Bahsedilen bu örnekler bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortadan kaldıracak politika aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMUNUN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE İLİŞKİN UYGULAMA

Bu bölüm kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin kalkınma üzerine etkisini ele alan çalışmaların özetini içeren literatür taraması ile başlamaktadır. Ardından çalışmada kullanılan panel veri yöntemine ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Bu bölümde model belirleme işleminin nasıl yapıldığı anlatılmıştır. Ayrıca uygulama bölümünde çalışmada kullanılan modelin hangi çalışmalardan esinlenilerek oluşturulduğunu içeren model bölümünü içermektedir. Verilerin tanımı ve kaynaklarının ardından ampirik sonuçlar yer almaktadır. Uygulama bölümü sonuçların değerlendirilmesiyle son bulmaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Kar ve Taban (2003), çalışmalarında 2 ana değişkene yer vermiştir. Bu değişkenlerden kamu harcamalarına ilişkin veriler IMF'nin Government Finance Statics Yearbook yayınından diğer veriler ise Tuik'in İstatiksel Göstergeler adlı veri tabanından alınmıştır. Yazarlar kamu harcama çeşitleri olarak sağlık, altyapı, eğitim ve sosyal güvenlik harcamaları alınmıştır. Eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışma Türkiye için 1971-2000 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada Türkiye'de eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğu, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif etkilediği ve altyapı harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gül ve Yavuz (2010), çalışmasında 4 farklı değişkene yer vermiştir. Bu değişkenler büyüme oranları ve kamu harcaması ile kamu harcamasının alt bileşenleri olan yatırım harcamaları, cari harcamalar, transfer harcamalarıdır. Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi kullanılarak incelenen çalışmada AB'nin yeni üyeleri ve Türkiye'nin 1996-2008 dönemi verileri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, 1996-2008 döneminde çalışmaya dahil edilen ülkelerde ekonomik büyüme ile kamu harcamaları ve kamu harcamalarının alt kalemleri olan cari harcamaları, yatırım harcamaları, transfer harcamaları ile eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında uzun dönemli

ilişki bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları kamu harcaması ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir.

Arısoy (2005), çalışmasında yer verdiği ekonomik tasnife göre gruplandırılmış kamu harcamaları (Cari, Yatırım, Transfer ve Transfer Dışı Toplam Kamu Harcamaları) Maliye Bakanlığının Çeşitli Yıllık Ekonomik Raporlarından derlenmiştir. Ayrıca GSMH büyüme oranı TÜİK' in İstatistiksel Göstergeler başlıklı veri tabanından elde edilmiştir. Türkiye için 1950-2003 dönemini kapsayan Engle-Granger ve Johansen-Juselius (J-J) eşbütünleşme yönteminin uygulandığı çalışmanın sonuçları ekonomik tasnife göre gruplandırılmış kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuç ile ekonomik büyüme gerçekleştikçe kamu harcamalarının arttığını belirten “ Wagner Hipotezini” desteklemektedir. Fakat nedenselliğin yönünü belirlemek için kullanılan Hata Düzeltme Testi sonucunda toplam kamu harcaması ile ekonomik büyüme arasında beklenen ilişki örülmemiştir.

Yüksel ve Songur (2011), çalışmalarında TÜİK ve Kalkınma Bakanlığından Devlet Planlama Teşkilatından elde ettiği verilerle GSYİH (Y) değişkenine, Cari Harcamalar (CE), Yatırımlar (GI), Borç Faiz Ödemeleri (IP), Diğer Transferler (OT) ve Toplam Kamu Harcamaları (G) değişkenlerine yer vermiştir. Zaman serisi tekniği kapsamında birim kök testi için ADF (Genişletilmiş Dikey –Fuller), Uzun dönemli ilişkinin tespiti için Engle-GrangerEşbütünleşme testi, Nedenselliğin tespiti için Granger Nedensellik Testinin uygulandığı, Türkiye için 1980-2010 dönemini kapsayan çalışmada, Engle-Grangereşbütünleşme testi, ekonomik büyümenin faiz ödemeleri hariç diğer tüm seriler ile eşbütünleşik olduğunu, yani uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Aralarında eşbütünleşme olan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi için kullanılan Granger nedensellik testi sonucunda da, cari harcamalar ve toplam kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve diğer değişkenler ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, kuramsal kısımda bahsedilen Wagner hipotezinin de geçerli olmadığı ifade edilebilir.

Gül ve Yavuz (2011), ekonomik büyüme serisi değişkenini toplam kamu harcaması değişkeni ile test edilmiş daha sonra cari harcama, transfer harcamaları, yatırım harcamaları ile ayrı ayrı test ettiği çalışmanın verileri DPT ve BÜMKO' dan temin etmiştir. ADF Birim Kök Testi, JohansenEşbütünleşme Testi ve Granger Nedensellik Testinin yöntem olarak seçildiği çalışmada Türkiye için 1963-2008 yıllarını kapsamaktadır. Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları, cari harcamalar, transfer harcamaları, yatırım harcamaları ile uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiş ve bir bütün olarak kamu harcamaları, yatırım, transfer ve cari harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki tespit edildiği analizde Keynesyen Hipotezi doğrulayan sonuca ulaşmıştır.

Pazarlıoğlu ve Gürler (2007), çalışmalarında Dünya Bankası Ekonomik Göstergelerinden elde ettiği verilerle 9 değişkene yer vermiştir. Yıllık kişi başına reel GSMH büyüme oranı, Satın alma gücü parametresi ile hesaplanan reel GSMH gecikmesi, GSMH' da ki kamu harcamaları oranı, GSMH' da ki sabit yatırımları, Her bir ülkedeki ihracat ve ithalat toplamı, Telekomünikasyon alt yapısı yatırımlarınıölçmek amacıyla; her 1000 kişi başına düşen erişim hattı, Her 1000 kişi başına düşen kişisel bilgisayar sayısı, değişkenlerini kullanarak 1990-2004 döneminde Avrupa Birliği çekirdek, üye ve aday 30 ülke üzerinde inceleme yapılmıştır. Telekomünikasyon alt yapı yatırımlarının uzun dönemde ekonomik büyümeye olan etkisi dinamik sabit etki metodu kullanarak yapılan panel veri analizi sonucunda telekomünikasyon altyapı yatırımlarının kişi başına reel GSMH üzerine etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu saptanmış ve alt yapı yatırımlarındaki artışın ekonomik büyüme üzerine etkileri her bir ülke için incelemenin sonucunda ise Danimarka, Estonya, Hollanda, İrlanda, İsveç, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Bulgaristan ve Hırvatistan kukla değişkenlerinin anlamlı olduğu ve bu ülkelerden sadece İrlanda ve Polonya'nın ekonomik büyümesi Türkiye'ye göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gül ve Ergün (2012), çalışmalarında ekonomik büyümeyi gösterici olarak GSYİH değişkenini ve belirleyici olarak da, kamu harcamaları, yatırım, nüfus değişkenlerini almıştır. The World Bank Devolepmentİndicators veri tabanından cari fiyatlarla ABD doları cinsinden elde ettiği verilerle IPS Testi ile MaddalaWu'nun önerdiği Fisher ADF ve PP testlerini kullanarak panel birim kök testleri ve DOLS

yöntemi ile analiz edilen çalışmada 1980-2009 yılları arasında Gelişmiş Ülke Grubu (Danimarka, Fransa, İngiltere, Hollanda, Avusturya) ve azgelişmiş ülke grubu (Malezya, Pakistan, Sudan, Ürdün, Fiji) için inceleme yapılmıştır. Kamu harcamalarının toplam talebi artırarak milli geliri arttırması, yatırımın artması ile üretim düzeyinin de artması ve nüfusun artması ile ekonomik büyümenin gerçekleşmesi teorisi ampirik olarak çalışmada ispat edilmiş ve bunu doğrulayan pozitif bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca her iki ülke grubunda da gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar gözlenmiştir.

Erden ve Karaçay-Çakmak (2004), çalışmalarında 5 değişkene yer vermiştir. Bunlardan ilk ikisi İBÇG,2002) ve DPT' den elde edilen Kamu yatırımları ve Üretim(çıkıtı düzeyi olarak özel sektör imalat yatırımları alınmıştır) değişkenleridir. Türkiye Banklar Birliği ve (İBÇG;DPT) adreslerinden elde edilen Krediler değişkenini (CRD) ve DPT,İBÇG yayınlarından temin edilen Yatırım Teşvikleri (TEŞ) değişkenidir.Panel sıradan enküçük kareler (PSEKK) yönteminin ve sabitbetkiler (SE) modelinin kullanıldığı çalışmada Türkiye için 1991-2000 yılları arasında Tuik Düzey 1 sınıflandırması ile 12 bölge üstünde inceleme yapılmıştır.Çalışmanın sonucunda genel olarak kamu yatırımları ile özel yatırımlar arasında tamamlayıcılığa rastlanmamış fakat geri kalmış bölgelerde spesifik değerlendirmede kamu yatırımlarının özel yatırımlarını pozitif etkilediği, kredelerin de özel sektör imalat yatırımlarını arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çetin ve Ecevit (2010), çalışmalarında 7 değişkene yer vermiştir. Bağımlı değişken olarak seçilen GSYİH değişkeni ekonomik büyüme ölçütü olarak belirlenmiş ve IMF'nin web sitesinden alınmıştır. Bağımsız değişken olarak Birleşmiş Milletler web sitesinden temin edilen ithalat ve ihracat değişkenleri, OECD'nin web sitesinden temin edilen Sağlık ve İşgücü değişkenleri ve son olarak IMF'nin web sitesinden temin edilen İstihdam değişkenleri kullanılmıştır. Havuzlanmışregrasyon modeli çerçevesinde Panel OLS metodu yöntem olarak seçilen çalışmada 1990-2006 dönemi içinde 15 OECD ülkesi (Türkiye, Polonya, Almanya, Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Portekiz, İsveç, Lüksemburg ve Yunanistan) için incelemede bulunulmuştur. Yapılan çalışma sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf bir ilişki tespit edilmiş ve bu ilişkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı anlaşılmıştır.

Dökmen (2012), çalışmasında 4 farklı değişkene yer vermiştir. Türk Patent Enstitüsünden alınan “Bölgesel Yenilik sistemlerinin Çıktısı (Bölgelerdeki Patent, Faydalı Model ve Endüstriyel Tasarım Tescilleri)”, Hazine Müsteşarlığından alınan “Yatırım Teşvik Belgeleri”, Devlet Planlama Teşkilatından alınan “Kamu Yatırımları” ve “Devlet Üniversitelerindeki İleriye Dönük Yatırımlar” başlıklı değişkenleri kullanılarak yapılan panel veri analizi DOLS yöntemi ile değerlendirilen çalışmada, Türkiye için 1999-2008 dönemi için Düzey 2(26 Bölgeden) 20 Bölge için modeller oluşturulmuştur. Çalışmanın sonucunda kamu yatırımlarının bölgesel yenilik sistemlerini olumlu yönde etkilediği, devlet üniversitelerindeki ileri teknoloji yatırımlar ile yatırım teşviklerinin bölgesel yenilik sistemlerinin başarısına katkı sağlamadığı bulgusuna ulaşılmıştır. DOLS analizi bölgelere göre yapıldığında ise kamu yatırımları ile üniversitedekilerde ileri teknolojiye yönelik yatırımlarda özellikle batı bölgelerinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Batı bölgesi dışındaki diğer bölgelerde bu sosyo-ekonomik şartların, yapısının farklı olması ve yenilikçi faaliyetle için uygun ortam oluşmaması nedeniyle her bölgede aynı sonuca ulaşılmamıştır. Ayrıca kamu yatırımlarının ve üniversitelerdeki ileri teknoloji yatırımlarının Türkiye'nin gelişmiş sanayi merkezlerinden İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara başta olmak üzere sanayisi gelişmekte olan Gaziantep, Konya, Manisa, Sakarya, Aydın, Kayseri, Adana gibi illerin başarısında etkin rol oynadığı tespit edilmiştir.

Kar ve Ağır (2010), çalışmalarında 7 değişkene yer vermiştir. Bütün verilerin DPT'den elde edildiği “Kişi başına Gelir”, “Kişi Başına Elektrik Tüketimi”, Eğitim Seviyesi Gelişmişlik İndeksi”, “İmalat Sanayi Gelişmişlik İndeksi”, “İmalat Sanayi Çalışanlar Ortalama Sayısı” başlıklı değişkenlerdir. Yatay kesit analizinin kullanıldığı çalışmada, Türkiye için 2000 yılı 81 il bazında modeller kurulmuştur. Çalışmanın sonucunda kişi başına elektrik tüketiminin kişi başına geliri pozitif yönde etkilediği, yani 1 birimlik elektrik tüketiminin 0.41 birimlik kişi başına katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca beşeri sermaye, iş yeri sayısı, ortalama çalışan sayısı gibi kontrol değişkenleri eklendiğinde de elektrik tüketiminin pozitif etkisi gözükmemektedir.

Şahin ve Uysal (2011), çalışmalarında 2 farklı değişkene yer vermiştir. Bu değişkenlerden yatırım teşviki ve yatırım teşviki kapsamında istihdam edilen kişi

sayısı Ekonomi Bakanlığı Hazine Müsteşarlığı web sitesinden ve bölgeler ait veriler de Devlet Planlama Teşkilatı web sitesinden temin edilmiştir. Shift-share analizinin kullanıldığı çalışmada Türkiye’de coğrafi 7 bölge kapsamında 2002-2009 yıllarını kapsamaktadır. Bölgelerin aldıkları yatırım teşvik miktarının ve bu teşvik kapsamında istihdam edilen kişi sayısının bölgelerde ve sektörlerde farklılık gösterdiği görülmüştür. Yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmada yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Genç, Değer ve Berber (2010), çalışmada 4 farklı değişkene yer vermiştir. Bu değişkenlerden büyümeyi ölçen reel kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni World Bank World Development Indicators veri tabanından, diğer değişkenlerden toplam ihracat (EX) ve Beşeri sermayeyi temsil eden iki farklı değişkende TUIK’ in dış ticaret web sayfasından temin edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin saptanmasında, Toda ve Yamamoto nedensellik testi yöntemi ile Türkiye’de 1980-2007 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada elde edilen bulgular, 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat hipotezlerini doğruladığını, beşeri sermayeyi temsilen kullanılan değişkenler ile ekonomik büyüme arasında farklılaşan nedensellik ilişkileri gözlemlenmiştir. Nedensellik testleri sonucunda ihracattan her iki beşeri sermaye değişkenine doğru tek yönlü nedensellik bulgusunu ortaya koymuştur. Elde edilen bu sonuç, 1980 sonrası dönemde ihracatta gözlenen yapısal dönüşümlerin, beşeri sermaye ile ilişkisini göstermiştir.

Demir ve Sever (2008), çalışmada 6 değişkene yer vermiştir. Bu değişkenlerden bağımlı değişken olarak büyümeyi tespit etmek için GSYİH değişkeni kullanılmış ve büyümeye etki eden kamu harcamaları bileşenleri olan tarım, imalat, sanayi, hizmetler, turizm, ulaştırma değişkenleri kullanılmıştır. Johansen Eş Bütünleşme testi ile analiz edilen çalışma, Türkiye için 1980-2007 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma sonucunda imalat sanayi, turizm ve ulaştırma sektörlerine yapılan alt-yapı harcamaları milli geliri olumlu etkilerken, tarım ve hizmetler(sağlık ve eğitim) alanına yapılan kamu altyapı harcamaları milli geliri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

2. YÖNTEM

Tahmin sonuçları panel veri yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.¹ Panel veri yöntemi bazı avantajlara sahiptir. Panel veriler, yatay-kesit verilere göre türdeş olmama durumunun kontrol edilebilmesini sağlar. Ayrıca panel veriler, çoklu doğrusallık sorunu açısından da avantaja sahiptir. Bu durum, panel verilerin bir dönemden diğerine olan değişimlerle birimler arasındaki değişimleri birleştirmesidir. Daha fazla veriye sahip olunması daha fazla değişkenlik meydana getirerek çoklu doğrusallığı azaltmaktadır. Çok sayıda gözlem değerinin bulunması etkinliğin artmasına neden olur.

Yatay kesit veriler göreceli olarak değişimin dinamikleri hakkında sınırlı bir bilgi verir. Zaman serilerinin, dinamikler hakkında bilgi vermesi için yeterince uzunluğa sahip olması gerekir. Panel veriler yeterince zaman serisi ya da yatay-kesit verinin bulunmadığı durumlarda, etkilerin daha iyi ölçülebilmesine olanak sağlar. Bu nedenle panel veri yöntemi ile dinamik uyarlamalar, daha iyi incelenebilir.

Klasik panel veri yönteminin kullanımında En Küçük Kareler (OLS – OrdinaryLeastSquares) Modeli, Rassal Etkiler (RE – RandomEffects) Modeli ve Sabit Etkiler (FE – FixedEffects) Modeli olmak üzere 3 farklı tahmin yöntemi bulunmaktadır.

2.1. EN KÜÇÜK KARELER YÖNTEMİ

En küçük kareler yöntemi (OLS), havuzlanmış (pooled) veri modeli olarak da adlandırılmaktadır. OLS modelinde, spesifik bireysel (individual) etkilerin olmadığı kabul edilerek bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Temel denklemin tahmin etmenin en basit yöntemi olarak OLS modeli kullanılır. Bireysel etkilerin (α_i) birimler arasında ortak ve sabit olduğu ($\alpha_i = \alpha$) varsayımına dayanır. Bu varsayımlarla model klasik doğrusal regresyon modeline dönüşür:

$$y_{it} = \alpha + \beta x'_{it} + \varepsilon_{it}$$

¹ Panel veri yöntemine ilişkin bu kısım, büyük oranda Baltagi (2005), Greene (1997), Kennedy (2006), Arellano (2003) ve Wooldridge (2002) tarafından yayınlanan eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Denklemden y_{it} bağımlı değişkeni, x'_{it} açıklayıcı değişkenler (K adet) setini, β matris eğim katsayıları vektörünü, ε_{it} hata terimleri vektörünü ve α_i sabit kesişim katsayısını göstermektedir. i modelde yer alan birim (birey, hanehalkı, grup, ülke) sayısını ($i = 1, \dots, N$) ve t her bir gruba ait zamanı ($t = 1, \dots, T$) ifade etmektedir. OLS modelinin temel varsayımları şunlardır:

$$E[e_{it}] = 0$$

$$Var[e_{it}] = \sigma^2$$

$$Cov[e_{it}, e_{js}] = 0, (t \neq s) \text{ ya da } (i \neq j) \text{ iken}$$

2.2. SABİT ETKİLER MODELİ

Panel veriler yapısı gereği, her bir birime ait farklı kesit katsayıları içermektedir. Her bir birime ait sabit kesit katsayılarının tahmin edilmesinde Sabit Etkiler (FE) modeli kullanılır. Her bir birime ait kesit katsayılarının tahmin edilebilmesi için (N adet) kukla değişken modele eklenerek tahmin yapılır. FE modelinin genel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x'_{it} + \varepsilon_{it}$$

Bu denklemde;

$$\alpha_i = \alpha + \mu_i$$

$$\alpha = \frac{1}{N} \sum_i \alpha_i \quad ; \quad \sum_i \mu_i = 0$$

α bireysel etkilerin ortalamasını, μ_i ortalamalardan bireysel etkinin sapmasını ifade etmektedir. α_i genişletilerek yazıldığında aşağıdaki denklem elde edilir.

$$y_{it} = \alpha + \mu_i + \beta x'_{it} + \varepsilon_{it}$$

Panel veri analizlerinde hangi modelin kullanılacağına karar vermek için belirleme testleri (specification tests) kullanılmaktadır. OLS modelinin mi yoksa FE modelinin mi kullanılacağına F testiyle (Fischer testi) karar verilmektedir.

$$F = \frac{\frac{RSS_r - RSS_{ur}}{N-1}}{\frac{RSS_{ur}}{NT-N-K}} \sim F_{N-1, N(T-1)-K}$$

Bu denklemde RSS_r kısıtlanmış modelin (OLS modeli) kalıntı kareleri toplamına (RSS – Residual Sums of Squares), RSS_{ur} ise kısıtlanmamış modelin (tek faktörlü FE modeli) kalıntı kareleri toplamına eşittir. F testiyle sınanan sıfır hipotezi (H_0) ve alternatif hipotezi (H_1) aşağıdaki şekildedir:

$$H_0 : \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_{N-1} = 0$$

$$H_1 : \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \dots \neq \alpha_{N-1} \neq 0$$

Sıfır hipotezi, OLS modelinin etkin olduğunu göstermektedir. Yukarıda belirtilen denklemde hesaplanan F istatistiği tablo değerinin üstünde ise ($F > F_{Tablo}$) H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum kukla değişkenlere ait katsayıların birbirinden farklı olduğunu gösterir. Bu nedenle bireysel etkileri içeren FE modeli tercih edilmelidir.

2.3. RASSAL ETKİLER MODELİ

Her bir birime ait katsayıların sabit değil de bağımsız tesadüfi değişkenler olarak ele alındığı modellere Rassal Etkiler (RE) modeli denilmektedir. RE modelinde μ_i 'lerin bağımsız rassal değişkenler olduğu kabul edilir. RE modeli aşağıdaki ifade edilmiştir:

$$y_{it} = \alpha + \beta x'_{it} + u_{it}$$

$$u_{it} = \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Modeldeki hata terimi u_{it} , bilinen hata terimi ε_{it} ve birimler arasındaki farklılıkları gösteren μ_i gibi iki kısımdan oluşmaktadır. Modelin u_{it} ve bileşenleriyle ilgili temel varsayımları şunlardır:

$E(\mu_i \varepsilon_{it}) = 0$	Birbiriyle ilişkisi yoktur.
$E(\mu_i) = E(\varepsilon_{it}) = 0$	Ortalamaları sıfırdır.
$E(\mu_i x'_{it}) = E(\varepsilon_{it} x'_{it}) = 0$	x_{it} 'lerden bağımsızdır.
$E(\mu_i^2) = \sigma_\mu^2$	μ_i 'lerin varyansları sabittir.
$E(\varepsilon_{it}^2) = \sigma_\varepsilon^2$	ε_{it} 'lerin varyansları sabittir.
$E(\mu_i \mu_j) = 0$	$i \neq j$ iken
$E(\varepsilon_{it} \varepsilon_{js}) = 0$	$i \neq j$ ve $t \neq s$ iken
$E(u_{it}^2) = \sigma_\mu^2 + \sigma_\varepsilon^2$	Varyansı μ_i 'lerin varyansı ve ε_{it} 'lerin varyansının toplamına eşittir.
$E(u_{it} u_{is}) = \sigma_\mu^2$	Ardışık değerleri ilişkilidir.

Tahmin yöntemi olarak RE modelinin mi yoksa FE modelinin mi kullanılacağına karar vermek için Hausman test istatistiği kullanılmaktadır. Birimlere ait spesifik etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olup olmadığını gösteren Hausman test istatistiği, aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$W = \frac{(\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE})^2}{Var[\hat{\beta}_{FE}] - Var[\hat{\beta}_{RE}]} \sim \chi_K^2$$

Denkleimde $\hat{\beta}_{FE}$ FE modele ait katsayının tahminini, $\hat{\beta}_{RE}$ ise RE modeline ait katsayının tahminini ifade etmektedir. LM testiyle sınanan sıfır hipotezi (H_0) ve alternatif hipotezi (H_1) aşağıdaki şekildedir:

$$H_0 : Cor(\mu_i, x_{it}) = 0$$

$$H_1 : Cor(\mu_i, x_{it}) \neq 0$$

H_0 hipotezi birimlere ait spesifik etkilerle açıklayıcı değişkenler arasında ilişki olmadığını göstermektedir. Bu nedenle H_0 hipotezi RE modelinin kullanılacağı; H_1 hipotezi ise FE modelinin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. χ^2 (ki-kare) dağılımına sahip Hausman test istatistiği değerinin tablo değerinden büyük olması ($W > \chi^2_{tablo}$) durumunda, H_0 hipotezi reddedilir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumu, FE modelinin kullanılacağı anlamına gelir.

3. MODEL

Uygulama bölümünde kullanılan model Tablo 30'da detayları verilen Kar ve Taban (2003), Dökmen (2012), Çetin ve Ecevit (2010), Erden ve Karaçay- Çakmak (2010), Gül ve Yavuz (2010) tarafından çalışmalarından esinlenerek oluşturulmuştur. Modelde ekonomik büyümeyi açıklayan kişi başı katma değerle birlikte kamu yatırımlarına, yatırım teşviklerine, istihdam oranlarına ve dış ticaret oranlarına da yer verilmiştir.

Tablo 12: Ampirik Çalışma İçin Örnek Modeller

Çalışma	Yöntem	Model
Kar ve Taban (2003)	Eş Bütünleşme Yöntemi	Kişi Başına Reel Gelir=f (sağlık, altyapı, eğitim ve sosyal güvenlik harcamaları)
Dökmen (2012)	Panel Veri Analizi DOLS Yöntemi	Bölgesel Yenilik Sistemlerinin Çıktısı=f (kamu yatırımları, yatırım teşvik belgeleri, üniversitelerin ileriye dönül yatırımları)
Çetin ve Ecevit (2010)	HavuzlanmışRegrasyon Modeli Çerçevesinde Panel OLS metodu	GSYİH= f(Kamu sağlık harcamalarının toplam sağlık harcamalarındaki payı , işgücü verimliliği, istihdam, ithalat, ihracat)
Erden ve Karaçay-Çakmak (2010)	Panel sıradan enküçük kareler (PSEKK) yönteminin ve sabitbetkiler (SE) Yöntemi	Üretim=f(Kamu yatırımları, yatırım teşvikleri, krediler)
Gül ve Yavuz (2010)	IPS-LLC Panel Birim Kök Testleri ve Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi Yöntemi	Büyüme Oranı=f(Kamu harcamaları, cari harcamalar, transfer harcamaları, yatırım harcamaları)

Modelde bağımlı değişken olarak KGKD, kişi başına gayri safi katma değeri kalkınmayı açıklayan değişken olarak kullanılmıştır. Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenler 4 temel değişkenden oluşmaktadır. KAMU YATIRIMLARI, devletin kamu kurum ve kuruluşlarına yaptığı yatırımları; İSTİHDAM, istihdam edilen iş gücü sayısını; İHRACAT, yıllık hesaplanan ihracat değerini; YATIRIM TEŞVİKLERİ, devletin özel sektöre yaptığı teşvik miktarını ifade etmektedir. Tüm değişkenlerin logaritmik olarak ele alındığı (1) ve (2) nolu model aşağıda yer almaktadır.

$$KGKD_{it} = a_i + \beta_1 İSTİHDAM + \beta_2 İHRACAT + \beta_3 KAMUYATIRIMLARI + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$KGKD_{it} = a_i + \beta_1 İSTİHDAM + \beta_2 İHRACAT + \beta_3 YATIRIMTEŞVİKLERİ + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Yukarıda belirtilen (1) ve (2) nolu denklemlerin tahmininde İBBS Düzey 2 ayırımında yer alan 26 bölgenin tamamına yer verilmiştir. Örneklem, ana kütlelin tamamını içerdiğinden rassal etkilerin olup olmadığına ilişkin Hausman sınaması

yapılmamıştır. Bu nedenle modelin tahmininde OLS modelinin mi yoksa Sabit Etkiler Modelinin mi kullanılacağına ilişkin F testi üzerinden karar verilmiştir.

4. VERİ

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerden ilki Kamu Yatırımları; Eğitim, Sağlık, Enerji, İmalat, Maden, Konut, Tarım, Ulaşım, Diğer başlıklı değişkenlerden oluşup Kalkınma Bakanlığı web sitesinden temin edilmiştir. İkinci değişken olan Yatırım teşvikleri, yerli ve yabancı olmak üzere 2 başlıktan oluşmakta ve Ekonomi Bakanlığı web sitesinden temin edilmiştir. Üçüncü Değişken olan dış ticareti belirten İhracat ve İthalat Değişkenleri olup TUIK' den temin edilmiştir. Belirtilen veri tabanlarında iller bazında olan kamu yatırımları ve yatırım teşvikleri verisi, İBBS Düzey 2 bölgelerine göre düzenlenmiştir. Dördüncü değişken olarak İstihdam seçilmiş ve TUIK' den temin edilmiştir. Bağımlı değişken olarak Kişi Başına Gayrisafi Katma Değer (KGKD) olarak belirlenip TUIK' in Bölgesel Hesaplardan veri tabanından elde edilmiştir. Uygulanan ampirik çalışmada bütün değişken değerlerinin logaritması alınarak çalışmaya dahil edilmiştir.

4.1 GAYRİ SAFİ KATMA DEĞER

Bölgesel gayrisafi katma değer, bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir. Kişi başı bölgesel gayrisafi katma değer ise cari fiyatlarla bölgesel gayri safi katma değer, yıl ortası bölge nüfus tahminine bölünmesi ile TL cinsinden kişi başı bölgesel gayrisafi katma değer elde edilir. Hesaplanan bu değer, ithalat ağırlıklı ortalama dolar kuruna bölünmesi ile dolar değeriyle kişi başı bölgesel gayrisafi katma değere ulaşılmaktadır. Bölge düzeyinde ekonomik istatistikler bölgesel politikaların oluşturulması, değerlendirilmesi uygulanmasında önemli paya sahiptir. Bu çalışmada Kaynak (2011:77) ve Tasdan(2004:7) tarafından yapılan tanımlardan yola çıkılarak kişi başına gayrisafi katma değer (KGKD), kalkınma göstergesi olarak alınmıştır.

4.2 İSTİHDAM

İstihdam edilen nüfus, işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dahil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus olarak

tanımlanmaktadır. *İşbaşında olanlar*: Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir. *İşbaşında olmayanlar*: İşi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına ve işverenler istihdamda kabul edilmektedir. Çalışmada geniş yaş grubu baz alınarak İBBS Düzey 2'ye göre değerlendirilmiştir.

4.3.DIŞ TİCARET

Dış ticaret istatistikleri, diğer ülkelerden Türkiye'nin istatistik bölgesine giren veya istatistik bölgesinden diğer ülkelere giden malları içerir ve bunlar şu şekildedir, Gümrük kontrolü altında normal ihracat ve ithalat rejimi, Gümrük kontrolü altında dahilde ve hariçte işleme rejimini içermektedir. Coğrafi kapsam, Gümrük sınırları ile örtüşmektedir. İstatistik bölgesi ise (serbest bölgeler ve antrepolar hariç olmak üzere) gümrük bölgesine eşittir. Veri kaynağı Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından derlenen gümrük beyannameleridir ve ham petrol, doğalgaz ve elektrik bilgileri ilgili firmalardan derlenmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı (İhracat değerinin ithalat değerine oranlanmasıyla bulunur). Bu bilgiler kapsamında TUIK' in dış ticaret başlıklı veri tabanından temin edilen İBBS 2 düzeyindeki dış ticaret verileri kullanılmıştır

4.4.KAMU YATIRIMLARI

Kamu yatırımları Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanmakta olup genel bütçe kapsamındaki idareleri, özel bütçe kapsamındaki idareleri, düzenleyici ve denetleyici kurumları, sosyal güvenlik kurumlarını, kamu iktisadi teşebbüslerini (KİT'ler), İller Bankasını, fon İdarelerini, dış finansman ile proje yürüten mahalli idareleri ve diğer kamu kuruluşlarını kapsamaktadır. Eğitim, Sağlık, Enerji, İmalat, Maden, Konut, Tarım, Ulaşım, Diğer başlıkları altında toparlanmaktadır.

4.5 YATIRIM TEŞVİKLERİ

Yatırım teşvikleri yerli ve yabancı olmak üzere teşviklerinden oluşmaktadır. Ekonomi Bakanlığı tarafından verilen teşvikler özel sektörde bulunan ve gerekli şartları sağlayan firmalara verilmektedir. Bu veriler Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğüne hazırlanmaktadır. Ekonomi Bakanlığı veri tabanında yatırım teşvikleri 6 bölgeye ayrılmış ve bu bölgeler içindeki

her il için verilmiştir. Bu veriler TUIK'in İBBS Düzey 2'ye göre düzenlenmiştir. Yatırım Teşviklerinin yapıldığı sektörler enerji, imalat, tarım, madencilik, hizmetler başlığı altında toparlanmaktadır.

5. BEKLENTİ VE HİPOTEZLER

Kamu yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin kalkınma üzerine etkisi araştırılırken kurulan modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin katsayılarına ilişkin beklentiler Tablo 13'de verilmiştir.

Tablo 13: Ekonomik Modelde Kullanılan Açıklayıcı Değişkenlerin Beklenen İşaretleri

Değişkenler	Tanım	Beklenti
İSTİHDAM	+15 İstihdam Edilen İşgücü Sayısı	+
İHRACAT	Yıllık Bazda İhracat Değerini	+
KAMU YATIRIMLARI	Devletin Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Yaptığı Yatırımları	+
YATIRIM TEŞVİKLERİ	Devletin Özel Sektöre Yaptığı Yatırım Teşvik Miktarını	+

Çalışmanın hipotezi şu şekilde ifade edilebilir: Kamu Yatırımlarının ve yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmaya etkisi pozitifdir. Devletin kamu yatırımlarını artırması ve yatırım teşviklerini verimli kullanılmasını sağlamasıyla bölgelerin kalkınmasını artırması amaçlanmaktadır. Aksi durumda kamu yatırımlarının azalması ve yatırım teşviklerinin verimsiz kullanılması durumunda kalkınmayı yavaşlatıcı ve azaltıcı etkisi ortaya çıkacaktır.

6. AMPİRİK SONUÇLAR

Modelde kullanılan verilerle ilgili açıklayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi Ek-1'de yer almaktadır. Hipotezler üzerine değerlendirmeye, tek faktörlü FE modele ait F testiyle başlanır. OLS modelinin mi yoksa tek faktörlü FE modelinin mi kullanılacağına karar vermek için F testi yapılır. Yöntem bölümünde belirtildiği gibi H_0 hipotezi OLS modelinin, alternatif hipotez ise tek faktörlü FE modelinin tercih edileceği anlamına gelir. Modellerin karşılaştırılmasında kullanılan F testinin yüksek değeri tek faktörlü FE modelinin lehinedir. OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 210,38 olarak tespit

edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir.

Temel model, İSTİHAM ve İHRACAT değişkenlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan 12 farklı modelde de İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenin KGKD üzerine etkisi beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır.

Model 1’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 87,21 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 1’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. EĞİTİM değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitiftir ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, EĞİTİM değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,2002’lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,61 ve 0,60 olarak bulunmuştur. F istatistiği 210,38 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 2’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 113,26 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 2’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. SAĞLIK değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitiftir ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, SAĞLIK değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0364’lük bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,48 ve 0,48 olarak bulunmuştur. F istatistiği 203,05 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Tablo 14: Kamu Yatırım ve Teşviklerinin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Kişi Başına Gayrisafi Katma Değer										
N=26 T=7 Gözlem Sayısı=182										
Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
İstihdam	0,1688 (2,35)**	0,3872 (5,23)***	0,2965 (5,02)***	0,3660 (4,75)***	0,4357 (6,32)***	0,3259 (4,37)***	0,3290 (5,153)***	0,3156 (4,15)***	0,4608 (5,85)***	0,3926 (6,04)***
İhracat	0,2248 (10,65)***	0,4035 (20,22)***	0,4144 (27,19)***	0,4188 (23,19)***	0,3394 (16,51)***	0,4191 (23,45)***	0,3951 (22,88)***	0,4206 (25,36)***	0,3441 (17,82)***	0,3929 (23,23)***
Eğitim	0,2002 (14,43)***									
Sağlık		0,0364 (3,36)***								
Enerji			0,0078 (4,89)***							
İmalat				0,0005 (0,48)						
Maden					0,0073 (6,75)***					
Konut						0,0018 (1,62)*				
Tarım							0,0202 (4,03)***			
Turizm								0,0002 (0,25)		
Ulaşım									0,738 (7,62)***	
Diğer										0,0681 (4,46)***
Sabit Terim	-0,6673 (-1,85)*	-2,2919 (-6,79)	-1,6319 (-6,48)***	-2,0380 (5,73)***	-1,7616 (-5,77)***	-1,8155 (-5,29)***	-1,7513 (-6,36)***	-1,7605 (-5,02)***	-2,4720 (-6,34)***	-2,4898 (-7,84)***
R Kare	0,61	0,48	0,6	0,59	0,61	0,55	0,59	0,58	0,60	0,59
Düzeltilmiş R Kare	0,60	0,48	0,59	0,58	0,60	0,55	0,59	0,57	0,59	0,59
F Testi (t-değerleri için)	210,38***	203,05***	260,5***	198,83***	253,47***	193,92***	234,17***	227,56***	247,50***	254,31***
D-W	1,54	1,43	1,49	1,40	1,48	1,42	1,49	1,41	1,58	1,49
F Testi (Sabit etkiler)	87,21***	113,26***	112,18***	87,24***	105,75***	92,50***	101,62***	102,44***	106,13***	110,36***

Model 3’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 112,18 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 3’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ENERJİ değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, ENERJİ değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0078’lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,60 ve 0,59 olarak bulunmuştur. F istatistiği 260,5 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 4’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 87,24 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 4’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve her iki değişken de %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. İMALAT değişkeninin işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif olmakla birlikte anlamlı değildir. Bu sonuç, İMALAT değişkeninde meydana gelen değişimlerin KGKD değişkeninde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,59 ve 0,58 olarak bulunmuştur. F istatistiği 198,83 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 5’te OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 105,75 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 1’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. MADEN değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, MADEN değişkeninde meydana gelen

%1'lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0073'lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,61 ve 0,60 olarak bulunmuştur. F istatistiği 253,47 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 6'da OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 92,50 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 6'da tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. KONUT değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, KONUT değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0018'lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,55 ve 0,54 olarak bulunmuştur. F istatistiği 193,92 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 7'de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 101,62 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 7'de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. TARIM değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, TARIM değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0202'lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,59 ve 0,59 olarak bulunmuştur. F istatistiği 234,17 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 8'de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 102,44 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 8'de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik

beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. TURİZM değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitifdir fakat istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,58 ve 0,57 olarak bulunmuştur. F istatistiği 227,56 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 9’da OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 106,13 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 9’da tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. ULAŞIM değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitifdir ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, ULAŞIM değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,7380’lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,60 ve 0,59 olarak bulunmuştur. F istatistiği 247,50 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Model 10’da OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 110,36 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 10’da tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve sırasıyla %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. DİĞER değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitifdir ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, DİĞER değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0681’lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,59 ve 0,59 olarak bulunmuştur. F istatistiği 254,31 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Yatırım teşviklerinin KGKD üzerine etkisini inceleyen modeller Tablo 33’te yer almaktadır. Model 11’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 84,17 olarak tespit edilmiştir

ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 11’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. YERLİ TEŞVİKLER değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitiftir ve istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu sonuç, YERLİ TEŞVİKLER değişkeninde meydana gelen %1’lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0007’lik bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,59 ve 0,58 olarak bulunmuştur. F istatistiği 191,73 olup model bütünüyle anlamlıdır.

Tablo 15: Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkisi

Bağımlı Değişken: Kişi Başına Gayrisafi Katma Değer		
N=26 T=7 Gözlem Sayısı=182		
Değişken	(11)	(12)
Emek	0,3631 (4,64)***	0,3447 3,87)***
İhracat	0,4205 (22,64)***	0,4047 19,83)***
Yerli Teşvikler	0,00072 (0,06)	
Yabancı Teşvikler		0,0343 (3,42)***
Sabit Terim	-2,0349 (-5,54)***	-2,0804 (-4,85)***
R Kare	0,59	0,57
Düzeltilmiş R Kare	0,58	0,57
F Testi (t-değerleri için)	191,73***	171,44***
D-W	1,41	1,36
F Testi (Sabit etkiler)	84,17***	(77,66)***

Model 12’de OLS modeliyle tek faktörlü FE modelinin açıklama güçlerinin karşılaştırılmasında kullanılan F testi değeri 77,66 olarak tespit edilmiştir ve $F_{Hesap} > F_{Tablo}$ olduğundan, H_0 hipotezi reddedilir. Bu durum tek faktörlü FE modelinin OLS modeline tercih edileceği anlamına gelir. Model 12’de tahmin edilen katsayıların işaretleri incelendiğinde tüm değişkenlerin katsayı işaretlerinin teorik beklentilere uygun olduğu görülmektedir. İSTİHDAM ve İHRACAT değişkenlerinin

katsayı işareti pozitif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. YABANCI TEŞVİKLER değişkeninin de işareti beklentilere uygun bir şekilde pozitifdir ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, YABANCI TEŞVİKLER değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın KGKD değişkeninde %0,0343'lük bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R^2 ve \bar{R}^2 değerleri sırasıyla 0,57 ve 0,57 olarak bulunmuştur. F istatistiği 171,44 olup model bütünüyle anlamlıdır.

SONUÇ

Çalışma, Türkiye'nin bölgesel kalkınmasında kamunun rolünü incelemektedir. Bu amaca uygun olarak Türkiye'de kamu yatırımları ve yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınma üzerine etkisini ortaya koyan bir ampirik model oluşturulmuştur. Sabit Etkiler Modeli ile test edilmiştir. Bölgesel düzeyde analiz yapabilmek amacıyla Türkiye'yi 26 farklı bölgeye ayıran İstatistiki Bölge Birimi Sınıflandırması Düzey-2 ayrımı kullanılmıştır. Bu ayrımla Türkiye, göreceli olarak homojen olan illerin aynı bölgede yer aldığı bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Belirtilen bölgelerin ayrılmaktadır. Analiz, 2004-2010 dönemine ilişkindir; bu dönem, Türkiye'de uygulanan son iki kalkınma planının büyük bir kısmını içine almaktadır.

Modelde kullanılan bağımlı değişken bölgesel kalkınma göstergesi olarak alınan Kişi Başına Gayrisafi Katma Değer değişkenidir. Modelde kontrol değişkeni olarak kalkınmanın belirleyicisi olan istihdam ve ihracat değişkenleri açıklayıcı olarak temel modelde yer almaktadır. Bu değişkenlere ilaveten çalışmanın amacına uygun olarak kamu yatırımları ve yatırım teşvikleri, modelde açıklayıcı değişken olarak yer almaktadır. Kamu yatırımları başta eğitim, sağlık, enerji olmak üzere 10 farklı sektöre ayrılarak modele dahil edilirken yatırım teşvikleri yerli ve yabancı ayrımı ile modele eklenmiştir. Uygulama bölümünde kullanılan modelde 26 bölgenin tamamına ait veriler yer verilmesi nedeniyle Sabit Etkiler modeli kullanılmıştır

Çalışmanın sonuçlarına göre eğitim, sağlık, ulaşım, konut, enerji, maden ve tarım alanlarında yapılan kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülürken imalat ve turizm sektöründe yapılan kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Eğitim alanda yapılan kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerine etkisinin pozitif olması, belirtilen harcamalar ile birlikte beşeri sermayenin geliştiği şeklinde yorumlanabilir. Sağlık alanında yapılan kamu yatırımlarının artması bölgesel kalkınma üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu sonuç sağlık yatırımlarının bölgelerde yaşayan bireylerin sağlıklı yaşam standartlarını yükselttiği için emeğin daha nitelikli hale geldiğini dolaylı olarak göstermektedir.

Kamu tarafından yapılan ulaşım yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerine etkisi pozitiftir. Ampirik sonuçlar ulaşım yatırımlarının bu etkisinin diğer sektörlerde

yapılan kamu yatırımlarından daha etkili olduğunu göstermektedir. Ulaşım yatırımları, altyapı yatırımı niteliğinde olması nedeniyle özel sektör yatırımlarının önemli bir belirleyicisidir. Maden sektörüne yapılan kamu yatırımları, bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Göreceli olarak zengin maden kaynaklarına sahip Türkiye’de maden yatırımları, özel sektörün girdi maliyetlerini olumlu yönde etkileyebilir. Tarım sektörüne yapılan kamu yatırımları da maden yatırımlarına benzer bir şekilde özel sektör için önemli bir girdi olması açısından önemlidir. Ayrıca tarımsal üretimin artması başlı başına bölgelerin ürettiği katma değeri artıran bir unsurdur.

Enerji sektöründe kamu tarafından yapılan yatırımların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi pozitiftir. Enerji yatırımları kalkınmanın önemli bir amacı olan sürdürülebilirlik amacına uygun olduğu gibi enerji bağımlılığının azaltılması açısından da önemlidir. Bölgesel kalkınma üzerinde pozitif etkiye sahip bir diğer kamu yatırımı ise konut sektörüne yapılanlardır. Konut yatırımları, kamu hizmetlerinin daha sağlıklı verilmesi açısından önemlidir.

Sonuçlar kamu yatırımları açısından genel olarak (imalat ve turizm sektörüne yapılan yatırımlar hariç) değerlendirildiğinde kamu yatırımlarının bölgesel kalkınma üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Çalışmanın en önemli sonuçlarından birisi, ulaşım ve eğitim alanında yapılan yatırımların bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin diğer kamu yatırımlarından önemli ölçüde daha etkili olduğudur. Bu noktadan hareketle bölgesel gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların giderilebilmesi için bölgesel kalkınma planlarında az gelişmiş bölgelere yapılan ulaşım ve eğitim yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Böylece az gelişmiş bölgeler lehine fazladan yapılan ulaşım ve yatırım harcamaları gelişmişlik farklılıklarını gidermeye katkıda bulunacaktır.

Bölgesel kalkınmada kamunun rolünü ortaya koymak için çalışmada yer verilen bir diğer politika aracı yatırım teşvikleridir. Çalışmada yer alan modellerin tahmin sonuçlarına göre yabancı teşviklerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisinin pozitif olduğu görülürken yerli teşviklerin bölgesel kalkınma üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Bu nokta çalışmanın en dikkat çekici sonuçlarından birisidir. Bu durum, yerli teşviklerin etkin bir şekilde kullanılmadığını göstermektedir. Bu sonucun iki temel nedeni olabilir. Birincisi yerli teşviklerin bölgesel olarak planlamasında ya da ikinci olarak uygulama aşamasında sorunlar bulunmaktadır. Yerli teşviklerin

etkinliğinin sağlanması amacıyla hedeflerin net konulması ve uygulama aşamasında denetimin yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Al, İ. ve Değer, M.K. (2013). Kamu Yatırımları ve Yeni Firma Oluşumu Arasındaki Nedensel İlişkiler; Türkiye'nin İlleri Üzerine Dinamik Panel Veri Analizleri. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt.46, Sayı.2, 45-59.
- Akdoğan, A. (1985). *Kamu Maliyesi*. Ankara. Gazi Üniversitesi. Yayın No, 67
- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi. 14. Baskı
- Akın, N. (2006). Bölgesel Kalkınma Araçları ile Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, 7-8 Eylül 2006, 295-304.
- Akpınar, R. (2004). *Bölgesel Gelişme Dinamikleri ve Kurumsal Yansımaları: Yerel büyüme Koolisyonları/Bölgesel Kalkınma Ajansları Deneyimi*. Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezleri. Ankara
- Akşahin, B.S. (2008). *Avrupa Birliği'nin Bölgesel Politikası, Yapısal Araçların Koordinasyonu ve Türkiye Uyumu*. AB Uzmanlık Tezi. T.C. Tarım ve Köyüşleri Bakanlığı. Ankara
- Aktakas, B. (2006). *Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme için Bir Model*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana
- Aktuğ, S. (2010). Kavramsal Açından Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri. www.Sosyalpolitika.info. (Erişim: 30.03.2014)
- Arellano, M. (2003). *Panel Data Econometrics*, Oxford: Oxford University Press.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye'de Kamu Harcamaları İle Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003). *Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2005/15*. 1-18
- Antonio, J & Zamora, C. (2000). Investment in Health and Economic Growth : A Perspective From Latin America and The Caribbean. *XXXV Meeting of The Advisory Committee on Health Research*. Havana. Cuba
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Araçları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.1, Sayı.7, 275-294.

- Ay, M.H.Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı. 2, Cilt.5, 176-184
- Aydın, H.İ. (2012). *Bölgelerarası Farklılıkların Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas
- Aytaç, B. P., ÇELİK, F. ve TÜRE, F. (2007). Ülkemiz Ulaştırma Politikalarının Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Kalkınması Üzerindeki Etkileri, *İnşaat Mühendisleri Odası 7. Ulaştırma Kongresi*. İstanbul. 137-143.
- Aztimur, H. (2005). *GAP Bölgesinin Sosyo Ekonomik Kalkınmasında Kadın İstihdamının Yeri: Şanlıurfa Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi. Şanlıurfa
- Bahşi, N. (2005). *Tarımda Kamu Yatırımlarının Büyüme Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Etkisi. Çukurova Üniversitesi. Adana
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, West Sussex: John Wiley&Sons.
- Banister, D.&Berechman, J. (2000). *Transport investment and economic development*. London: UCL Press.
- Baysal, B. (2009). *Yerel/Bölgesel Kalkınmada Kurumsal Dönüşüm; Yeni Sanayi Bölgeleri*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. Bursa
- Batirel, Ö.F. (2007). *Kamu Maliyesi ve Yönetimi*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınları No: 24. İstanbul
- Bivens, J. (2012). *Public Investment The Next 'New Thing' For Povering Economic Growth*. *Economic Policy Institute EPI Briefing Paper*. 1-18.
- BKK. (2002). Bakanlar Kurulu Kararnamesi. Resmi Gazete. Sayı. 24884
- BKK. (2009). Bakanlar Kurulu Kararnamesi. Resmi Gazete. Sayı. 27290.
- BKK. (2012). Bakanlar Kurulu Kararnamesi. Resmi Gazete. Sayı. 28328-28329
- Bozkurt, H. (2010). Eğitim, Sağlık ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkiler: Türkiye İçin Bir Analiz. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi*, Cilt.5, Sayı.1, 7-27.

- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*. İstanbul. Batı Türkeli Yayıncılık.
- Cömertler, N. ve Kar, M. (2007). Türkiye’de Suç Oranının Sosyo-Ekonomik Belirleyicileri: Yatay Kesit Analizi. *Ankara üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt.62, Sayı.2, 36-56.
- Cural, M.,Eriçok, R.E. ve Yılandı, V. (2012). Türkiye’de Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımları Üzerindeki Etkisi: 1970-2009. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.12, Sayı.1, 73-88
- Çatal, F. (2007). Bölgesel Kalkınmada Küçük ve Orta Boy işletmelerin (KOBİ’lerin) Rolü.*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.10, Sayı.2, 333-352.
- Çeken, H. (2008). Turizmin Bölgesel Kalkınma Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt. 10, Sayı. 2, 293-306.
- Çetin, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Sayı 24. Ocak-Haziran. 1-24.
- Çetin, M. ve Ecevit, M.(2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regrasyon Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*,Cilt,11. Sayı.2, 166-182.
- Çil-Yavuz, N. (2001). Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/2000-4). *Kamu-İş Dergisi*. Cilt. 6, Sayı.2, 46-64.
- Çolak, M. (2010). Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi. *Kamu-İş Dergisi*. Cilt.11, Sayı.3, 109-125.
- Dağdemir, Ö. (2009). Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt. 64, Sayı. 2, 75-96.
- Danacı, M.C. ve Duran, A. (2011). Finansal Kriz Dönemlerinde Yatırım Teşvik Tedbirlerinin Önemi; Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ’ler) Üzerindeki Etkileri(Malatya Örneği). 319-356
iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/1427/file/CemDanaci.pdf

- Dinler, Z. (2008). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Yayınevi. 8.Baskı.
- Dinler, Z. (2009). *İktisada Giriş*. Bursa. Ekin Basın Yayınevi. 15. Baskı
- Dökmen, G. (2012). Bölgesel Yenilik Sistemlerinde Devletin Rolü: Düzey 2 Bölgelerine İlişkin Ampirik Bir Analiz. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yönetim ve Ekonomi*, Cilt.19, Sayı.2, 143-163.
- Duran, M. (2002). *Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği*. T.C Başbakanlık Hazine Genel Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırma Genel Müdürlüğü
- Duran, M. (2003). *Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları*. T.C Başbakanlık Hazine Genel Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırma Genel Müdürlüğü
- Dülgeroğlu, E. (1988). *Kalkınma Ekonomisi*. Bursa. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın no: 148.
- Eceral, Ö.T. (2005). Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelismeleri. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt.16,Sayı.55, 90-106.
- Eker, M. (2007). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980-2004)*.Yüksek Lisans Tezi. Kafkas Üniversitesi. Kars
- Ekonomi Bakanlığı, (2012). Yatırım Teşvikleri, Teşvik Bilgi Merkezi.Yeni Teşvik Sistemi.
- Erbay, E.R ve Özden, M. (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metni*. Sayı.3, 1-25.
- Erden, L. ve Karaçay-Çakmak, H. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt. 6, Sayı.3, 77-96.
- Erdem, M. Şenyüz, D. Tatlıoğlu, İ. *Kamu Maliyesi*. Bursa. Ekin Kitap Evi Yayınevleri. İkinci Baskı.
- Edizdoğan, N. , Çetinkaya, Ö. Ve Gümüş, E. (2012). *Kamu Maliyesi*. Bursa. Ekin Basım Evi. 4. Baskı
- Ertek, T. (2008). *Makro Ekonomiye Giriş*. Beta Yayınları. 3. Baskı. İstanbul.

- Erzen, O.K, (2013). *Türkiye’de Bölgesel ve Sektörel Düzeyde Kamu Yatırımlarının Kalkınmaya Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Yaşar Üniversitesi. İzmir
- Eşiyok, B.A. (2002). Kalkınmada Bölgesel Farklılıklar Büyüme Kutupları ve GAP: (Tespitler ve Çözüm Önerileri). Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü.
- EUROSTAT. (2008). <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>
- Genç, M.G., Değer, M.K. ve Berber, M. (2010). Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme; Türkiye ekonomisi Üzerine Bir Nedensellik Analizi. Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı. 48-60.
- Gharamaleki, H.H. (2007). *Kamu Yatırımlarının Büyüme ve Özel Yatırımlar Üzerinde Etkisi: İran Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara
- Gilpin, R. (2001). *Global Political Economy* . Princeton University Press, Princeton
- Greene, W. H. (1997). *Econometric Analysis*, Third Edition, New Jersey: Prentice-Hall International, Inc.
- Gül, E. ve Yavuz, H. (2010). AB’ni Yeni Üyeleri ile Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme ilişkisi:1996-2008 Dönemi. *Sakarya Üniversitesi Maliye Dergisi*, Sayı.158, Ocak-Haziran. 164-178.
- Gül, E ve Yavuz, E. (2011). Türkiye’de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik ilişkisi.1963-2008 Dönemi. *Sakarya Üniversitesi, Maliye Dergisi*, Sayı.160, Ocak-Haziran, 72-85.
- Gül, E. ve Ergün, H. (2012). Gelişmiş ve Azgelişmiş ülkelerde Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Bir Panel Veri Analizi; *Uluslararası Alanya İşletme Fakülte Dergisi*. Cilt.4, Sayı.1, 127-136.
- Gülcan, M.C. (2008). *Kamu Harcamaları İçinde Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Yeri, Ekonomik Etkileri Ve Türkiye Uygulaması*. Yüksek Lisan Tezi. Kırıkkale Üniversitesi. Kırıkkale
- Gülmez, M. ve Noyan-Yalman, İ. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri; Sivas İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.24, Sayı.2, 235-257.
- Gündüz, A.Y, (2006). *Bölgesel Kalkınma Politikası*. Bursa. Ekin Kitabevi

- Gürsoy, B. (1978). *Kamusal Maliye*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları
- Han, E ve Kaya, A.A. (2008). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayın Evleri, 6. Baskı
- Hasanoğlu, M. ve Aliyev, Z. (2006). Avrupa Birliği İle Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları. *Sayıştay Dergisi*. Sayı60.81-104.
- Hatipoğlu, Z. (1989). *İktisat Bilimine Giriş*. İletme Enstitüsü Yayın No: 114. İstanbul
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*. Ankara: Nobel Yayın Evi.
- Işık, A. Yıldız, H. Yıldız, H. Gürdal, T. Altun, N. Karaca, N. Aygen, F. Peran, T. (2004) *Kamu Maliyesi Kitabı*. Sakarya. Sakarya Kitapevi.
- İsmayılov, A. (2007). *Az gelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği*: Doktora Tezi. Selçuk üniversitesi. Konya
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). İllere göre Kamu Yatırımları, Göstergeler ve İstatistikler Kalkınma Bakanlığı Resmi Web Sitesi.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). Genel Devlet Konsolide İstatistikleri, Sosyal Göstergeler Kalkınma Bakanlığı Resmi Web Sitesi.
- Kalkınma Bakanlığı. (2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010). Plan ve Programlar. Yatırım Programı Hazırlama Esasları.
- Kapıcı, B. (2008). *Türkiye’de Kamu Harcamalarının Dağılımı ve Sosyal Güvenlik Açıklarının Kamu Açıklarına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya
- Kar, M. ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyümeye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt.58, Sayı.3, 145-169.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme; Nedensellik Testi (Neoklasik Büyüme Teorisi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırma Dergisi*. Sayı.1, 51-68.
- Kar, M. ve Ağır, H. (2010). Türkiye’de Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi İlişkisi: Yatay Kesit Analizi. *Sosyo-ekonomi Dergisi*, 149-176.

- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme ilişkisi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.3, Sayı.5, 79-90.
- Kargı, N. (2009). Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Cilt.1, Sayı.3, 19-40.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadı*. Ankara. Gazi Kitapevi. 4.Baskı
- Kılınç-Savrul, B ve Doğru, B. (2013). TR22 Düzey2 Bölgesinin 2012 Teşvik Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.3, Sayı.1, 1-20.
- Kırankabeş, M.C. (2013). Yeni Bölgesel Kalkınma Politikasının Yerel Aktörleri Olarak Kalkınma Ajanslarının Etkinliğinin Değerlendirilmesi, Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı 35. 253-268
- Köklü, A. (1977). *İktisat İlmine Giriş*. Ankara. Sevinç Matbası. 3. Baskı.
- Meçik, O. (2012). Ulaştırma Ağlarının Ekonomik Entegrasyonlara Etkisi Ve Türk Dünyası Boyutu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.5, Sayı.2, 22-33.
- Mert, M. (2007). *Türkiye'de Ulaştırma Ve Kamu Yatırımları*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara
- Mumcu, İ. (2009). *Tarımı Gelişmiş Ülkelerde Ve Türkiye'de Tarımsal Destekleme Uygulamalarında Tarım Sigortalarının Yeri*. Doktora Tezi. Namık Kemal Üniversitesi. Tekirdağ
- Nadaroğlu, H. (1992). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul. Beta Yayınevi.
- Narin, M. (2012). Türkiye'de Yatırımlar Ve Yatırım Teşvikleri. 3. İzmir İktisat Kongresi. İzmir
- Noyan-Yalman, İ. Ve Gülmez, M. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri; Sivas İli Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.24, Sayı.2, 235-257.
- OECD. (2009). *StrategiesForAligningStimulusMeasuresWithLongTermGrowth*. www.oecd.org/general/42555546.pdf (Erişim Tarihi: 20.02.2014)
- Özbilen, Ş. (1998). *Maliye Politikası*. Ezgi Yayınları. Bursa

- Özdemir, A.R. ve Öksüzler, O. (2006). Türkiye’de Turizmin Bir Ekonomik Büyüme Politikası Aracı Olabilir mi? Bir Granger Nedensellik Analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt.9, Sayı.16, 107-127.
- Özgür, E. (2005). *Türkiye’de Kalkınmaya Yönelik Eğitim Politikaları ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüşü*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi. Eskişehir
- Özkara, G. (2012). *Avrupa Birliği Ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikası Olarak Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta Üniversitesi. Isparta
- Özkarabüber, M.M. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Devlet Yatırımlarının Kontrolü*. Uzmanlık Tezi. Rekabet Kurumu. Yayın No. 0135. İlk Baskı. Ankara
- Özkök, Y. (2009). *Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Gelişmişlik Bazında Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi. Gaziantep.
- Özmen, İ. (2010). *Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2008)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya
- Özmutlu, S.T. (2010). *Az gelişmiş Ülkelere Yapılan uluslararası Yardımlar: Ekonomik ve Siyasal Boyutları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul
- Özsoy, C. (2007). Türkiye’de Eğitim ve İktisadi büyüme Arasındaki İlişkilerin Var modeli Analizi. *Bilgi Ekonomisi Dergisi*. Cilt. 5, Sayı. 1, 71-83
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*. Ocak-Haziran. 27-45.
- Pazarlıoğlu, M.V. ve Gürler, E.K. (2007) Telekomünikasyon yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Yaklaşımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt.44, Sayı.508, 35-44.
- Pehlivan, O. (2002). *Kamu Maliyesi*. Trabzon. Derya Kitabevi.
- Pirili, M.U. (2011). Bölgesel Kalkınmada Kamu Yatırımlarının Rolü; Kuramsal Bir Değerlendirme, *Ege Akademik Bakış Dergisi*. Cilt.11, Sayı.2, 309-324.
- Poroy, H. (2004). Bölgesel Gelişme Stratejileri Çerçevesinde Havza Gelişim Projesi. Türkiye İktisat Kongresi. Samsun

- Sağbaşı, İ. (2003). *Avrupa Birliği Bölgesel Politikası*. Kar, M ve Arıkan, H. (Editörler). Avrupa Birliği, Ortak Politikalar ve Türkiye: Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması. İstanbul. Beta Yayınevi. 1.Baskı. 261-279.
- Sarıöz, Y. (2006). *Türkiye’de 1990 Sonrası Uygulanan Yatırım Teşvikleri ve Ekonomik Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara
- Savaş, V.F. (1982). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul. İstanbul AR. 3. Baskı.
- Savaş, V.F. (2000). *Politik İktisat*. İstanbul. Beta Basım Evi. 6. Baskı.
- Serdengeçti, T. (2000). Teşviklerin Genel Bir Değerlendirmesi Ekonomik Gelişme, Teşvikler ve Sivas. *Türkiye Ekonomi Kurumu*. Ankara. 119-129.
- Sevim, C. (2006). *Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türk Tarımın Yapısı, Tarım Politikaları ve Etkinlik Karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı, Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. Cilt.6, Sayı.2, 36-54.
- Sevinç, H. ve Azgün, S. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İnanç Turizmi Bağlamında Akdamar Kilisesi Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Politikalar Dergisi*. Sayı.2, 17-21.
- Soyak, M. (1996). Rant Arama: Türk Tarım Sektöründe Destekleme Politikaları Yoluyla Aktarılan Rantlar Üzerine Bir İnceleme”.*Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt.7, Sayı.23, 87-112.
- Şahin, H. (1997). *İktisada Giriş*. Bursa. Ezgi Kitabevi. 50.Baskı
- Şahin, M. ve Uysal, Ö. (2011). Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Yatırım Teşviklerinin Shift-Share Analizi. *T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Maliye Dergisi*. Sayı.160, 1-28.
- Şen. A, (2005). İktisadi Kalkınmada Devlet Piyasa Nispi Rollerine İlişkin Tartışmalara “Washington Sonrası Konsensüs” Son Noktayı Koydu mu?.*Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.6, Sayı.2, 325-341.
- Şendağ, V. (2007). *Ulaştırma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar.

- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010). Türkiye de Beşeri Sermaye, İhracat ve ekonomik Büyüme Arındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.11, Sayı.1, 115-140.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Hacettepe üniversitesi Sosyo-ekonomi Dergisi*. Sayı.2, 29-45.
- Tasdan, F. (2004). *Regional Disparities in Turkey and Decentralisation as an Approach Regional Economic Development*, Master’s Thesis, University of Applied Sciences, Berlin
- Taş, U. Ve Yenilmez, F. (2008). Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt.9, Sayı.1, 155-186.
- Tezel, T. (2010). *Az Gelişmiş Ülkelerde Kalkınmayı Etkileyen Faktörler ve Eğitimin Kalkınma Üzerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul
- Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*. Seri A. Sayı.2, 116-127.
- TÜİK (2013). İstatistik Göstergeler Veri Tabanı. Dış Ticaret İstatistikleri. Erişim Tarihi: (12.04.2013)
- TÜİK (2013). İş Gücü İstatistikleri. İstihdam. Erişim Tarihi: (12.03.2013)
- Uluatam, Ö. (1999). *Kamu Maliyesi*. Ankara. İmaj Yayınevi. 6. Baskı
- Ulutürk, S. (1998). *Türkiye’de Planlı Dönemde Kamu Harcamalarının Gelişimi ve Devletin Ekonomideki Rolü*. Akçağ Yayıncılık. Ankara
- Ülgen, G. (2010). *İktisat Bilimine Giriş*. İstanbul. Der Yayınları. 4. Baskı.
- Ünsal, E.M. (2007). *Makro İktisat*. Ankara. İmaj Yayıncılık. 7. Baskı
- Üzümcü, A. ve Doğan, A. (2001). Türkiye’de ve Sivas’ta Yatırım-Kobi Teşviklerinin Gelişimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.1, Sayı.2, 299-318.
- Weber, J. & Pfister, M. (2009). *The Role Of Public Investment In Social and Economic Development*. United Nations. New York and Geneva

- Wooldridge, J.M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*, Cambridge: MIT Press.
- Yavan, N. (2011). Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. Cilt.22, Sayı.81, 65-104.
- Yavillioğlu, C. (2002). Cari Kalkınmışlık Olgusu ve Ekoministik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*. Cilt.3, Sayı.2, 49-70.
- Yavuz, A. (2010). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Yatırım Teşviklerinin Rekabet Koşulları Altında Özel kesim Yatırımları Ve İstihdam Üzerine Etkisi; Ekonometrik Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.15, Sayı.1, 83-101.
- Yayar. R. ve Demir, Y. (2012). Bölgesel Kalkınma Ve Yatırım Teşvikleri; Tokat İlinde Bir Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı.39, Ocak-Haziran, 119-146.
- Yılmaz, B. (2011). *Kalkınma politikalarında Değişim: Bölgesel Kalkınma Ajansları*. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sakarya
- Yumuşak, İ.G. ve Yıldırım, D.Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi büyüme Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*. Cilt.4, Sayı.1, 57-71.
- Yüksel, C. Songur, M. (2011). Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010). *Mersin Üniversitesi Maliye Dergisi*, Sayı.161, Temmuz-Aralık, 365-380.

Ek-1: Açıklayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Açıklayıcı İstatistikler

	KGKD	İstihdam	İhracat	Eğitim	Sağlık	Enerji	İmalat	Maden	Konut	Tarım	Turizm	Ulaşım	Diğer
Ortalama	3.91	5.81	9.12	7.72	7.48	5.14	4.74	6.11	5.33	7.26	4.48	7.67	7.87
Medyan	3.93	5.77	9.12	7.74	7.53	7.08	6.10	6.88	6.24	7.43	5.72	7.64	7.83
Maksimum	4.30	6.60	10.98	8.40	8.47	8.78	8.16	8.41	7.46	8.86	7.48	9.41	8.93
Minimum	3.42	5.26	7.57	6.87	6.38	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	6.50	6.85
Standart Hata	0.20	0.26	0.69	0.32	0.36	3.44	3.06	2.40	2.36	0.94	2.68	0.53	0.40
Çarpıklık	-0.20	0.63	0.35	-0.33	-0.18	-0.71	-0.77	-1.89	-1.67	-5.23	-0.94	0.68	0.25
Basıklık	2.39	3.76	3.03	2.73	3.28	1.68	1.84	5.23	4.15	39.97	2.15	3.96	3.21
Birim Sayısı	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
Gözlem Sayısı	182	182	182	182	182	182	182	182	182	182	182	182	182

Korelasyon Matrisi

	KGKD	İstihdam	İhracat	Eğitim	Sağlık	Enerji	İmalat	Maden	Konut	Tarım	Turizm	Ulaşım	Diğer
KGKD	1												
İstihdam	0.64	1											
İhracat	0.67	0.79	1										
Eğitim	0.51	0.53	0.58	1									
Sağlık	0.27	0.57	0.59	0.55	1								
Enerji	0.01	0.11	-0.05	0.05	0.24	1							
İmalat	0.30	0.36	0.21	0.35	0.23	0.00	1						
Maden	0.40	0.19	0.31	0.39	0.28	0.21	0.03	1					
Konut	-0.16	-0.13	-0.03	0.20	0.11	-0.04	-0.06	-0.05	1				
Tarım	-0.01	-0.21	-0.26	-0.03	-0.20	0.12	-0.10	-0.04	-0.11	1			
Turizm	0.41	0.28	0.31	0.42	0.14	0.02	0.20	0.14	-0.02	0.09	1		
Ulaşım	0.55	0.63	0.62	0.52	0.42	-0.14	0.36	0.19	0.08	-0.18	0.27	1	
Diğer	0.57	0.74	0.72	0.55	0.60	0.14	0.24	0.29	0.00	-0.23	0.24	0.50	1